

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

HİRİSTİYANLIKTAKİ APOKRİF KAVRAMI VE YENİ AHİT’İN APOKRİFLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra ULUSOY

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

HIRİSTİYANLIKTAKİ APOKRİF KAVRAMI VE YENİ AHİT’İN APOKRİFLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra ULUSOY

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali İsmail GÜNGÖR

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

Esra ULUSOY

**HIRİSTİYANLIKTAKİ APOKRİF KAVRAMI VE YENİ
AHİT'İN APOKRİFLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

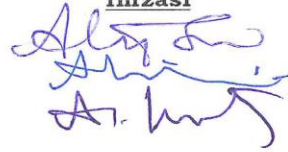
Tez Danışmanı: PROF. DR. ALİ İSRA GÜNGÖR

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Ali İSRA GÜNGÖR
- 2- Prof. Dr. Ahmet Hakan EREN
- 3- Doç. Dr. M. S. Özkan KÜÇÜK
- 4-
- 5-

İmzası

Tez Savunması Tarihi 19.12.2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

.....Prof. Dr. Ali İsmail GÜNGÖR..... danışmanlığında hazırladığım
“.....Hıristiyanlıkta Doktorluk Kavramı ve Yeni Ahit'in Doktrineri.....”(Ankara, 2019....) ”
adlı yüksek lisans ☒ - doktora/bütünleşik doktora ☐ tezindeki bütün
bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp
sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada
eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik
kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda
her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 09.12.2019
Adı-Soyadı ve İmza

Esra Ulusoy

ÖNSÖZ

“Hıristiyanlıkta Apokrif Kavramı ve Yeni Ahit’in Apokrifleri” Türkiye dışında özellikle Hıristiyan dünyada hem tarihçiler hem de ilahiyatçılar tarafından araştırma konusu olmuş, geçmişten günümüze bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye’de ise bu konuya dair oldukça sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Hıristiyan Kutsal Kitap kanonuna dâhil edilmeyen, Yeni Ahit’in Apokrifleri ile ilgili çalışmalar büyük ölçüde apokriflerin tasnifi, çeviriler yada Hıristiyan dini figürlerinin veya kavramlarının kanonik ve apokrif eserlerle mukayesesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tez ile “apokrif” kavramını ve bu çeşitli yönleri ile ele alarak bu alanda ilgili yapılacak çalışmalara katkıda bulunmayı umuyoruz. Girişte Hıristiyanlığın ortaya çıkışı, kanonlaşma süreci ve Hıristiyan Kutsal Kitabı ele alındı. Birinci bölümde apokrif kavramının kelime anlamı ve tarihsel süreçteki değişimine değinilirken Eski ve Yeni Ahit Apokrifleri kavramlarına ve bu kavramlar ile ilgili terminolojik tartışmalara yer verildi. Son bölümde ise Yeni Ahit Apokrifleri örnekleri üzerinde duruldu.

Tezin hazırlanmasında bilgi birikimi, yönlendirmeleri, tecrübesi ve hoşgörüsü ile desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ali İsra Güngör’e ve anlayışları için aileme müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, METODU VE SINIRLILIKLARI	1
B. ERKEN DÖNEM HIRİSTİYANLIK, YENİ AHİT'İN KANON SÜRECİ VE KUTSAL METİNLER.....	5
1. Hristiyanlığın Ortaya Çıkışı.....	5
2. Kanonlaşma Süreci	13
3. Hristiyan Kutsal Metinleri	29
1. BÖLÜM: HIRİSTİYANLIKTA APOKRİF KAVRAMI	40
1.1. Apokrif Kavramının Kelime Anlamı ve Tarihsel Süreci	42
1.2. Eski Ahit'in Apokrifleri	57
1.3. Hristiyan Dünyasında Eski ve Yeni Ahit Apokrifleri İle İlgili Fikir Ayrılıkları	66
2. BÖLÜM: YENİ AHİT'İN APOKRİFLERİ.....	79
2.1. Apokrif Metinlerin Türleri	84

2.2. Bazı Yeni Ahit Apokrifleri	94
2.2.1. Thomas İncili	96
2.2.2. Yakup'un Mektubu	100
2.2.3. Oxyrhynchus 840 ve 1224	102
2.2.4. Egerton Papirüsü II	103
2.2.5. Petrus İncili	104
 SONUÇ.....	 110
 EK. 1	 117
 EK. 2	 119
 EK. 3	 123
 KAYNAKÇA.....	 126
 ÖZET.....	 134
 ABSTRACT.....	 HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.

KISALTMALAR

AELAC: Association pour l'étude de la Littérature Apocryphe Chrétienne

(Hıristiyan Apokrif Literatürü Araştırma Derneği)

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

Bkz.: Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

M.S. : Milattan Sonra

M.Ö. : Milattan Önce

NTA: New Testament Apocrypha (Yeni Ahit Apokrifleri)

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

s. : Sayfa

s.s. : Sayfadan sayfaya

vb.: Ve benzeri

vd: Ve diğerleri

GİRİŞ

Kutsal metinler temel olarak bir dini anlamak, tanımak ve temel esaslarını öğrenmek için başvurulacak birincil kaynaklardır. Her dinin inanç, ibadet ve ahlak alanına dair temel öğretilerini ihtiva eden ve kutsal kabul edilen metinleri vardır. Bu metinler çeşitli dinlerde yaratılan ile yaratıcı arasında bir bağlantıyı da sembolize eder. İslam’da vahiy yoluyla gelen kelimeler derlenip kitaplaşırken, Hristiyanlara göre esinle yazdırılmış metinler kutsal kabul edilmiştir. Buna ek olarak bazı tarihi ve dini figürlerin kutsal kabul edilen yazıları da kitaba dâhil edilmiştir. Hristiyan Kutsal Kitabının birçok kitabın bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş ve geçerli kabul edilen kitaplar konusunda mutabakat sağlanması uzun zaman almıştır. Hristiyanlara göre Kutsal Kitap’ın uzun sürede teşekkül ettiği güvenilir olduğuna bir kanıttır. Ancak içeriğinde birçok kitap, mektup ve metin barındıran bu külliyyatın neye göre, nasıl, hangi ölçüler gözetilerek düzenlendiği, fihristin dışında kalan apokrif olarak zikredilen bu kitapların içeriği ve neden dışarıda bırakıldığı konuları büyük önem arz etmektedir. Hristiyan Kutsal Kitabı kanonunda yer almayan Yeni Ahit ile ilişkili bu literatür ise “Yeni Ahit Apokrifleri” olarak tanımlanmıştır.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, METODU VE SINIRLILIKLARI

Çalışmamızın konusu Hristiyan Kutsal Kitabının oluşum aşamasında Yeni Ahit’e alınmaya değer bulunmayan veya kriterlere uygun bulunmayan dolayısıyla kanona dâhil edilmeyen ve “apokrif” kabul edilen kitapların neler olduğu, neden resmî listenin dışında bırakıldığı ile ilgili tartışmaların ortaya konulmasıdır. Buna ek olarak “apokrif ve Yeni Ahit Apokrifleri” kavramlarının çeşitli yönlerden ele alınmasıdır. Bu çerçevede Hristiyanlıkta apokrif ve Yeni Ahit Apokrifleri kavramının tanımının tarihsel süreç içerisinde ele alınması, apokrif metin örnekleriyle değerlendirilmesi ve ortaya konması bizim temel araştırma konusunu oluşturmaktadır. Apokrif kavramı tarihi süreçte farklı anlamlar

kazanmıştır.Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde, gizli veya korunmuş anlamlarında kullanılan apokrif kelimesi daha sonra kendisine olumsuz bir anlam yüklenerek; reddedilmiş, sahte, uydurma kelimelerine karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır.Kutsal Kitabınresmî, kanonik kitapları İsa'nın ölümünden sonra yazılmış, içerik olarak İsa ve Havarilerinin hatıratı niteliğinde kitaplardır. Dinler tarihi ve ilahiyat çalışmaları açısından kanonik metinler ileaşağı yukarı aynı niteliklere sahip olan apokrifler arasındaki benzerlik ve farklılıklar Hıristiyan dünyasında tartışma konusu olmuştur.

Yeni Ahit ApokrifleriKutsal Kitabınkanonlaşma olarak tabir edilen teşekkül sürecinin önemli bir alt başlığını oluşturmaktadır. Kutsal Kitaba dâhil edilmeyen metinlere işaret eden apokrif kavramı ve içerdiği geniş koleksiyondinler tarihi açısından değerlendirilmeye değerdir.Ancak ortaya çıktıkları dönemin ve ait oldukları grubun inanç sistemini, kültürel ve sosyolojik özelliklerini bünyesinde barındıran apokrif metinler ele alınırken, apokrif kavramının, Hıristiyanlık tarihi içerisinde dünden bugüne ne anlam ifade ettiğini ve araştırmacıların bakış açılarını ortaya koymak önem arz etmektedir.Hıristiyan dünyasında Eski Ahit Apokrifleri üzerinde, kanonlaşma sürecinden Reformasyon dönemine kadar ihtilafa düşülmemiştir. Buna karşın Yeni Ahit Apokrifleri'nin neler olduğu, kanona dâhil edilmeyen her kitabın apokrif olup olmadığı ve hatta “Erken Dönem Hıristiyan Metinleri” olarak da tanımlanan bu metinleri apokrif diye nitelendirmenin ve Yeni Ahit ile ilişkilendirmenin doğru olup olmadığı tartışılmaktadır.

Yeni AhitApokrifleri içerikleri itibariyle diğer dinlerin mensuplarının ve araştırmacıların ilgisiniçekmiştir. Bu ilgi daha ziyade bahsi geçen “reddedilenler”listesinin Hıristiyan itikadına ve kanon kriterlerine uygunluğu veya şeklen kriterlere uygun kitapların içerdikleri farklı bilgiler üzerinde yoğunlaşmıştır.Apokrif kavramının ve metinlerinin tarihten günümüze Hıristiyan dünyasının tartıştığı geniş bir literatüre sahip olması, bununla ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların sınırlı olması bizi apokrif kavramının anlam içeriğinde

tarihsel süreçte meydana gelen değişimleri değerlendirmeye, metinlerin tasniflerinde kullanılan kriterleri ortaya koymaya sevk etmiştir. Çalışmamızın bu konuda Hristiyan dünyasındaki Yeni Ahit Apokrifleri ile ilgili tartışmalara dikkat çekerek ülkemizde yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağını umuyoruz.

Yeni Ahit Apokrifleri ile ilgili kapsam olarak çok fazla sayıda belge ve bilgi mevcuttur. Tezimizde konuya temel teşkil edecek Türkçe ve İngilizce kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu konuya ilişkin terminoloji oldukça karmaşık ve tartışmalıdır. Bunun sebebi hem apokrif kavramının kendisinin farklı zamanlarda farklı cemaatler ve dini figürler için değişik anlamlara işaret etmesi hem de konuyu çalışan bilim insanlarının kendi oluşturdukları terminoloji ve apokrif metinler ile ilgili tasniflerin farklı olmasıdır. Deskriptif yani betimleyici metotla yaptığımız çalışmamızda, apokrif kavramına ve apokriflerin tarihsel arka planına ve bu alanda yapılmış çalışmalara ilişkin genel bilgi verme amacı güdülmüştür.

Çalışmamızın giriş bölümünde apokrif konusunun arka planı olması açısından ve apokrifler ile ilişkilendirilen antik Hristiyan grupların bu dönemden itibaren Kutsal Kitabın teşekkülünde etkilerinin sürmesi nedeniyle Hristiyanlığın ilk dönemlerine değinilmiştir. Apokrif kavramının kanonlaşma süreci ile ilgili bir ifade olması nedeniyle, Hristiyan Kutsal Kitabının kanonlaşma sürecinin de ele alınması apokrifleri anlamak açısından önem arz etmektedir. Tezimizin asıl konusunu oluşturan apokrif kavramının tarihsel süreç içerisinde nasıl evirildiğini ve hangi koşullarda ne ifade ettiğini ele aldığımız ilk bölümde, Yeni Ahit'in Apokrifleri kavramının netlik kazandırmak adına Eski Ahit apokriflerine değindik. Buna bağlı olarak, apokrif metinlerle alakalı Hristiyan dünyasındaki farklı bakış açılarını ortaya koyduk. İkinci bölümde ise Yeni Ahit'in apokrifleri kavramını tanımlayarak, bu kavrama dair örneklerle yer verdik. Yeni Ahit Apokrifleri için standart bir çeviri olmayışı, çoğu zaman farklı başlıklar altında aynı kitaplar, aynı başlık altında farklı

kitaplar tasnif edilmesi tezin yazımı sırasında karşılaştığımız zorlukların başında gelmektedir. Bu kitapların tarihleri, yazarları ile ilgili kesin bilgiler ortaya konmuş değildir.¹

Apokrif olarak zikredilen bütün metinleri içeren bir sınıflandırma ve çalışma yapmak tezimizin sınırlarını aşmaktadır. Günümüze kadar gelen Yeni Ahit Apokrifleri başlığı altında listelenen kitapların tasnifleri; Yeni Ahit kitaplarının türlerine (İncil, Elçilerin İşleri, Mektuplar vb.) atfedildikleri yazarların isimlerine göre veya Yeni Ahit kanonunda bulunan kitaplarla şeklen benzerliği dikkate alınarak, kronolojik bir takım sınırlandırmalar (örneğin, kanonun tamamlandığı dördüncü yüzyılı esas alarak) yapılarak hazırlanmışlardır. Kanonik Yeni Ahit metnlerinin en eski nüshası ile yazıldıkları iddia edilen tarihler arasında birkaç yüz yıl gibi bir zaman farkı vardır. Ancak Yeni Ahit Apokrifleri kavramı üzerinden hareket edildiğinde, kanoniklerin yazıldıkları iddia edilen tarihlere en yakın tarihli apokrifler, Yeni Ahit'e girmeye aday konumda değerlendirilmektedir. Bu nedenle çalışmamızda Yeni Ahit Apokriflerini ele aldığımız ikinci bölümde, apokriflerin kavramsal olarak kanona dâhil edilmeyen kitaplara işaret ettiği bilgisine dayanarak, kanonik kitaplarla aynı yüzyıllarda yazıldığı tahmin edilen farklı içerik ve türlerde öne çıkan apokrif metinler ile örneklendirme yapmayı uygun gördük. Diğer taraftan kanona dâhil edilmeyen her apokrif metni ele almak, Hristiyan topluluklarının görüşlerine ışık tutan ve Orta Çağ'a kadar uzanan bir külliyata işaret etmektedir. Yeni Ahit Apokrifleri olarak zikredilen bu metinler bazı araştırmacılar tarafından tarihi ve edebi metinler olarak değerlendirilmekte ve tezimizin araştırma kapsamının dışında kalmaktadır.

¹William H. Shepherd "Early Christian Apocrypha: A Bibliographic Essay" Theological Librarianship, An Online Journal of the American Theological Library Association, (3),1, 2010, s. 40-47.

B. ERKEN DÖNEM HİRİSTİYANLIK,YENİ AHİT'İN KANON SÜRECİVE

KUTSAL METİNLER

Kutsal kitaplar,ait oldukları dinin inanç esaslarını içerir ve dinin mensupları için önemli bir konuma sahiptir. Teolojik ve tarihsel olarak her kutsal kitap ait olduğu dinin özelliklerine ve ortaya çıktığı döneme dair teolojik, tarihsel, coğrafi ve sosyolojik bilgiler içermektedir.Hemen hemen tüm dinlerde Tanrı eseri kabul edilen kutsal kitaplar, o din ve inananları arasında bir bağlantı noktası oluşturur ve dini hükümlerin tatbikinde rehber niteliği taşır.² Kutsal kabul edilen kitabın nasıl vücuda geldiği ve kaynağı ise o dinin arka planına dair fikirler verir. Tüm dinlerde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da kutsal kitap önemli bir yer teşkil etmektedir. Hıristiyan Kutsal Kitabının oluşumu yüzyıllardır bilim insanları tarafından tartışıl原因lmış, hem teolojik hem de tarihse açıdanaraştırma konusu yapılmıştır.Kutsal Kitabın teşekkülü ve erken dönem Hıristiyan dünyası ile ilgili bilgiler, Hıristiyanlıkta apokrif kavramı ve Yeni Ahit'in Apokrifleri konusundaki araştırmalar açısından önemli bir temel teşkil etmektedir. Bu itibarla Kutsal Kitabın ortaya çıktığı ortam ve oluştuğu süreci ele almak, Kilise'nin resmî kitap listesinin dışında kalan kitapları değerlendirmek açısından yararlı olacaktır.

1. Hıristiyanlığın Ortaya Çıkışı

Tarihsel olarak Hıristiyanlığın bir din olarak ortaya çıkış süreci, doğduğu ve geliştiği coğrafyanın sosyal, kültürel, siyasi ve dini yapısıhakkındaki bilgiler, bu dönemin karmaşık yapısını değerlendirmek açısından önemlidir.³ Kutsal metinler dâhil tüm erken dönem yazılı eserler bu yapı şemsiyesi altında ortaya çıkmış ve bu yapının ürünü olarak etkileşim

² M.Alparslan Küçük, **Kutsal Kitap Anlayışı, (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslâm Örneği)**, Ankara, 2016, s.19.

³ Sergei Aleksandrovich Tokarev, **Dünya Halklarının Dinler Tarihi**, İstanbul, 2006, s.562.

içerisinde oluşmuşlardır. Kutsal Kitabın oluşum sürecini anlamak için söz konusu dönemin atmosferini ve tarihsel süreci analiz etmek önem arz etmektedir. Hristiyan Kutsal Kitabı aynı tarihte tek kaynaktan gelen bir kitap değil zaman içerisinde oluşmuş bir kitaplar bütünüdür. Tarihsel süreçte ortaya çıkan bir takım siyasi, sosyal, kültürel faktörler bu külliyyatın şekillenmesinde etkili olmuştur.

Hristiyanlık öncesi Filistin coğrafyasının dini ve etnik yapısı çeşitlilik göstermektedir. Tek tanrı inancına sahip Yahudiler, Roma idaresi altında Latince ve Yunancayı benimsemiş olarak yaşamlarını sürdürürken, kendi krallıklarının geleceği günü umutla beklemişlerdir. Bu çok kültürlü ortam içerisinde Yunan felsefesi de toplum üzerinde oldukça etkin bir rol oynamıştır. Filistin dışında yaşayan Yahudiler, diğer dini gruplara nazaran daha özgür bir ortamda yaşamaktaydı. Bu durum ise Yunanca bir Yahudi literatürünün oluşmasına neden olmuştur. Fakat bu literatür Yahudiler tarafından reddedilmiş, Hristiyanlar tarafından muhafaza edilmiştir.⁴

Yahudiler kendi aralarında farklı mezheplere ayrılmışlardır. Bunlardan en büyük grup olan Ferîsîlerdir. Ferîsî kelimesi Aramice “ayrılmak”, “ayrı tutulmak” manasına gelir ve Ferîsî dindarlar, şeriata bağlı Hasidîler’in arkasından gelen bir gruptur.⁵ Ferîsîler ölümden sonra yaşama iman etmişlerdir. Onlar hem yazılı Torah’ı hem de Yahudi din bilginlerinin yorumlarını içeren şifahi Tanah’ı kabul etmekte ve vahiy mahsulü saymışlardır.⁶ Toplum içerisinde aristokrat Saddukîlere nazaran Ferîsîler, halka daha yakın bir mezhep olarak karşımıza çıkmaktadır. Zelotların aksine Ferîsîler yabancı hâkimiyetine karşı şariat uygulandığı sürece, bir direniş göstermemiş, toplumsal kargaşa yaratmamışlardır. Şeriata bağlı olmaları nedeniyle İsa’nın Şabat günü yasağını delerek işler yapması, Ferîsîler tarafından

⁴ Israel Shahak, **Yahudi Tarihi, Yahudi Dini**, İstanbul, 2004, s.97.

⁵ A. Küçük, G. Tümer, M. A. Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, 2011, s.332.

⁶ Ahmet Güç, “Yahudilik”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, C. 43, İstanbul, 1999, s. 212.

da şiddetle eleştirilmiş ve Ferîsîler İsa'nın cezalandırılmasında rol üstlenmişlerdir.⁷ Diğer bir grup olan Saddukîler Yunan etkisi altında ahirete inanmayan elit bir zümreyi temsil etmişlerdir. Saddukî kelimesinin kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte bir görüşe göre Hz. Süleyman'ın baş kâhini Sadok'un soyundan geldikleri için böyle denilmiştir.⁸ Kutsal mabet bunların idaresi ve hâkimiyeti altındaydı. Fakat Saddukîler mabedi kendi mülkleri olarak görmüşler ve buraya gelen takdimlerin kendi hazinelerine ödenmesini talep etmişlerdir.⁹ Ferîsîler ise bu duruma karşı çıkmışlardır. Saddukîler kurban sunmaya ve yazılı geleneğe çok önem verirken, Ferîsîler ibadetin sinagoglarda da yapılacağını ve tanrıya kurban dışında da ibadet ve dua edilebileceğini savunmuşlardır. Bu grup diğer Yahudi gruplara nazaran ilerleyen yüzyıllarda baskın gelerek bugünkü Ortodoks Yahudiliği (Rabbîlik) oluşturmuştur. Ancak her iki grupta helal-haram kurallarına karşı sabit tutumlarıyla ortak nokta sergilemişlerdir.

Dönemin diğer önemli mezhebi Zelotlar, siyasi tavır ve duruşları ile göze çarpmaktadır. Zelot kelime anlamı olarak "taassup", "asabiyet" anlamına gelmektedir.¹⁰ Yunanca isimleri ise "yurt seven, şeriat için mücadele eden" anlamına gelmektedir. Bu kelimenin İbranicesi olan "kannaim" de daha sonra mabedin silahlı mücadeleçileri için kullanılmıştır. Zelotlar diğer dini grupların aksine, Roma'ya her zaman başkaldırmış, Yahudilerin bağımsızlığı için savaşmışlardır. Zelotların kurtarıcı Mesih beklentisi dikkat çeken konulardan birisidir.

⁷ A.T. Jones, **Christ and the Pharisees or Christ's Faithfulness in Sabbath Keeping**, Religious Liberty Library, (8), s. 3-6. <https://m.egwwritings.org/en/book/981.2> (20.10.2019)

⁸ Küçük, **a.g.e.** s. 333.

⁹ Güç, **a.g.m.** s.213.

¹⁰ <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zelot> (21.12.2019)

Essenîler ise çoğu zaman Ferîsîliğin bir kolu olarak değerlendirilmiştir¹¹, fakat onlardan birçok bakımdan ayrılmaktadır. Onlar Kudüs'teki hegemonyaya karşı olmuşlardır. Halktan, güncel hayattan ayrı münzevi bir hayat yaşamakta olan Essenîler, barışçıl, hümanist bir yapıya sahip olmuşlardır. Essenîlerin, Kudüs'ün 30 km doğusunda yer alan Ölü Deniz'in Kuzey Batısında yaşadıkları tahmin edilmektedir. Essenî (İbranice *Īssiyim*) kelimesi “dindar zahidler” anlamına gelmektedir.¹² Bu gruba mensup Yahudiler temizliğe çok önem veren, beyaz giyen, et yemeyen ve inançlarına sıkı sıkıya bağlı kimselerdi. Evlilik ise onlar için dünya hayatının devamlılığı için önemli olup, bu vesile ile çocuk sahibi olduktan sonra bir daha eşlerine yaklaşmazlardı. Ahiret inançları olduğu gibi melek, şeytan, kurtarıcı Mesih inanışlarına da sıkı sıkıya bağlıydılar.Essenîlergerçek Yahudiliği temsil ettiklerine inanmaktaydı ve manevi arınma onlar için kanlı kurban törenlerinden çok önemliydi.¹³ Yeni Ahit'te diğer gruplara nazaran hiç bahsi geçmemesine rağmen hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz Yahudi cemaati Essenîler'dir. Mistik yapıdaki bu topluluk hakkındaki bilgiye 1940'lı yıllarda bulunan Ölü Deniz Kumran yazmalarından ulaşılmıştır.Essenîler Hristiyanlara benzerlikleriyle dikkat çeken bir gruptu. Mezhep içerisindeki 12 kişilik idareci grup Havarilerle, düzenli bir teftiş teşkilatı olan *Mevakrim*,Piskoposlarla bağdaştırılırken, kendilerini “Çölde Yol Hazırlayanlar”olarak tanımlamaları da Vaftizci Yahya'nın kendi vazifesini böyle ifade etmesi ile bağdaştırılmıştır. Bu ve buna benzer birçok benzerliğin yanında İsa'nın barışçıl ve yol gösterici oluşu, şekilsel dindarlığa karşı çıkması ileEssenîler'e daha yakın görünmektedir. Sonuç olarak tüm bu topluluklar aşağı yukarı M.S. 65-76 yılları arasında yok olmuşlardır. Ancak etkileri ve oluşturdukları alt yapıları bir sonraki dini-kültürel yapıyı etkilemiştir.

¹¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Diğer İnciller (Apokrif İnciller)**, Isparta. 2009, s.10

¹²Küçük.,vd.,**a.g.e.** s. 334.

¹³ Şinasi Gündüz, **Hristiyanlık**, İstanbul, 2006, s.15.

Yahudiliğin yanında çeşitli inanç ve kültürlere mensup toplulukların yaşadığı bu dönem mezhepsel farklılıkları beslemiştir. İlk dönem Hristiyan cemaatinin bir kısmı İsa'yı peygamber olarak görürken, bir kısmı ilah, diğer bir kısmı ise baba tanrının oğlu gibi nitelendirmeler yapmışlardır. Hristiyanlığı resmî bir din haline gelişiyile birlikte bazıları otoritenin yanında yer almış, bazıları da kendi din anlayışını devam ettirmiştir. Sapkın ilan edilmelerine rağmen kendi inançlarını devam ettirenler otoriteye rağmen bazı metinleri muhafaza etmiş ve varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bugünkü İsrail- Filistin topraklarında ortaya çıkan, daha sonra Lübnan ve Anadolu üzerinden batıya yayılmış olan Hristiyanlık, İsa merkezli bir din olarak, İsa'nın doğumu, yaşamı ve ölümü, öldükten sonra dirilmesi gibi olaylarla dönemlendirilmektedir. Hristiyanlığın ortaya çıktığı Yunan-Roma ve Yahudi kültürü etkisindeki coğrafyada, halkın büyük çoğunluğu alt sınıfamensuptu. Sosyal mobilité yok denecek kadar az ve eşitsizlik hâkimdi.¹⁴ Dolayısıyla Roma idaresinin despotluğu, ağır vergiler ve kölelik bir bakıma Hristiyanlığın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zira İsa'nın öğretisi eşitlik, sevgi ve kardeşlik temaları içermekteydi. Sunduğu mucizeler de onun beklenen kurtarıcı olduğuna dair inancı kuvvetlendirmiştir. İsa vazifesi ve yaşamı boyunca yeni bir din iddiasında bulunmamış, Yahudiler için bir yol gösterici konumunda tebliğde bulunmuştur. Yahudiler kadar, Roma idaresinde, milli ve yozlaşmış mevcut dini sistem ve kendilerini görmezden gelen bu aristokrat yapı altında yaşayan, farklı dinlere mensup insanlarda kurtarıcı beklemekteydi.

İsa doğduğunda Yahudi halkı Roma idaresinin baskı ve denetimi altında kendi özgür iradelerinden yoksun bir hayat yaşamaktaydı. Bu durum onları kendi kutsal kitaplarında, Davut'un soyundan geleceği vaat edilen Mesihi (kral) beklemeye itmiştir. İsa bu beklenti neticesinde Mesih olarak gösterilmiş ve soyu İncillerde Meryem'le nişanlı Yusuf'a ve

¹⁴ Bart D. Ehrman, **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**, 2008, s. 18.

dolayısıyla Davut'a dayandırılmıştır.¹⁵İsa'nın hayatı ile ilgili bilgilerimizin çoğu İncillere dayanmaktadır. Hayatının çocukluk ve gençlik dönemleri, kesin doğum tarihi de bu kanonik İncillerde tam olarak verilmemiştir.İsa'nın miladi takvimin başlangıcında, Nasıra'da Roma valisi Herod döneminde dünyaya geldiği ve otuz yıl vazifesini yaptığı bilinmektedir. İsa yaşadığı dönemde Yahudilerin katı ve şekilsel dini anlayışları karşısında şeriatın katı kurallarından uzakinanç değerlerini savunmuştur. İsa ve Havarileri, Yahudi şeriatına yeni yorumlar getirerek, Tevrat'a bağlılıklarını ifade etmişlerdir.¹⁶Dolayısıyla İsa, yeni bir kitaptan, yeni bir dinden söz etmemiştir. Ancak onun beklenen Mesih olarak görülmesi veYahudi şeriatı dışında yeni şeyler söyleyerek taraftar kazanmaya başlaması, dönemin söz sahibi Yahudi ileri gelenlerininve Roma idaresini rahatsız etmiş ve bu süreç,İsa'nın çarmıha gerilmesi ile sonuçlanmıştır. O vakte kadar sadece Yahudilere yapılan ve sadece Yahudileri içine alan çağrı, İsa'nın yeniden dirilişi sonrası havarilerine diğer milletlere de tebliğde bulunmalarını emretmesiyle genişlemiştir.¹⁷Öldükten sonra dirilmesi İsa'nın tanrısal bir tabiata sahipolduğuna dair düşünceleri güçlendirmiş, zamanla bu konudaki farklı görüş ve yaklaşımlar Hıristiyanlığın temel kırılma noktasını oluşturmuştur.

¹⁵ Mehmet Katar, “*Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline geliş Öyküsü)*”. Journal of Islamic Research, 2007, 330-339. (Ancak bu soy kütüğüne bağlama konusu Matta ve Luka İncillerinde geçmez.)

¹⁶ Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.17.

¹⁷ Matta 10/5-7 “*İsa On ikileri şu buyrukla halkın arasına gönderdi: “Diğer uluslara ait yerlere gitmeyin. Samiriyelilere ait kentlerin de hiçbirine uğramayın. Bunun yerine, İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gidin. Gittiğiniz her yerde Göklerin Egemenliğinin yaklaştığını duyurun.”*

İsa öğretisinin, Filistin sınırları dışına taşmasından sonra hem Yahudi kültürüne hem de gnostik ve putperest felsefeye hâkim olan Pavlus' unbu harekete katılması, Hristiyanlığa yeni bir soluk getirmiş ve Yahudi şeriatının lağvedilmesine sebep olmuştur. Yahudi olmayanların kendi kültürlerini ve inanışlarını bu yeni harekete taşıması din anlayışında değişime yol açmıştır. Bu değişim en çok ibadet ve uygulamalarda ortaya çıkmıştır. Zira onlar Yahudi asıllı olanların yerine getirdikleri ibadet ve ritüelleri yerine getirmekte zorlanmışlar ve Yahudi asıllı olanlar ile çoğunluğu pagan asıllı olan bu yeni takipçiler arasında ayrılıklar ortaya çıkmıştır.¹⁸Bunun sonucunda Putperest ve Greko-Roman gruplar ile Yahudi asıllı gruplar arasında şiddetli mücadeleler yaşanmış, ortaya çıkan anti-Yahudi eğilim erken Hristiyanlık Literatürüne de yansımıştır.¹⁹İsa'nın tabiatı ile ilgili inanç farklılıkları, putperest kökenlilerin sünnet vb. şeriata uyup uymayacakları konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucu M.S. 49 veya 50 yılında Kudüs'te Havariler Konsili toplanmıştır.²⁰Kudüs Havariler Konsili genel kanaatin aksine havarilerin ve ileri gelenlerin rutin bir toplantısı ya da bir zümrenin diğerlerine baskın gelmek için karar aldıkları bir yer değildi.Hristiyanlık tarihi için önemli olan ve yüzyıllarca sürececek bir fikir ayrılığının resmi olarak ele alındığı bir yerdi. Kudüs Konsili Antakya Kilisesinden gelen Pavlus ve Barnaba'nın delegasyonu ve Kudüs'ün ileri gelen din adamları ile havarilerin bir araya geldiği ve Yahudi olmayanların (Lat. Gentile) durumu ile ilgili görüşmelerin yapıldığıve kararlar alındığı bir konsildir.²¹Muhafazakâr Kudüs Yahudileri onların sünnet olmaları ve diğer Yahudi şeriatını uygulamaları yönünde ısrarcı olurken, diğer taraf kurtuluş için imanlı olmanın yeterli olacağı kanaatindeydi. Sonuç olarak

¹⁸ Katar, *a.g.m.*, s.333.

¹⁹ Tokarev, *a.g.e.*, s.541.

²⁰ Ali İsra Güngör, **Vatikan, Misyon ve Diyalog**, İstanbul, 2016, s.24.

²¹ F.F. Bruce, **"Appendix. Note 12. The Council of Jerusalem,"** s.219-220.

https://biblicalstudies.org.uk/pdf/ffb/church-app_bruce.pdf (12.02.2017)

Yahudi olmayanların geleneksel Yahudi ritüellerinden muaf tutulabilecekleri yönünde karar çıkmıştır. Burada İsa'nın tabiatı ile ilgili birçok ayrılığın da temelleri atılmıştır. Pavlus ile Barnaba'nın da fikir ayrılığının burada başladığı ileri sürülmektedir.²² Bu durum kutsal metinlere de yansiyacaktır.

Yahudi olmayanlarada Hristiyanlığın tebliğ edilmesi, daha önceden Yahudi gibi yaşayan, Yahudi geleneklerini sürdüren sadece İsa'yı kurtarıcı olarak gören ancak Yahudilerden farklı olan grup bu şekilde Hristiyanlığın yeni bir din haline gelmesini hızlandırmış ve Hristiyanlık büyük kitlelere ulaşmıştır.²³ Bu durum Roma'nın baskısına yol açmış ve İsa'nın takipçileri dinlerini dönem dönem gizlice ve baskı altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Zaman içerisinde Hristiyanlık farklı kültürlerden etkilenecek taraftar kazanmaya devam etmiştir. Yahudi asıllı olanlar paganların çok tanrılı algısını benimsemiş, Yahudi olmayanlarda Yahudi asıllı olanların kutsal kitaplarındaki ve kültürlerindeki kavramlardan kendi algılarına göre istifade etmişlerdir.

380 yılında yeni bir din olarak Hristiyanlık Roma devletince resmi din ilan edilmiştir. Bu zamana kadar kendi halinde ilerleyen ve taraftar kazanan Hristiyanlık resmî otorite altına girmiştir. Artık dini meseleler, inanç ve fikir ayrılıkları, kutsal kitaplar gibi her

²² Elçilerin İşleri 15/ 36- 41. “Bundan bir süre sonra Pavlus Barnaba'ya, “Rab'bin sözünü duyurduğumuz bütün kentlere dönüp kardeşleri ziyaret edelim, nasıl olduklarını görelim” dedi. Barnaba, Markos denilen Yuhanna'yı da yanlarında götürmek istiyordu. Ama Pavlus, Pamfilya'da kendilerini yüzüştü bırakıp birlikte göreve devam etmemiş olan Markos'u yanlarında götürmeyi uygun görmedi. Aralarında öylesine keskin bir anlaşmazlık çıktı ki, birbirlerinden ayrıldılar. Barnaba Markos'u alıp Kıbrıs'a doğru yelken açtı. Silas'ı seçen Pavlus ise, kardeşlerce Rab'bin lütfuna emanet edildikten sonra yola çıktı. Suriye ve Kilikya bölgelerini dolaşarak inanlı topluluklarını pekiştirdi.”

²³ Katar, a.g.m. s. 334.

türden konunun çözümünde devlet otoritesi hissedilecektir. Böylece devlet tahakkümü altındaki dini cemaat veya şahısların inanç ve gelenekleri ile örtüşen kutsal metinler resmîleşmiştir. Hristiyan Kutsal Kitabının teşekkül süreci yani kanonlaşma sürecinin arka planında ise öncesi dönemin özellikleri etkili olmuştur. Erken dönemde Hristiyanlığın çok çeşitli formları ortaya çıkmış ve her birinin İsa'nın tabiatı, havariler, ölüm sonrası vb. konularda ki doktrin ve gelenekleri birbirinden farklı şekillenmiştir. Bu farklı formların içerisinde proto-ortodoks olarak adlandırılan ve diğer gruplara baskın gelerek kanonlaşma sürecinde etkili olmuşlar ve bugünkü Hristiyanlığın öncüleri kabul edilmişlerdir.²⁴

2. Kanonlaşma Süreci

Hristiyan apokriflerini tanımlamadan önce kanon kelimesinin anlamı ve etimolojisi üzerinde durmak gereklidir. Kutsal Kitabın kaidelerine işaret eden kanon kelimesi, *canon*, Yunanca “cetvel, ölçüt” ya da “düz köşe” anlamlarına gelir ve bir standardı ifade

²⁴**Proto-ortodoks** tanımı, geriye dönük bir tanımdır. Erken dönem Hristiyan grupları (Yahudi kökenli Hristiyanlar, Gnostikler, Pagan Kökenli olanlar, vb.) arasında diğerleri gibi kendini Hristiyanlığın en doğru hali olarak gören bir grup olarak bulundukları dönem içerisinde bu dinin öncüsü olacaklarından habersiz Akdeniz coğrafyasında geniş bir kitleyi etkilemiştir ve bu grup bugünkü Hristiyanlığın öncüleri olarak bazılarının dönem Hristiyanlık tarihi uzmanları tarafından “proto-ortodoks” kavramı ile tanımlanmıştır. Yahudi kökenli Hristiyanlar Filistin’de, Gnostikler Suriye ve Mısır’da, Marcioncular Anadolu’da etkin olmuşlardır. Bunlardan başka erken dönemde çok sayıda Hristiyan gruba rastlamak mümkündür. Süreç içinde proto-ortodoks grup diğerlerinin arasında sivrilerek bugünkü Hristiyanlığın temelini oluşturmuştur. Sonraki Hristiyan gruplar onların kanon listesini benimsemiş ve bu topluluğun devamı olmuşlardır. (Bkz. Bart Ehrman, **The New Testament A Historical Introduction to the Early Christian Writings**, New York, 2008)

eder.²⁵Yunanca κανών (kanon), İngilizce “cane”, İbranice “gâneh”, Aramice “ganja” kelimeleri saz, kamış kelimesinden türemiştir. Saz çubuklarının ölçüm maksadı ile kullanılması bu kelimeye “standart” anlamının yüklenmesine neden olmuştur.²⁶“Gâneh” ölçü kamışı demektir ve Grekçe’ kanon kelimesi Sami dillerinden geçmiştir.²⁷Latinceye de “canon” olarak geçen kelime “ölçü, kanun” anlamlarında kullanılmıştır. Daha sonra kanun *kriter*, *standart* anlamında kullanılmaya başlanmıştır, (Latince, *norma*). Kilise babaları “kilise kanonu”tabirini kullanmış ve bu kavram ile kilisenin standart haline getirdiği kuralları sembolize etmişlerdir.²⁸ Zaman içerisinde kanon kelimesi “doğru ölçü, orantı” kelimelerine karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Sonuç olarak ölçek, norm, kural, tablo ve liste karşılıkları kanon kelimesinin yaygın anlamları olarak karşımıza çıkmaktadır. ²⁹

Kanon kavramı ve kanonlaşma süreci apokrif metinleri tanımlarken anlaşılması gereken konulardır. Hristiyanlık tarihi boyunca kanon kelimesinden türeyen “kanonik-güvenilir, sahih” “kanonik olmayan; kutsal kitap listesine dâhil edilmeyen, sahih olmayan”

²⁵ Bart D. Ehrman, “ **Lost Christianities, The Battles for Scriptures and Faiths We Never Knew.**” New York, 2003. s.259.

²⁶Bruce M. Metzger, “**The Canon of The New Testament, Its rigin, Development, and Significance**”,New York, 1987, s. 289.

²⁷ Yasin Meral, “*Yeni Ahit Kanonu’nun Oluşum Süreci (I-IV. Asırlar)*” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.42.

²⁸ William Henry Green, “**General Introduction to the Old Testament The Canon**” s. 9

https://faculty.gordon.edu/hu/bi/ted_hildebrandt/otesources/00-introduction/text/books/green-canon/green-canon.pdf (21.09.2018)

²⁹ Turgay Anar, **Mekândan Taşan Edebiyat, Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanona Girmek ve Kanona Müdahale**, 2012, s. 9.

“deuterokanonik”; ikinci derecede kanonik” “protokanonik”; Yahudi Kutsal Kitabı’nı ihtiva eden Eski Ahit listesi” gibi kavramlar farklı kitapları farklı cemaatler yönünden yaklaşımları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavramlara ikinci bölümde daha ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Kutsal Kitap için kullanıldığında kanon kelimesi, otorite tarafından kabul gören kitapları işaret eder. Ancak Kutsal Kitabın birçok yerinde geçen kanon kelimesi³⁰, önceleri kutsal bir literatüre işaret etmek için kullanılmamıştır. Nitekim “İncil” metinleri ortaya çıktıkları dönemde kutsal, vahiy mahsulü metinler olarak nitelendirilmemiştir.³¹Kanon kelimesinin “kabul edilmiş ve otorite” anlamlarında kullanılması, dördüncü yüzyılın ortalarında gerçekleştirilen Laodikya Konsili (M.S. 363-364) ile olmuş ve “kanonik olmayan kitaplar” tanımlaması bu konsilde yapılmıştır. ³² Erken dönem Kilise babaları da esin ürünü yazmalar için kanon kelimesini kullanmışlardır. Üçüncü yüzyıl kilise babalarından Origen, kanon kelimesini ölçme iman ilkeleri ile ilgili kullanmıştır. Zaman içerisinde bu kelime liste ve indeks anlamında da kullanılmıştır. Kanon kelimesi ilk olarak Athanasius tarafından 367 yılında yazılan bayram mektubunda (Festal Letters) geçmiş ve bu mektupta, kilisenin kutsal ve ilham kaynağı kabul etmiş olduğu kitaplar lisesi anlamında kullanmıştır.³³Iranaeus bu metinlere “doğrunun kanonu” demiştir. İskenderiyeli Clement kanon kelimesini ³⁴dört İncil ve 14 Pavlus mektubu, Elçilerin İşleri, PetrusI, Yuhanna II veEsinler için kullanmış ve bu

³⁰Bkz. Gal. 6/16, Filipililer, 3/16

³¹ Zafer Duygu, **İsa, Pavlus, İnciller**, İstanbul, 2018, s.604.

³² Wilhelm Schneemelcher (ed.), **New Testament Apocrypha**, Çev. R. McL. Wilson (1), 2003, s.10.

³³F. F. Bruce, **The Canon Of Scripture**, s.17.

https://biblicalstudies.org.uk/pdf/canon_bruce.pdf (23.02.2018)

³⁴ Metzger, **a.g.e.**, s.135

bölümleri kutsal metinler olarak nitelendirmiştir. Clement Mısırlılarınİncili için “onlar doğru kanonik İncillerden farklı bir şeyi takip ederler”³⁵ diyerek dönemlere göre farklı kanonların kullanıldığını vurgulamaktadır.

Kutsal Kitabın başında bulunan fihrist, *kanon* olarak kabul edilen ve bir bakıma Kutsal Kitabın redaksiyonu niteliğindeki listedir. Bu redaksiyondan sonra da Hristiyan dünyasındaki ayrılıklar daha da belirginleşmiştir. Kanon kavramı hem erken dönemde hem de son zamanlarda da oldukça ilgi çeken bir tartışma konusu olmuştur.³⁶ Kutsal Kitap listesine girmeye “hak kazanacak” kitapları kim, nasıl, neye göre seçmiştir? Ya da bu seçki zaten var olan listenin resmîleştirilmesi midir? Neden böyle bir listeye erken dönemde gerek duyulmayıp çok sonradan ihtiyaç duyulmuştur? gibi sorular araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Her hâlükârda Kutsal Kitap tek bir kitap halinde yazıya dökülmemiş, uzun bir tarihi süreçte bugünkü halini almıştır. Bugün kanona dâhil olmayan birçok metin dördüncü yüzyıla kadar bazı Hristiyan gruplarca kutsal metin olarak kullanılmıştır. Giderek evrenselleşen bir din haline gelen Hristiyanlığın Kutsal Kitabı devlet otoritesi altında muhtemelen dominant olan grubun görüşleri doğrultusunda şekillenmiş ve bu grup tarafından onaylanan kutsal kitap listesi kabul görmüştür. Anlaşılan o ki, erken dönem için İsa’nın insan tabiatlı olduğuna inanan Yahudi kökenli Hristiyanların ve onun tamamen tanrısal tabiatlı olduğunu kabul eden cemaatlerin aksine her iki görüşü de benimseyen kendilerinin gerçek Hristiyan olduğunu iddia eden çoğunlukla pagan kökenli Hristiyan grubun domine ettiği Kutsal Kitap listesi

³⁵ Alexander Archibald, **The Canon of the Old and New Testaments Ascertained or The Bible Complete Without the Apocrypha and Unwritten Tradition**, 1851, s.17. <https://archive.org/details/canonofoldnewt00alex/page/n7> (11.03.2016)

³⁶ Lee Martin & Mc Donalt, “**The Integrity Of The Biblical Canon İn Light Of Its Historical Development**” Bulletin For Biblical Research 6, 1996, s. 96

geçerli kılınmış ve diğerleri heretik kabul edilmiştir. ³⁷Dolayısıyla erken dönem Hristiyan grupların inançları ile siyasi ve toplumsal karakteri, Kutsal Kitabın kanonlaşma sürecini doğrudan etkilemiştir. Fakat kanon oluşturma düşüncesi dönemin baskın Hristiyan grubuna has bir fikir olarak görülmemektedir. Zira Yahudi Hristiyan geleneğinin mensupları İsa zamanından önceki Yahudi kutsal metinlerinin kanonlarına aşina oldukları bilinmekteydi. ³⁸

Hristiyan dünyasının görüşü kanonun siyasi otoritenin baskısı altında oluşmadığı, belli kriterlere göre kendiliğinden tanrısal bir yetki ile oluştuğu ve günümüze geldiği yönündedir. Hristiyanlar Kutsal Kitabın teşekkülünün her safhasında Kutsal Ruh'un denetimi olduğuna inanmaktadırlar. Kutsal metinlerin hem yazımı hem de derlenmesi esnasında yazarları gerçeğe yönlendireceğine dair Rabb'in vaadi söz konusudur.³⁹Kutsal Kitap'ta bulunan birçok ifade bunun bir kanıtı niteliğindedir.⁴⁰Hristiyanlara göre için Eski Ahit içerisinde Yeni Ahit'i barındırır, Yeni Ahit ise Eski Ahit'in içerisinde gizlidir, her ikisinin de kanonlaşma süreci ilahi otorite atında gelişmiştir.⁴¹Kanon Hristiyanlar için baştan oluşturulan bir kutsal kitap listesi değil kilisenin kullandığı metinlerin bir envanter çalışmasıdır. Hristiyanlar Kutsal Kitabın Kutsal Ruh denetimiyle oluşan ve gelişen bir kitap olduğuna, bir

³⁷ Bart Ehrman, **The New Testament, A Historical Introduction To The Early Christian Writings**, 2008 s.9.

³⁸ Ehrman, **a.g.e.**, s.10.

³⁹ F.F. Bruce, **The New Testament Documents: Are They Reliable?**, 2003, s.3

⁴⁰ Matta 13:52“İşte böylece Göklerin Egemenliği için eğitilmiş her din bilgini, hazinesinden hem yeni hem eski değerler çıkaran bir mal sahibine benzer.” Bkz II. Tim 3:14-17.

⁴¹ Christopher Wordworth, **On the Canon of the Scriptures of the Old and New Testament and On the Apocrypha**, Londra, Gilbert & Rivington Press, 1848, s.118-119.

<https://archive.org/details/oncanonofscriptu00word/page/n5> (29.09.2019)

anda inmediğine, melek aracılığıyla ve vahiy yoluyla iletilmediğine inanırlar. Hristiyanlara göre kitabın birinci yüzyılda yazılıp yazılmadığı, havarilerden önce mi sonra mı yazıldığı, yazıların birbirine atıfta bulunması ve havari babaların onlardan alıntı yapıp yapmadığı tartışılarak bir metnin otantik ve sahih olup olmadığına karar verilmektedir. Sonuçta Kutsal Kitap kanonuna girecek kitabın havari yetki taşıması, kiliseler tarafından geniş çapta kullanılması ve ruh esini taşıması gibi kriterlere sahip olması gerektiği genel kabul görmüştür.⁴²

Kutsal Kitabın birinci kısmını *Eski Ahit* oluşturur. Tora, Neviim (peygamberler) ve Ketuvim (Kitaplar) olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Erken dönemde yazılı bir Hristiyan Kutsal Kitap metninin mevcut olmaması sonraları ortaya çıkan metinler üzerindeki tutarlılığın uzun zaman alması, İsa'nın ve ilk dönemdeki taraftarlarının dönemde Yahudi itikadını devam ettiriyor olması göz önüne alınca olağan bir durum olarak kabul görmektedir. Ayrıca Yahudi kutsal kitabı Tanah İsa Mesih'in gelişine dayanak olarak gösterilmektedir.⁴³ Ancak ilk dönemlerde Eski Ahit'in de çok net bir fihristinin olmadığı bilinmektedir. Söz konusu dönemde hangi kitapların kullanıldığına dair bilgiye Yeni Ahit ve Eski Ahit'e yapılan atıflardan ulaşılmaktadır. Nitekim Eski Ahit'te bugünkü kanonda yer almayan deuterokanonik (ikincil) veya apokrif kabul edilen metinlerden alıntılar yapıldığı görülmektedir.⁴⁴ Erken dönemde (II. yy) Filistin'i gezerek araştırmalar yapan Melito, ilk

⁴² Carlos Madrigal, **Apologia, İncil ve Hristiyanlık Sorgulanıyor**, İstanbul, 2009, s.524.

⁴³ A. Hikmet Eroğlu, *"Hristiyanlık", Dinler Tarihi El Kitabı*, Baki Adam (ed.), Ankara, 2017, ss.136-193.

⁴⁴ Bkz. Yaratılış, 5/18.

Hristiyan Eski Ahit Kanonunu hazırladı. Melito'nun kanonu, Esther dışında, mevcut fihriste uymaktadır. Bu kanonda Nehemya ve Ağıtlar'dan bahis yoktur ve Ezra'nın yer almaktadır.⁴⁵

Hristiyan kanonu hazırlanırken nihai olarak Yunanca tercümeden (Septuagint, LXX)⁴⁶ istifade edilmiştir. Az sayıda İbranice bilen Hristiyanlardan Aziz Jerome, Yahudiler tarafından kabul edilen kanon ile Septuagint arasında ciddi farklar olduğunu fark etmiş ve Yahudi Kanonu'nu benimseyerek, diğerlerini *deuterokanonik* (ikincil) olarak tanımlamıştır. Aziz Augustin ise deuterokanonikleri de içeren bir liste hazırlamıştır. Dolayısıyla deuterokanonik kitaplar uzun yıllar şüpheli bir statüde kalmış, 15. ve 16. yüzyıla kadar bu karışıklık devam etmiştir. Daha sonra İngiltere'de Reform hareketi başlayınca apokrifler Protestanlar için kabul edilebilir olmaktan çıkmış ve Roma Katolik kilisesi ise Trent Konsili'nde 11 Esdras ve Manasses duası hariç apokrifleri kabul etmiştir.

70 yılında Kudüs'ün düşmesi, bir anlamda Yahudilerin birleşme sembolü olan Tapınağın yıkılması sonrasında Roma tehdidi ve Hristiyanlığın güç kazanmaya başlaması Yahudiler üzerinde baskı yaratmış ve bu durum Yahudilerin kendi kutsal kitaplarında ve

⁴⁵ Bruce M. Metzger, **The Canon Of The New Testament, Its Origin, Development, and Significance**, New York, 1987 s. 122.

⁴⁶ Septuagint, Yetmişler Tercümesi: Samiri kaynaklarına göre Yahudiler ile Samirilerin çekişmeleri Yunan hâkimiyeti altında hız kazanmış, bunun üzerine Kral II. Ptolemy (285-246), Samiriler ile Yahudilerin Tevrat ile ilgili münakaşalarını merak ederek, Samirilerin Tevrat'ın dışında diğer kitapları neden reddettiklerini öğrenmek üzere huzuruna davet etmiştir. Kral daha sonra her bir gruptan kendi Tevrat'larını Yunanca'ya tercüme etmelerini istemiştir. Rabbanî kaynaklara göre ise sebepsiz olarak II. Ptolemy Yetmiş iki kişiden Tevrat'ı tercüme etmelerini istemiş ve bu kişiler İbranice asıl metinde bulunmayan on üç değişiklik yapmışlardır. (Bkz. Baki Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, Ankara, 1997, s. 108-113.)

itikatlarında kendi sınırlarını çizme ihtiyacı duymuşlardır. Ferîsîler I. Jamnia Konsilini (M.S. 90-100) toplamışlardır, burada Yahudiliğin esasları yeniden teyit edilmiştir. Bu konsilde Septuagint reddedilmiş ve sadece İbranice yazılmış olan metin kutsal kitap olarak kabul edilmiştir.⁴⁷Eski Ahit Apokrifleri “insan eli tarafından kirletildiği” gerekçesiyle reddedilmiştir.⁴⁸Hristiyanlarca kullanılan bu metinler Jamnia Konsili ile (M.S.90)Yahudi kutsal kitabından çıkarılmıştır. Günümüzde Protestanların kanonik kabul ettiği liste bu konsilde kabul edilen liste ile aynıdırve Katoliklerin kanonundan farklıdır. Yahudi otoritelerin bu kanonun düzenlemesini hangi kriterlere göre yaptığı kesin olarak bilinmemekle birlikte içeriğine göre bir tasnif yapıldığı anlaşılmaktadır. Eski Ahit’in son olarak bölümlere ayrılması ise Protestan Reformu ile olmuştur.

Yeni Ahit İnciller, Havarilerin İşleri, Elçilerin Mektupları, Esinleme kitaplarından oluşur. Yeni Ahit’in oluşumunda da birçok faktör rol oynamış ve metnin oluşumu 250 ila 300 yılı bulmuştur.⁴⁹ Erken dönemdeçeşitli coğrafyalarda ve farklı dini kökenlerden gelen dini gruplar kendi inançlarına en yakın olan metinleri kabul etmişlerdi ve dolayısıyla Hristiyan cemaatin iman ettiği tek bir kutsal kitap kanonu bulanmamaktaydı.Erken dönem içerisinde ne kadar Eski Ahit geçerliliğini koruyor olsa da kilisenin de bir gelenek oluşturmuş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. İkinci yüzyıldan itibaren, yani havariler dönemi sonrasında Hristiyanların elinde İnciller ve Mektuplar vardı.⁵⁰Kilisemevcut inanç

⁴⁷ F.F. Bruce, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁸ Cemil Meriç, **a.g.e.**, s. 125

⁴⁹ R. A. Baker, , **How the New Testament canon was formed. Early Church History**, 2008, s.3.

<http://www.churchhistory101.com/docs/New-Testament-Canon.pdf> (29.12.2016)

⁵⁰<https://www.jw.org/en/publications/magazines/wp20100401/whole-story-about-jesus/> (04.03.2017)

gelenekini sağlamlaştırmak için havariyel dokümanlar ortaya koymuştur. İsa'nın hayatını, mucizelerini, havarilerin hatıratını içeren bu metinler, Hristiyanlar tarafından kabul görmüş ve Yahudi geleneğinden gelen İsa taraftarlarının da evrensel harekete dâhil olma süreci başlamıştır. Hristiyanlık hızla taraftar toplamaya başlayıp sapkın mezhepler kendi kanonlarını oluşturunca, Kutsal Kitabın yayılması ve dolayısıyla kanonlaşması ihtiyacı doğmuştur. Farklı dini gruplar birbirleriyle etkileşim içine girince her cemaat diğeri ile farklı görüşe sahip olduğunu fark etmiş ve farklılıklar dini ayrılıklara, mücadelelere yerini bırakmıştır.⁵¹ Hristiyanlığın bu ihtilaflarını önlemek üzere devlet adamları ve farklı görüşe mensup din adamları konsiller düzenlemişlerdir. Bu konsüllerden ilkinde dahi kutsal kitapların farklılıkları konu olmuş, hararetili tartışmalar yaşanmıştır.⁵²

M.Ö. 325 yılında İmparator Konstantin tarafından toplanan İznik Konsili'nde kanonik kitapların belirlendiğı ve diğelerinin sapkın sayıldığı iddiası bilim çevrelerinde çok kabul gören bir görüş değildir. İznik Konsili'ndedinin doktrinel çerçevesinin çizilmesi, İsa'nın tabiatı ile ilgili tartışmalar ve sapkınlar ile kararların alınması daha öncelikli olmuştur.⁵³ Dolayısıyla bu konsil Kutsal Kitap kanonu ile ilgili kararların alındığı bir konsil olmamıştır. Bu itibarla, Hristiyanlara göre İznik Konsili kanonu oluşturmamış, kanonun tanrısallığını ve

⁵¹ Şaban Kuzgun, **Dört İncil Yazılması Derlemesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri**, 2008 s.155.

⁵² Bart D. Ehrman, **Lost Christianities, Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew**, New York, 2003, s.230.

⁵³ <https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=8436> (21.12.2019),
<https://www.britannica.com/event/First-Council-of-Nicaea-325> (21.12.2019). (Bkz. James R. White, "What Really Happened at Nicea" <https://www.equip.org/article/what-really-happened-at-nicea/>)

otantikliğini tasdik etmiştir.⁵⁴ Hristiyanlar için kanon zaten doğal bir süreçtir ve dört aşama kaydetmiştir. Birincisi İsa'nın İncil müjdesini kendisinin duyurmasıdır. İkincisi onu dinleyen havarilerin aktarımıdır. Üçüncü aşama kutsal ruhun tanıklığı ve kontrolü ile yazıya geçirilmesidir. Dördüncüsünü ise tanrının kelamını oluşturmaktadır.⁵⁵ Ancak bilinen ve kayıtlara geçmeyen birçok Hristiyan grubun kanon listesi oluşturma çabası içerisinde olduğunu bilinmektedir. Ehrman'a göre bugünkü mevcut kanon dördüncü yüzyıl başlarında, erken dönemde baskın olan Hristiyan grubun kullandığı kanonla benzeşmektedir.⁵⁶

İskenderiyeli Athanasius M.S. 367'de Yeni Ahit ile ilgili bugünküne benzeyen en eski listeyi sunmuştur. Athanasius Mısır kilisesine sunduğu mektupta 27 kitaptan söz etmiştir. Kesin bir dille apokrif ayrımını, tasnifini Athanasius yapmıştır. Hatta birçok erken dönem yazmasını yaktırıp, yok ettirdiği rivayet edilmektedir.⁵⁷

Müşterek bir kanon oluşturma fikri, aslında Marcion'nun listesi ortaya çıkınca daha elzem hale gelmiştir. Kiliseyi bir Yeni Ahit Kanonu hazırlamaya iten⁵⁸ II. yüzyıl kilise babalarından Marcion, M.S. 150'de Gnostik felsefe ağırlıklı Luka İncil'ini ve Pavlus'un mektuplarını temel alan kendi derlediği yazılar dışındakileri "uydurma" ilan eden bir liste hazırlamıştır.⁵⁹ Eski Ahit'i reddetmiş ve *Antithesis*'i yazmıştır.⁶⁰ Pavlus'un görüş ve

⁵⁴ Bruce M. Metzger, **The New Testament, Its Background, Growth and Contend**, 2013, s.318.

⁵⁵ Madrigal, **a.g.e.** 495.

⁵⁶ Ehrman, **a.g.e.**, s. 230.

⁵⁷ Tony Burke & Brent Landau, Introduction: "**New Testament Apocrypha**". Michigan, 2016. s.xxiii.

⁵⁸ Baker, **a.g.e.**, 2008, s.5.

⁵⁹ Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s. 26.

⁶⁰ Metzger, **a.g.e.**, s.97.

düşüncelerinden etkilenen Marcion'a göre Pavlus tek gerçek havaridir ve onun Yahudi şeriatını terk edip, kurtuluşu ancak İsa'ya tabii olmakta gören görüşüne sıkı sıkıya bağlanmıştır.⁶¹ Bu görüş, o dönemde Yahudi geleneğine hala bağlı olan Hristiyanlar için kabul edilebilir bir bakış açısı değildi. Yahudi geleneğine bağlı Hristiyanlar için tek bir tanrı vardır ve İsa tamamen insan tabiatlıdır. Marcion gibi Pavlus'çu anlayışa sahip olan Hristiyanlar ise ilahi tabiatlı bir kurtarıcı olarak gördükleri İsa'ya iman etmekteydi. İsrail'in tanrısı ve İsrail ile ilgisi olmayandığar gerçek tanrı olmak üzere iki tanrının varlığına inanmaktaydılar. ⁶² Farklı etnik gruplara sahip, toplumun her kesimine hitap eden, devlet otoritesi tarafından tanınmış, evrensellik iddiasında olan bir dinin Yahudi merkezli bir algı etrafında gelişen kutsal kitap derlemesini kabul etmesi mümkün olmamıştır. Ancak Marcion'un hazırladığı liste de o dönemde aşırı görülmüş ve heretik sayılmıştır. Bunda Marcion'undini görüşlerinden ziyade kanonuna Yeni Ahit'in çoğu bölümünü eklemediği iddiası etkili olmuştur.⁶³Hristiyanlara göre Marcion nedeniyle Yeni Ahit kanonu oluşturma çabasına girildiği iddiası doğru değildir.Marcion'un listesinde Pavlus'un on mektubu bulunmaktadır. Bunların içerisinde Elçilerin İşleri, Timetius II ve I, ve Titusyoktur. İçerik Luka İncili dâhil olmak üzere on bir kitaptan müteşekkildir. Marcion dâhil etmediği kitapların sahih olmadığını söylemiş, bu kitapların İsa'yı tam olarak anlayamamış insanlar tarafından yazıldığını iddia ederek bunları kendisi tashih etmiştir. ⁶⁴

⁶¹ Bart D. Ehrman, **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**. New York, 2008, s. 5.

⁶² Ehrman, **a.g.e.**, s.5.

⁶³ Madrigal, **a.g.e.**, s. 503.

⁶⁴Bart D. Ehrman, **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**. New York, 2008, s. 5.

İkinci yüzyılda esen Gnostisizm rüzgârı proto-ortodoks Hristiyanlar tarafından yavaş yavaş sindirilmeye başlanmıştır. Daha ziyade Mısır, Anadolu ve Suriye’de yaygın olan bu akımın çok sayıda taraftarı olmamasına rağmen geniş hacimli bir kutsal kitap listeleri vardı.⁶⁵ Petrus İncili, Thomas İncili ve Yuhanna İncili bu gruba dair başlıca kitaplardı. 1945 yılında Nag Hammadi yakınlarında bulunan yazmalar gnostik kökenliydi. Bunların içerisinde ikinci yüzyıla ait olduğu anlaşılan birçok ilmi eser, havarilere ait İnciller, Elçilerin İşleri, Eski Ahit yazmaları, gizli bilgiler içeren kitaplar, antolojiler vb. çok sayıda doküman bulundu.⁶⁶ Bunlar dönemin gnostik öğeler taşıyan metinleriydi. Örneğin Thomas İncil’i birçok efsane ve gerçek dışı, tuhaf pasajlar içermektedir.⁶⁷ Ancak bu metinlerin apokrif ilan edilmesinin tek gerekçesi değildi, proto-ortodoks görüşe göre İsa geleneğini yansıtmayan, gnostik vb. farklı akımların ürünleri olmalarıdır. Kilise babaları tarafından otantikliği ihtilaflı bulunan metinler kanon dışı bırakılmıştır. Tüm bu “sapkın” hareketler kanon oluşumunu hızlandırmış, heretik sesleri susturmak amacıyla kilise babaları sahih saydıkları kitapları içeren listeler oluşturmaya başlamışlardır.

İkinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Dört İncil’in kanona dâhil edilmesi genel kabul görmüştür. Tatianus (160-175) Süryanice olduğu tahmin edilen bu dört kitabın karma bir sürümünü oluşturmuştur. Dörtten teşekkül eden manasına gelen “Diatessaron” dört İncil’i içermektedir. Bu versiyon Süryaniler tarafından beşinci yüzyıla kadar kullanılmıştır.⁶⁸ Kanon oluşturma çabaları bu yüzyıllarda ve devamında da doğuda ve batıda, farklı kilise büyükleri tarafından farklı görüşler etrafında devam etmiştir. Bilinen en eski fihrist İtalyan tarihçi

⁶⁵ Baker, *a.g.m.* s.7.

⁶⁶ Ehrman, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁷ Baker, *a.g.m.* s.8. “ Thomas İncil’i,7; *İsa dedi ki, ne mutlu İnsanın yediği aslana o insan olur, ve lanet olsun aslanın yediği insana o da aslan olur*”

⁶⁸ Zafer Duygu, **İsa, Pavlus, İnciller**, İstanbul, 2018, s.609.

Ludvico Muratori'nin Roma'da keşfettiği "Muratori fragmanı"dır. (1740 yılında yayınlanmıştır).⁶⁹İlk yüzyıllardan kaldığı tahmin edilen ve yetmiş sekiz parçadan oluşan bu kodeks Roma'da M.S. 200 yılına kadar okunan kitapları içermekteydi.⁷⁰ Muratori listesinin yazarı tam olarak bilinmemekle birlikte, Papias, Romalı Hippolytus veya Meltio'ya ait olabileceğine dair görüşler bulunmaktadır.⁷¹Dört İncil, Elçilerin İşleri, Pavlus'un 13 mektubu, Yuhanna'nın Esini, Yuhanna'nın iki Mektubu ve İbranilerden oluşan bu listede, Jude'un ve Yuhanna'nın Mektupları ve ayrıca Süleyman'ın Bilgeliği, Petrus'un Esini gibi kitaplar yer almaktadır. Listede bulunan ancak kilisede okunmayan Petrus ve Yuhanna Esini, Hermas'ın Çobanı gibi kitaplar da vardır. Yakup' a atfedilen bir mektup Yeni Ahit kanonunda yer almakta ancak Muratori kanonunda yer almamaktadır. Pavlus'un İskenderiyelilere ve Laodikea'lılara yazdığı mektuplar ise Marcioncular'ın kabul ettiği heretik kitaplar olarak değerlendirilmiştir.

Diğer bir kanon listesi ise Eusebius'a (263-339) aittir. Eusebius'a göre kutsal metinler; herkes tarafından kesin kabul edilen yazılar, tartışılmış fakat kabul edilmemiş olanlar ve şüpheliler olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır. İlk kategoride Dört İncil, Elçilerin İşleri, İbranilere Mektup dâhil on dört Pavlus Mektubu, Yuhanna ve I. Petrus bulunmaktadır. Eusebius Esinleme bölümü hakkında evrensel bir mutabakat yoktur demişse de listeye alınabileceğini söylemiştir.⁷²Tartışmalı olan kitaplar listesinde ise Yakup, Yahuda, Petrus II,

⁶⁹ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.34.

⁷⁰ Metzger, **a.g.e.**, 1989, s.192. (Metzger'e göre Muratori'nin yayınladığı transkripsiyonda birçok hata mevcuttur, örneğin metnin otuz satırı yinelenmiştir ve yinelenen satırlar ilk yazılardan farklıdır. Geneli itibarıyla tarihsel ve biçimsel hatalar bu belgeyi güvenilirlikten uzaklaştırmaktadır.)

⁷¹ <http://www.earlychristianwritings.com/info/muratorian-cathen.html> (23.10.2019)

⁷² Metzger, **a.g.e.**, s.203.

Yuhanna II ve III bulunmaktadır. Sahte kitaplar bölümünde ise Eusebius, Pavlus'un İşleri, Hermas'ın Çobanı, Petrus'un Esini, Barnaba'nın Mektubu, İbranilere göre İncil'e yer vermiştir. Heretik kitaplar kategorisinde; Petrus, Thomas, Mattias, İncilleri ve Andreas ile Yuhanna'nın İşleri yer almıştır. Bu farklı kitap listeleri ortak noktalarına rağmen birbirinden bağımsız gözükmektedir. Nitekim kanonik olma kriterlerinden havarisel olma, evrensel olma ve kilisenin itikadına uyma şartları her zaman uygulanmamıştır.⁷³

Üçüncü yüzyılın önemli ileri gelenlerinden Origen kanon listeleri ve kopyalanmaları hakkında, el yazması kopyalar arasındaki farklılığın çok bariz olmaya başladığını, keyfi ekleme çıkarmaların yapıldığını ifade etmiştir.⁷⁴ Origen (185-254) Yeni Ahit'i İnciller ve Havariler olarak sınıflandırmıştır. Kilisenin kabul ettiği dört İncil'e ek olarak Petrus İncili ve Yakup'un Mektubu (Protovangelium James)'nu listesine dâhil etmiştir.⁷⁵ Kilisenin dört, heretiklerin ise çok sayıda İncil'i vardır diyerek kanona bakış açısını ifade eden Origen⁷⁶, erken dönem metinlerini heretiklerin yazdığı sahte metinler, gerçek kutsal metinler ve otantikliği tartışmalı olanlar olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Bu sınıflandırma sonraları Eusebius'a örnek olacaktır. Origen'in listesinde Dört İncil, Elçilerin İşleri, 13 Paul Mektubu, I Petrus, I Yuhanna, Esinleme bölümleri yer almaktadır.⁷⁷

⁷³ Ehrman, **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**, s. 244.

⁷⁴ Bart D. Ehrman, **"Misquoting Jesus; The Story Behind Who Changed the Bible and Why"** HarperOne Publishers, New York, 2005, s.52.

⁷⁵ Metzger, **a.g.e.**, s.136.

⁷⁶ Ehrman, **Lost Christianities, The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew**, s.3.

⁷⁷ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.30.

M.S.180'de Lyon Psikoposu olan Ireneus'un (125-202) sapkınlara karşı yaptığı liste de önem arz etmektedir. Ona göre İncillerin sayısının dört olması gerekmektedir. Çünkü Ireneus'a göre dört yön ve dört rüzgâr bulunmaktaydı ve Tanrı Nuh, İbrahim, Musa ve İsa aracılığıyla dört anlaşma yapmıştı dolayısıyla dört İncil olmalıydı.⁷⁸ Iranaeus “*Against Heresies*” adlı eserinde Ebionitlerin sadece Matta'yı, Marcioncuların sadece Luka'yı, Valentinian Gnostiklerinin ise sadece Yuhanna'yı kullanmalarına şiddetle karşı çıkar ve İncilleri ayırmanın sahte İncil üretmekle aynı derecede kötü olduğunu ifade eder.⁷⁹ Iranaeus, Matta, Markos, Luka, Yuhanna, Elçilerin İşleri, Romalılar, 1. ve 2. Korintliler, Galatyalılar, Efesliler, Filipililer, Koloseliler, 1. ve 2. Selanikliler, 1. ve 2. Timoteos, Titus, 1. Petrus, 1. Yuhanna ve Esinleme kitaplarını teyit etmiştir.

Sonuç olarak, Yeni Ahit'in kanonun oluşması zamanla gelişmiş ve evrilmiştir, dolayısıyla son halini alması tarihsel süreç içerisinde 250-300 yılı bulmuştur. Kanonlaşma sürecinin ilk ayağını sözlü gelenek oluşturmuştur. İsa'dan sonra bir asır içerisinde Eski Ahit'e denk bir statü kazanmıştır.⁸⁰ Örneğin Pavlus Efeslileri işaret ederken sözlü geleneği kullanmıştır. Ancak bunlar yazılı halde olmadığı için, Grekçe *agrapha* (yazılmamış, sözlü) kelimesiyle tanımlanmıştır.⁸¹

İsa hayattayken bu sözlü gelenek mevcuttu ve bunun kolay yayılması ve ezberlenmesi için belli bir sistematiği vardı. Farklı coğrafyalarda farklı kökenden gelen cemaatler içerisinde bu sözlerin ve duyumların farklı şekilde kâğıda dökülmüş

⁷⁸ Duygu, **a.g.e.**, 610.

⁷⁹ Ehrman, **a.g.e.**, s.239.

⁸⁰ Meral, **a.g.e.**, s. 28.

⁸¹ Hans Josef Klauck, “**Apocryphal Gospels**” çev. By Brian McNeil, New York, 2003, s.6.

olması muhtemeldir.⁸² İsa'nın ve ona tanıklık edenlerin ölmesi, Hristiyanlığın yayılması, kilise önderlerinin ve bazı Hristiyan grupların kendi nüshalarına itibar etmeleri dolayısıyla yazılı metinlere ihtiyaç duyulmuştur.⁸³ Bunun sonucunda birçok metin ortaya çıkmış ancak daha sonra kanonik kabul edilecek Matta, Luka, Yuhanna ve Yeni Ahit'in diğer bölümleri ve havari sel dokümanlarda yazılmıştır.⁸⁴ Kutsal Ruh denetimiyle yazılan bu eserlerin içerik ve tarih uyumsuzlukları⁸⁵ ve farklı sapkın grupların kendi kutsal kitap listelerini kendi inançları doğrultusunda oluşturmaları kanonlaşma sürecini başlatmıştır. II. ve III. yüzyıllarda İskenderiyeli Clement, Tertullian ve Eusebius birçok Yeni Ahit dokümanı oluşturmuştur ve bu dönem kanon listeleri arasında dikkat çeken, en eski liste Muratori Fragmanı'dır. Doğuda ve batıda tüm bu kanon girişimleri sonunda Hippo Kilise Meclisi (M.S.393) Yeni Ahit'in yirmi yedi kitabının listesini beyan etmiş, Hippo Kilise Meclisi'nin vardığı resmi karar dört sene sonra, Kartaca Kilise Meclisi tarafından tekrar beyan edilmiş (397) ve 27 Yeni Ahit Kitabı kabul edilmiştir. Büyük bir listede bölgesel olmaları, hiçbir kilise tarafından itibar görmemeleri ve esin kaynağı olarak görülmemeleri nedeniyle reddedilmişlerdir.⁸⁶ 6. yüzyıla gelindiğinde kanon listeleri ile kanona giren ve girmeyen kitaplar konusunda Roma

⁸² Sarıkçıoğlu, **a.g.e.** , s.26.

⁸³ M. Alparslan Küçük, **Kutsal Kitap Anlayışı**, s.171.

⁸⁴ Bu metinlerin kanonik olma yahut Hristiyanlığın Kutsal Kitabı olma amacıyla yazılıp yazılmadıkları tartışma konusudur ve yazarlarının bu eserleri içerisinden çıktıkları Hristiyan guruplara hitaben yazmış olmaları da muhtemeldir. Sonradan bu metinlerle irtibat kuran diğer Hristiyan gruplar ise bunları Tanrı vahiy veya Eski Ahit ile eşdeğer bir otorite olarak kabul ettiklerini söylemek güçtür. (Bkz. Zafer Duygu, **İsa Pavlus, İnciller**, İstanbul, 2018.)

⁸⁵ M. Alparslan Küçük, **a.g.e.**, s.172.

⁸⁶ Bruce M. Metzger, **a.g.e.**, s.238.

Kilisesi'nin görüşlerini yansıtan *Decretum Gelesianum de libris recipiendis et non recipiendis* adlı genelge karşımıza çıkmaktadır.⁸⁷ Bu genelge ile birlikte Hristiyan Kutsal Kitabına giren kitaplar belirlenmiş, büyük bir kitap koleksiyonu da kesin olarak reddedilmiştir. Reddedilen kitapların tümü apokrif ilan edilmemiş, bir kısmı apokriflerin yanında heretik kabul edilmiştir.⁸⁸

Yeni Ahit kanonlaşma süreci ile ilgili olarak belli başlı kişiler ve listeler öne çıkmaktadır. Listelere dâhil edilen ya da kanon dışına itilen kitapların ne gerekçe ile ve nasıl bir elemenden geçirilerek tasnif edildiği konusunda net bir tablo ortaya çıkmamaktadır.⁸⁹ Bu süreçte bir yandan halkın kökeni ve inanışları bu listelerin oluşumuna zemin hazırlamıştır, diğer yandan da yasaklanan ya da kanonik kabul edilen kitaplar halkın inanışlarını etkilemiştir. Genel olarak havarisel kaynaklı olmaları, yaygın kullanımda olmaları Hristiyan itikadı ile örtüşen kitaplar olmaları kutsal kabul edilen metinlerin ortak noktalarını oluşturmaktadır. Neticede zaman içerisinde değişen evrilen ve son halini alan bir kitap listesi ortaya çıkmıştır. Süreç içerisinde reddedilen birçok liste ya da varlığından haberdar olunamayan birçok metin de bulunmaktaydı. Bunlar zaman içerisinde ya sahte, sapkın sayılmış ya da kutsal olmayan ama okunması faydalı kitaplar olarak literatüre girmiştir.

3.Hristiyan Kutsal Metinleri

Hristiyanlığın içinden çıktığı toplum Yahudilerin yaşadığı bir kültürel çevre olsa da çeşitli inançların mensuplarının da hayatını sürdürdüğü çok kültürlü bir yapıya sahipti. Bu yapı içerisinde herkesin farklı yaklaşımlarına ve sorularına yanıt olabilecek şekilde bir kutsal metinde yoktu. Nitekim Kutsal Kitap çok sonraları derlenmiş ve bir kitap haline gelmiştir. İsa

⁸⁷ The Christian Canon, <https://www.britannica.com/topic/biblical-literature/The-Christian-canon> (12.09.2019)

⁸⁸ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.38.

⁸⁹ Burke & Landau, **a.g.e.**, s.xxi.

hayatta iken sözlerinin veya fiillerinin kayıt altına alındığına dair bir bilgi yoktur. Onun söyledikleri, yaptıkları ve öğretisi daha sonraları yazıya dökülmüştür. Bu süreçte çeşitli gruplar kendi ileri gelenleri tarafından tutulan kayıtları kendileri muhafaza etmişlerdir. Başlangıçta anonim olarak yazılan metinler sonradan Matta, Luka, Markos ve Yuhanna'ya atfedilmiş, bunlara Mektuplar, Esinlemeler gibi bölümler de eklenmiştir. Yine İsa'ya yakınlıkları ile bilinen, Petrus, Philip, Mecdeli Meryem gibi şahısların da kendilerine ait okunan ve kabul gören kitaplarının var olduğu bilinmektedir.⁹⁰

İkinci ve üçüncü yüzyıllarda Hristiyanlar Tevrat'adayalı olarak mevcut Yahudi Tanrı algısına sahiplerdi. Yani Hristiyan Tanrı algısı bir anda oluşmamış, zaman içerisinde değişim göstermiştir. Bu süreçte Yahudi grupların yukarıda değinilen inanç farklılıkları ile Yahudi geleneğine bağlı Hristiyanların ve pagan inancından gruba dâhil olanların yarattığı farklılıklar Kutsal Kitaba bakış ve Tanrı algısını etkilemiştir. Dolayısıyla İsa'nın tabiatına ve tanrı anlayışına ilişkin çeşitlilik, farklı kişilerce yazılan metinlere yansımıştır. Bunun yanında Yeni Ahit içerisinde de bu farklı inanç gruplarından bahsedildiği görülmektedir.⁹¹ Proto-ortodoks görüşün hâkim olduğu kanonun oluşması ise ancak dördüncü yüzyılda mümkün olmuştur. Sürecin tam olarak tamamlanmasının ise on beş yüz yılı bulduğunu öne süren görüşler mevcuttur.⁹²

Hristiyan kaynaklarını, yaygın kullanıma göre kanonik kitaplar, apokrifler ve erken dönem yazarların eserleri olarak tasnif etmek mümkündür. Kitab-ı Mukaddes yani Kutsal Kitap, Yunanca "Bible" kelimesiyle ifade edilir, İlk dönemlerde yazılar ağaç kabuğuna yazıldığından dolayı Kutsal Kitap için ağaç kabuğu manasına gelen "bibliyon" kelimesi

⁹⁰ Ehrman, **Lost Christianities, The Battles for Scriptures and Faiths We Never Knew**, s.3.

⁹¹ I. Tim. 1/20, II. Tim. 2/17-18, I. Tim. 4/1-3

⁹² Archibald, **a.g.e.**, s.6.

kullanılmıştır.⁹³Başlangıçta dişil müennes olan “ Ta Biblia” kelimesi Latinceye tekil olarak “Bible” şeklinde geçmiştir. Günümüzde Kitab-ı Mukaddes denilince anlaşılan Kilisenin resmî listesinde yer alan Eski ve Yeni Ahit’ten oluşan kitaplar anlaşılmaktadır.⁹⁴Kutsal Kitap İngilizce “Holy Bible” olarak ifade edilmektedir, “Holy” Almanca kökenli “Heilig” veya eski İngilizce “Halig” kelimelerinden türediği ileri sürülen bir kelime olup, Tanrıya ve ilahi varlıklara dair olan, aynı güce sahip olan anlamında kullanılmaktadır.⁹⁵

Kutsal Kitabın çeşitli versiyonları bulunmaktadır. Bunda Hristiyan mezheplerinin yaklaşımları ve zaman içinde gerçekleştirilen eklemeler ve çıkarmalar etkili olmuştur. Kutsal Kitaba dâhil edilen kitapların sayısı daha önce 23 iken, bölümlene farklılığından dolayı sayı 27 olarak değişmiştir.

Kutsal Kitap Eski ve Yeni Ahit olmak üzere iki bölümden müteşekkildir. Dokuz farklı yazarın yazdığı 27 kitap ve diğer listelerle birlikte toplam 66 kitaptan oluşmaktadır.⁹⁶Kendileriyle Tanrı’nın yeni bir ahit yaptığına inandıklarından Hristiyanlar Yahudi kutsal metinlerinin Yunanca çevirisini (Septuagint) esas almışlar ve bunlara Hristiyan geleneğinin ürünü olan kitapları da ekleyerek Kutsal Kitaba ekleyerek kendi Kutsal Kitap versiyonlarını oluşturmuşlardır. Hristiyanlar Yahudi Kutsal Kitabının Tanah bölümüne *Eski Ahit* adını vermişlerdir. Yeni Ahit’te Tanrı’nın İsa üzerinden yeni bir anlaşma yaptığı şöyle ifade edilir;

“Bu nedenle, çağrılmış olanların vaat edilen sonsuz mirası almaları için Mesih, yeni bir antlaşmanın aracısı olmuştur. Kendisi, onları birinci antlaşma zamanında işledikleri suçlardan kurtarmak için fidiye olarak öldü. Çünkü ortada bir vasiyet varsa, vasiyet edenin

⁹³ Meriç, **a.g.e.**, s.144.

⁹⁴ Kuzgun, **a.g.e.**, s.56.

⁹⁵ Küçük, **a.g.e.**, s.8.

⁹⁶ Max Anders, **30 Days to Understand The Bible**, 2004, s.12.

ölümünün kanıtlanması gerekir.Ölüm üzerine vasiyet geçerli olur. Vasiyet eden yaşadıkça, vasiyetin hiçbir etkinliği yoktur. Bu nedenle birinci antlaşma bile kan akıtılmadan yürürlüğe girmedir. Musa, Kutsal Yasa'nın her bir buyruğunu bütün halka bildirdikten sonra su, al yapağı ve zufa otu ile danaların ve erkeklerin kanını alıp hem kitabın hem de bütün halkın üzerine serpti. “Tanrı'nın uymanızı buyurduğu antlaşmanın kanı budur” dedi. Aynı şekilde çadırın üzerine ve tapınmada kullanılan bütün araç ve gereçlerin üzerine kan serpti. Nitekim Kutsal Yasa'ya göre, hemen her şey kanla temiz kılınır ve kan dökülmeksizin bağışlama olmaz.”⁹⁷

İsa hayatta iken “Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim. Size doğrusunu söyleyeyim, gök ve yer ortadan kalkmadan, her şey gerçekleşmeden, Kutsal Yasa'dan ufacık bir harf ya da bir nokta bile eksilmeyecek.”⁹⁸sözleriyle Yahudi şeriatını devam ettireceğini ifade etmiştir. Ancak bu durum İsa'dan sonra Pavlus'un etkisi ile Hristiyan hareketievrenselleşmişve Ahit güncellenmiştir.⁹⁹

Yahudiler için yeni bir ahit söz konusu olmadığından kendi kutsal kitapları içineski nitelendirmesini kabul etmezler. Yahudilerin Tanah adını verdikleri külliyat, Tora (Tevrat), Neviim (Peygamberler) ve Ketuviim (Kitaplar)'den oluşur. Hristiyanlarca kullanılan Eski Ahit tasnifi Yahudilerinkinden farklıdır. Protestanlar,Yahudi kanonunun deuterokanonik kabul ettiği kitapları apokrif saymaktadır. Diğer Hristiyan mezhepleri ise Eski Ahit

⁹⁷ Matta 5/ 17-19

⁹⁸ Matta 5/17-20, İbranilere Mektup, 9/15-22

⁹⁹ II. Korintliler 3/ 5:6 “Herhangi bir şeyi kendi başarımız olarak saymaya yeterliyiz demek istemiyorum; bizi yeterli kılan Tanrı'dır. O bizi yazılı yasaya değil, Ruh'a dayalı yeni bir antlaşmanın hizmetkârları olmaya yeterli kıldı. Yazılı yasa öldürür, Ruh ise yaşatır.”

hususunda Yahudilerden çok daha farklı bir tasnif ve içeriğe riayet etmektedirler. Katolik Kilisesinin basmış olduğu Arapça Eski Ahit tercümesinde 48, Latince tercümede 46, Yunanca tercümede ise 53 kitap bulunmaktadır.¹⁰⁰Bunun haricinde Tanah içerisinde yer almayan ve Yahudilerin Apokrif kabul ettikleri bazı kitaplar Hristiyan Kutsal Kitabında yer almıştır. Hatta bu anlamda Katolikler bunları sahih ve faydalı metinler olarak kabul edip deuterokanonik (ikincil) olarak kitaba dâhil ederken, Protestanlar bunları kesin bir şekilde reddetmişlerdir. Yahudi Tanah'ı ve Eski Ahit arasında önceleri bir fark bulunmadığı Kutsal Kitabın Yunancaya tercüme edilmesinden sonra farklılıkların ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Kutsal Kitabın ikinci bölümüne Tanrı'nın İsa ile yeni bir ahit yaptığına inanıldığı için Hristiyanlar tarafından Yeni Ahit demektedir. Yeni Ahit; Dört İncil, Pavlus'un ve diğerlerinin mektupları (21 adet), Esinleme ve Elçilerin İşleri bölümlerinden oluşmaktadır.

Elçilerin İşleri kitabı yazarı belli olmamakla birlikte, Luka İncili ile benzerlik gösterir. Luka gibi Teofilos adına hitap eder.¹⁰¹Kitap İsa'nın dirilişi, Kutsal Ruh'un gelişi, Hristiyanlığın yayılması ve misyon faaliyetleri konularını içerir. Aziz Pavlus'un Yahudi olmayanlar arasında resul kabul edildiği, Aziz Petrus'un hem Yahudi hem putperest kökenlilerin arasında saygın bulunduğu vurgulanır.¹⁰²

Elçilerin Mektupları Yeni Ahit'in en hacimli kitaplarıdır. Erken dönem Hristiyan toplumunun meselelerini çözmek için kaleme alınmış bu mektuplar Pavlus, Petrus, Yakup, Yuhanna ve Yahuda gibi ileri gelenlerin yazdıkları mektupları içerir. Yeni Ahit'i oluşturan

¹⁰⁰ Kuzgun, **a.g.e.** , s. 63.

¹⁰¹ Luka, 1-1, Elçilerin işleri 1-1.

¹⁰² Meriç, **a.g.e.** s. 115, Küçük, **a.g.e.** s. 382.

kitapların arasında en eskisi M.S. 49- 51 yıllarına ait olan, Pavlus tarafından yazılan Selanikliler I'dir¹⁰³ ardından diğer kitaplar yazılmıştır. ¹⁰⁴

Esinlemeler Kitabı Yahuda tarafından kaleme alındığı varsayılan ve Yahudilikten Hristiyanlığa geçenlere nasihatleri konu alan bir kitaptır. Kitap dönemin sembolizmini içeren ve apokaliptik tarzda yazılmıştır ve Tanrı esini olarak kabul edilmiştir. ¹⁰⁵

Yeni Ahit'in kitap listesi ancak 4. yüzyılda tam olarak teşekkül etmiştir. İnciller İsa'nın hayatını ve öğretisini konu alan kitaplardır. Havarileri İsa ile birlikteyken tanık oldukları mucizeleri, olayları rivayet etmişlerdir. Bu hatıralar daha sonra İncil yazarları tarafından kendi ifadeleri ve anlayışlarına göre yazıya geçirilmiştir dolayısıyla İnciller hatırat niteliğinde metinler olarak görülse de genel kabul bu metinlerin "türü olmayan, kendine özgü" (sui generis) olduğu yönündedir.¹⁰⁶ Kelime anlamı olarak Yunanca "euangelion" kelimesinden gelir ve *müjde, iyi haber* demektir. Hristiyanlıkta İncil, "müjde" kelimesi ilk olarak II. yüzyıl ortalarında Iustinus (ö.165) tarafından "İsa'nın kanonik biyografisi" anlamında, bazı metinleri kastederek kullanılmıştır.¹⁰⁷ Euangelion kelimesi daha ziyade erken Hristiyanlık dönemi içinde kullanılmaktadır ve İngilizce "gospel" kelimesine karşılık gelmektedir. Anglo-saxon kökenli

¹⁰³Bart D. Ehrman. **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writing**, s.17.

¹⁰⁴ Meral, **a.g.e.**, s.28-29.

¹⁰⁵ Esinleme, 1-4, "*Bu kitap İsa Mesih'in esinlenmesidir. Tanrı, yakın zamanda olması gereken olayları kullarına göstermesi için O'na bu esini verdi. O da gönderdiği kendi meleği aracılığıyla bunu kulu Yuhanna'ya iletti. Yuhanna, gördüğü her şeye, Tanrı sözüne ve İsa Mesih'in bildirisini tanıklık etmektedir. Bu peygamberliğin sözlerini okuyana, burada yazılanları dinleyip yerine getirene ne mutlu! Çünkü beklenen zaman yakındır.*"

¹⁰⁶ Meral, **a.g.e.**, s.28.

¹⁰⁷ Duygu, **a.g.e.**, s.606.

bir kelime olan “gospel”, god-spell, god-stroy, “Tanrı Sözü” olarak da tercüme edilebilir.¹⁰⁸ İncil kelimesi daha çok İsa’nın mesajını taşıyan Yeni Ahit’i oluşturan kitapların sadece dördünü (Matta, Luka, Mark, Yuhanna) ifade etmek için kullanılır. Bu listedeki dört İncil’in ilk üçü içeriği bakımından aynıdır ve bunlara bu sebeple Sinoptik denir. M.S. 65-70 yıllarında Markos, M.S. 80-85 yıllarında Luka ve Matta’nın yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. Yuhanna (M.S. 95) ise Sinoptiklerden oldukça farklıdır. Yuhanna İncili İsa’nın kendisinin vahiy olduğunu ve Tanrı’nın bedenleşmiş hali olduğunu vurgularken, diğerleri İsa’nın sözleri ve hikâyelerini konu alır. Farklılıkların yanı sıra ortak ve benzer birçok anlatım ve olay bu İncillerin ortak bir kaynağa dayalı yazıldığı düşünülür. İsa’nın ölümünden sonra ilk yazılan İncil olarak kabul edilen Markos İncili ile Yuhanna İncili arasında yaklaşık otuz beş sene vardır. İncil yazarları olaylara kendilerinin bizzat tanıklık ettiklerini iddia etmezler. Bu yönüyle İnciller erken dönem edebi biyografilere benzemektedirler.

Markos İncilidiğerlerine nazaran kısadır. Ağırlıklı görüşe göre de bu İncil diğer İncillerin en eskisi kabul edilmektedir (M.S. 60).¹⁰⁹ Ancak Markos’tan önce de bir kaynak olduğu Matta ve Luka’nın bu kaynaktan istifade ettiği düşünülmektedir. Ayrıca Matta ve Luka’nın Markos ile paralel olmayan fakat kendi aralarında paralellik bulunan bazı yazıların bulunması farklı bir kaynağın olduğuna işaret etmektedir. Markos İncili’nde Yunanca konuşan yazarın duyduğu hikâyeleri aktarmanın yanında bazı yazılı kaynakları kullanmış olma ihtimaline vurgu yapılır.¹¹⁰ Fakat bahsi geçen kaynaklar günümüze ulaşamamıştır. Muhtemelen Filistin bölgesi dışında yaşamış, ¹¹¹ İsa ile ilgili birçok hikâye duymuş ve aktarmıştır. Markos İsa’nın doğumu ve çocukluğu hakkında bilgi vermeyip doğrudan

¹⁰⁸ Walter A. Elwell, **Evangelical Dictionary Of Theology**, 2001, s.513.

¹⁰⁹ Meriç, **a.g.e.** , s.114.

¹¹⁰ Ehrman, **a.g.e.** , s. 75

¹¹¹ Ehrman, **a.g.e.** , s. 90.

onunvaftizci Yahya tarafından vaftiz edilişini, vaazlarına başlamasınıve mucizelerini anlatır.¹¹²İsa'nın çarmıha gerilişi, son günleri ve dirilişi de bu kitabın konuları arasında yer alır. Matta İncili İsa'yı Eski Ahit kehanetlerinin gerçekleştircisi olarak tanıtırken, Markos İncili İsa'yı daha büyük işlerin yapıcısı olarak ele alır.¹¹³

Matta İncili'nin tahmini 80-85 yılları arasında bir vergi mültezimi olan¹¹⁴ yine Filistin dışında yaşayan ve Yunanca konuşan bir yazar tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Bu İncil'de İsa'nın doğum hikâyesi, şeceresi ve kısaca çocukluğu anlatılır. Ardından çölde şeytan tarafından kandırılmaya çalışılması ve “Dağdaki Vaaz” gibi konular ele alınır. Daha sonra da İsa'nın mucizeleri, havailer, İsa ve düşmanları arasındaki husumet ve diğer İncillerin aksine detaylı bir şekilde İsa'nın çarmıha gerilmesi, ölümü ve yeniden dirilişi konu edilir.

Sinoptik İnciller denilen Matta, Markos ve Luka anlattıkları hikâyeler ve hatta kullanılan ifadeler bakımından paralellik göstermektedirler. Metin analizleri Matta ve Luka İncillerinin büyük ölçüde Markos İncili'nden istifade ettiğini ortaya koymaktadır.¹¹⁵Markos İncili'nde geçmeyen ancak Luka ve Matta İncillerinde geçen ifadeler “Sinoptik Problemi” olarak tanımlanan bir sorun ortaya çıkarmıştır. Alman bilim insanları bu İncillerin Q kaynağı olarak adlandırdıkları kayıp bir kaynaktan istifade ettiklerini iddia ederek probleme çözüm getirmeye çalışmışlardır.¹¹⁶Markos'la ve birbirleriyle farklılık gösteren ifadeler ise Matta için

¹¹² Markos, 1-2/1-13.

¹¹³ Meriç, **a.g.e.** , s. 114.

¹¹⁴ Matta 9/9.

¹¹⁵ <https://www.quora.com/Has-anyone-ever-reconstructed-and-published-the-M-L-and-Q-sources-of-the-Christian-gospels> (14.11.2018)

¹¹⁶ Ehrman, **Lost Christianities, Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew**, s.57.

M, Luka için L kaynağına dayandırılmıştır. Matta 'da Eski Ahit'e bolca atıf bulunur. Luka İncili Matta'nın aksine Yahudi kökenli Hristiyanlara değil, *gentile*¹¹⁷ diye adlandırılan Hristiyanlara yönelik yazılmış bir metin görünümündedir.¹¹⁸ Luka, diğer İncillere nazaran İsa'nın doğumunu ve Kudüs Tapınağı'ndaki hadiseleri daha etraflıca ele alır.

Yuhanna İncili ise diğer üç İncil'den farklı olarak, İsa'nın mucizelerine daha çok yer ayırmıştır. Bu İncil'in yazarı olarak tahmin edilen Yuhanna'nın Esinlenme kitabının da yazarı olduğu öne sürülmektedir. Yaklaşık 90-95 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen bu İncil, İsa'nın Tanrı Oğlu olduğu ve onun ilahi tabiatı hakkındaki alıntılara geniş ölçüde yer verir.¹¹⁹ İsa ile ilgili olarak "Tanrı Oğlu ve Kelamı" gibi ifadelerin tamamı aynı anda bu İncil'de kullanılır. Erken dönem Hristiyanlığı için bu durum çok da olağandışı bir durum olarak karşılanmamaktadır. Pavlus İsa'nın ilah olduğunu mektuplarında ifade ederken, bir kısım Yahudi onun Tanrı'nın seçtiği kurtarıcı ve insan tabiatlı olduğu düşüncesindeydi. Bazı kesimler de İsa'nın her iki tabiatına da inanmaktaydı.¹²⁰ Buna ek olarak İncillerde tarihsel ve coğrafi bir takım anakronistik hatalar da göze çarpmaktadır. Mesela İncillerde o dönemde Filistin'de bilinmeyen hayvan ve bitki isimlerinin geçmesi, M.Ö. 4.yy'da ölen hükümdar İrod

¹¹⁷ İlk dönem Hristiyanları arasında pagan asıllı veya Yahudi kökenli olmayan Hristiyan grupları tanımlar.

¹¹⁸ Meriç, **a.g.e.** s. 114.

¹¹⁹ Kutsal Kitap, Yuhanna, 20/30-31, 10/10, 17/3 "*İsa, öğrencilerinin önünde, bu kitapta yazılı olmayan başka birçok mucizeler yaptı. Ne var ki bunlar, İsa'nın, Tanrı Oğlu Mesih olduğuna iman edersiniz ve iman ederek O'nun adıyla yaşama kavuşasınız diye yazılmıştır*", "*Ben, insanlar yaşama, bol yaşama sahip olsunlar diye geldim*", "*Sonsuz yaşam, tek gerçek Tanrı olan seni ve gönderdiğin İsa Mesih'i tanımalardır.*"

¹²⁰ Ehrman, **Lost Christianities, Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew**, s. 182

ve M.S. 6 yüz yılda hüküm sürmüş Suriye hâkimi Kviriniy'den aynı zamanda bahsedilmesi, İsa'nın soyu ve onun dönemindeki siyasi olaylar buna örnek gösterilebilir.¹²¹

Bugünmevcut bulunan en eski İncil nüshası, 19. yüzyıl sonlarında bulunan ve en ileri ikinci yüzyıl içerisinde yazıldığı tahmin edilen “*Rylands Fragmanı*”dır ve bu fragman,Yuhanna İncili'nin birkaç maddesini içermektedir.¹²²1844 yılında Sina Çölünde bir manastırda yazılış tarihinin M.Ö 4. yüzyıl olduğu tahmin edilen başka bir yazma bulunmuştur.(Codex Sinaiticus)Manastırda bulunan bu tomarın içerisinde Eski Ahit'in büyük bir bölümü ile Yeni Ahit'in tamamı mevcuttur ve Constantin von Tischendorf tarafından 1859'da Avrupa'ya getirilmiştir.¹²³ Daha sonra Rusların eline geçmiş olan bu nüsha, Birtish Museum'a 100.000 sterline satılmıştır.¹²⁴ Diğer bir nüsha ise 325 yılına ait, Vatikan'da 1475 yılında bulunan,Yunanca yazılmış içerisinde Luka ve Yuhanna İncillerine ait fragmanlar bulunanVatikan Kodeksidir.¹²⁵

Hıristiyanlara göre Havariler İsa öldükten hemen sonra İncil'i vaaz etmeye başladılar. Dolayısıyla vaaz edilmesi ve yazıya dökülmesi arasında çok bir zaman farkı yoktur. Ancak yazılı kaynaklar o dönem maliyetli olduğundan ötürüİsa'nın mesajı sözlü olarak yayılıyordu. Sonuç olarak Kutsal Kitabın tamamlanmasıüç ila dört yıl sürmüş, yayınlanması ise 40 yıl gibi

¹²¹ Tokarev, **a.g.e.**, s.527-528.

¹²² <https://www.jw.org/en/publications/magazines/wp20150401/john-rylands-papyrus-52/> (18.08.2019)

¹²³ Jürgen Gottschlich, **İncil Avcısı**,çev. Neylan Eryar, 2011. İstanbul, s. 7.

¹²⁴ Stephen P. Westcott, “*Codex Sinaiticus*” Reformation Internaitonal Theological Seminry, British Church Newspaper, 2008, s.1.
<https://cdn.ymaws.com/www.tbsbibles.org/resource/collection/9D62A49E-9FF0-410B-B3CB-23A3C5EAE1CF/Codex-Sinaiticus.pdf> (20.10.2019)

¹²⁵ Wescott, *a.g.m.*, s.1.

kısa sürede bitmiştir.¹²⁶Yazarlarının kesin olarak bilinmemesi Hristiyan bakış açısına göre kabul edilebilirdir. Antik dönemde hiçbir klasik eserde yazar ismi yoktur ve yazarların sıradan insanlar olması, apokriflerin yazarları gibi önemli sembol isimlerin olmaması da onların sahih olduğunun göstergesidir.¹²⁷Hristiyanlar için İnciller dışında, İsa kendibedeninde Tanrı Kelamı'dır.¹²⁸Kilise bu kitapları Tanrı ilhamı olarak kabul etmekte ve insanlar tarafından yazılmış olsalar da Kutsal Ruh telkininde yazıldıklarını düşünmektedirler hatta ilk Hristiyan cemaatine Kutsal Ruh vasıtasıyla çeviri yapma, vahiyi iletme yetenekleri de verildiğine dair ifadeler mevcuttur.¹²⁹

Hristiyan bakışına göre Yani Yeni Ahit'i oluşturan bölümler kabul gören kitapların listesi değil, yetkili kitapların kabul gören listesidir ve bu liste ilahi yetki taşıdığı için kanona girmeye hak kazanmışlardır. Zaman farkına gelince de, Kutsal Kitap listesinin dördüncü yüzyıla kadar tamamlanmamış olma sebebinin, kilisenin bu süreci titizlikle ve zaman içerisinde analiz ederek izlemesi olarak düşünülmektedir.¹³⁰ Bu süreç kanonlaşma sürecidir, yani Kutsal Kitabın kilise tarafından belirlenen fihristidir, apokrif kavramı tanımlanırken bu karmaşık sürecin arkasındaki motivasyonların değerlendirilmesi önem arz etmektedir, çünkü apokrif denilen kitaplar güncel anlamı ile bir şekilde bu listenin dışında bırakılan kitapları ifade etmektedir.

¹²⁶Madrigal, **a.g.e.**,486

¹²⁷ Magrigal, **a.g.e.**, 487.

¹²⁸ Madrigal, **a.g.e.**, s.117.

¹²⁹ I. Korintiler, 12:4-11.

¹³⁰ Simon Greenleaf, **The Testimony of Evangelists**, 1984, s.vii.

1. BÖLÜM: HIRİSTİYANLIKTA APOKRİF KAVRAMI

Hıristiyanlıkta “apokrif” kavramı oldukça geniş bir anlam içeriğine sahiptir. Sözcük olarak “gizli”, “saklı” anlamlarına gelen apokrif kelimesi en yaygın şekliyle Kutsal Kitap kanonuna dâhil edilmeyen kitaplar için kullanılmaktadır. Bu alanda çalışan bilim insanları için, istisnalar dışında apokrif (apocrypha) terimi bir standart oluşturmuştur.¹³¹Grekçe bir sıfat olan *apocryphos* gizli anlamıyla sadece iki apokrif eserin içerik ve başlığıyla örtüşmektedir; Yakup’un Apokrifi ve Yakup’un Mektubu. Günümüzde Grekçe haliyle gelmemiş olmasına

¹³¹ Burke & Landau, **a.g.e.**, s.xvii.

rağmen Thomas İncili'nde de apokrif kelimesi “İsa'nın gizli sözleri”ni ifade etmek için kullanılmıştır. Burada apokrif kelimesi olumlu bir anlamda kullanılmıştır.¹³² Yeni Ahit içerisinde birçok yerde de apokrif kelimesi kanon dışı kitaplara işaret etmek için değil, daha ziyade olumlu anlamda gizli ve sır anlamlarında kullanılmıştır.¹³³ Ancak zaman içerisinde apokrif kavramı olumlu anlamından uzaklaşarak, kilisenin ve Kutsal Kitabın resmî teşekkül sürecinde olumsuz, reddedilmiş hatta “heretik” anlamlarında kullanılmıştır. Kanon dışında kalan Apokrif İnciller, Esinler ve Mektuplar bilimsel açıdan kanonik olsun ya da olmasın *İlkel Hristiyanlık Edebiyatı* adı altında incelenebileceği yönünde görüşler vardır.¹³⁴ Apokrifler, yazıldıkları dönemde bazı topluluklar içerisinde kabul ve saygı görmüş eserlerdir. Bu nedenle kanona dâhil edilmemeleri apokriflerin Hristiyan geleneğini etkilemediği anlamına gelmediği düşünülmektedir. Hristiyan görsel sanatları, öyküler ve müzik gibi birçok alanda Apokriflerde anlatılan hikâyelerin ve betimlemelerin etkisi görülmüştür. Yunan ve Doğu Kiliselerinde kullanılan ikon ve mozaikler, Batıda kullanılan oyma ve resim sanatları apokriflerin ürünüdür.¹³⁵

Kanonu oluşturanların itikadına ve geleneklerine ters düştüğü içinkanona dâhil edilmeyen içerisinde yazarların Hristiyanlığa hizmet amacıyla hazırladığı kanoniklere benzer metinler de apokrif sayılacak kavram dönüşmüş ve resmî listeye dâhil edilmeyen tüm külliyat bu çatı altında ele alınmıştır. 20. yüzyılda ortaya çıkan Ölü Deniz ve Nag Hammadi Yazmalarının keşfi ile konuya ilgi artmış ve kavram Yeni Ahit Apokrifleri kavramı terminolojik birçok tartışmaya neden olmuştur. Sonuç olarak apokrif terimi Kutsal Kitap

¹³² Burke & Landau, **a.g.e.**, s. xviii.

¹³³ Markos 4:22, Luka 8:17, Kor. 2:7

¹³⁴ Felicien Challaye, **Dinler Tarihi**, İstanbul, 1972, s.238.

¹³⁵ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.64. Ayrıca bkz. David Cartlidge & J. K. Elliot, **Art and**

Kanonu dışında kalan kitapları nitelemek için kullanılmıştır. Eski Ahit apokrifleri deuterokanonik olarak tanımlanırken, Yeni Ahit Apokrifleri ve içerdiği metinler çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Bu bölümde apokrif kavramının kelime anlamı, alanla ilgili araştırmacıların apokrif metinlerle ilgili terminolojik yaklaşımları ve Hristiyan dünyasında konuya ilişkin anlaşmazlıkların tarihten günümüze kadar olan süreçte gelişim süreci ele alınmıştır.

1.1. Apokrif Kavramının Kelime Anlamı ve Tarihsel Süreci

Apokrif, apocrypha, ἀπόκρυφα kelimesinin kökeni Grekçe çoğul ve geçişsiz bir sıfat olan *apokryphos* olup ve “gizli, saklanmış” anlamına gelmektedir. Kelime apo-(uzak) ve kryptein (gizlemek, saklamak) sözcüklerinden oluşmuştur.¹³⁶ Apocalypse (açığa vurma) sözcüğünün zıt anlamına gelen ve Kutsal Kitabın birçok yerinde geçen¹³⁷ apokrif kelimesi İbranice גִּזְלִי “gizli” anlamına gelmektedir.¹³⁸ Tarihsel süreç içerisinde apokrif kelimesi kilise teşkilatının kendi dini itikadıyla çelişen grupların ellerindeki metinleri reddetmesiyle, birincil anlamından uzaklaşarak “kanona dâhil edilmeyen kitaplar” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu liste Eski veya Yeni Ahit kanonu dâhil Kutsal Kitaba girmeye değer bulunmayan kitaplara işaret etmektedir. Eski Ahit Apokrifleri listesi sınırları daha belirli olarak Hristiyan mezhepleri tarafından farklı gerekçelerle birbirinden farklı şekilde tanımlanırken, Yeni Ahit Apokriflerinin tanımlanmasında ve sınırlarının çizilmesinde terminolojik tartışmalar ortaya çıkmıştır. “Kanona dâhil edilmeyenler” din merkezli tanımlama olarak görülüp bazı bilim çevrelerince eleştirilmiş, dolayısıyla apokrifin “reddedilmiş, sahte vb.” anlamlarına karşı çıkmıştır. Apokrif kavramının işaret ettiği metinler

¹³⁶ Etymology Dictionary, <http://etymonline.com/index.php?term=Apocrypha>, (11.12.2014). Schneemelcher, **a.g.e.**, s.65.

¹³⁷ Mark 4:22, Kol. 2:3, Luka 8:3.

¹³⁸ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.14

kimi yazarlar tarafından Yeni Ahit ile zaman ve şekilsel olarak ilişkilendirilmiş ya da erken dönem Hristiyan metinleri olarak kabul edilip Yeni Ahit konsepti dışında değerlendirilmiştir.

Apokrif terimi ilk olarak sadece “gizli” anlamında kullanılmıştır. Ancak zaman içerisinde ona sonradan yüklenen (*non-canonical–uncanonical*) kanonik olmayan veya deuterokanonik (ikincil) gibi anlamlar kazanmıştır. Yeni Ahit’te apokrif kelimesi “sır” anlamında, İsa’nın gizli öğretilerine işaret etmektedir. Örneğin Pavlus’un Koloselilere mektubunda “...görevim Tanrı sözünü geçmiş çağlardan ve kuşaklardan gizlenmiş, ancak şimdi onun kutsallarına açıklanmış olan sırrı her yerde duyurmaktır.”¹³⁹ ifadesiyle apokrif kelimesini bu anlamda kullanmıştır. Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönemdeki ezoterizmin etkisi düşünüldüğünde sadece apokriflerde değil Yeni Ahit metinlerinde de bu etkiyi görmek mümkündür. Erken Hristiyanlık dönemindeki gnostik gruplar ve onların yaşam tarzı dikkate alındığında apokrif kavramı olumlu ya da tarafsız bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum da birincil anlamı ile apokrif, bilgelikle ve ilhamla korunmuş gibi bir anlam ihtiva etmektedir.¹⁴⁰

Apokrif teriminin birincil kelime anlamını (gizli) incelerken, Hristiyanlığın erken dönemlerindeki yukarıda bahsi geçen farklı dini gruplardan gnostiklere değinmek gerekliliği doğmuştur. Gnosis γνῶσις Grekçe; bilgi, gizli veya ilahi bilgi anlamlarına gelir. Gnostisizm, kutsal ilham yoluyla, sezgisel bir bilgi elde etme öğretisidir. Gnostikler ikinci yüzyıl Yunan ve Roma dünyasında kendini göstermiş ve Gnostisizm akımı Mısır ve Mezopotamya’ya özgü düşüncelere benzerliğiyle, Hristiyanlığın gelişimini belirgin bir şekilde etkilemiştir.¹⁴¹ Gnostisizimin öncüleri “Gnosis” kavramı üzerinden ekoller oluşturmuş, bu

¹³⁹ Kol.1/25-27.

¹⁴⁰ Burke & Landau, **a.g.e**, s. xviii

¹⁴¹ Mehmet Aydın, “*Varoluşçuluk ya da Gnostisim: Bir Tartışmaya Davet*”, Doğu-Batı, Yıl:15, Sayı:60, Ankara, 2012.

kavram Plâtonculuğa yakın olsa da zamanla Helenistik ve Hristiyan bir kimlik oluşturmuştur.¹⁴² Doğuda ve batıda dini ve felsefi karmasibir düalizm geliştiren Gnostisizm çok geniş bir coğrafyada etkisini göstermiştir. Sonraları bu akım Hristiyanlığa karşı konumlandırılacak ve bu gruba ait literatür apokrifler arasında gösterilecektir. Erken dönem Hristiyan gruplarından bir diğeri Ebionitler olarak da bilinen Yahudi kökenli Hristiyanlar, Yahudi şeriatını ve kitabını benimsemiş ve kurtarıcı İsa'nın görüşlerini de kabul etmişlerdi. Onlara göre İsa Tanrı tarafından seçilmiştir ve kendisinde ilahi bir tabiat yoktur.¹⁴³ Hristiyan Gnostisizmi bahsi geçen Yahudi -Hristiyan gruptan çıkmıştır çünkü onlar bulundukları zorlu koşullar nedeniyle İsa gibi bir kurtarıcı beklemekte ve sıkı Yahudi şeriatından tedrici olarak uzaklaşmaktaydılar. Zaman içerisinde bu grup da Pagan Helenistik düşüncelerin etkisinde kalarak Pavlus ve taraftarları tarafından dönüştürüleceklerdir.¹⁴⁴

Dönemin diğeri önemli gurubu, kilise doktrinlerine aykırı gnostik görüşleriyle sahneye çıkan Sinop'lu Marcion taraftarlarıydı. Kilise babalarından Lyonlu Ireneus ve Platinus gibi isimlerin bu hareketi heretik kabul edip, ona karşı bildiri niteliğinde eserler vermişlerdir.¹⁴⁵ Erken dönem Hristiyan grupları arasında proto-ortodoks grubun hâkimiyeti altında yok olmuş veya gizli olarak varlıklarını bir müddet daha sürdürebilmişleridir. Marcionizm hareketi ise zaman içerisinde Mani dini ile etkileşim halinde erimiştir.¹⁴⁶ Yahudilerin kötü Tanrısı ve İsa'nın İyi Tanrısı olarak düalist görüşü benimseyen

¹⁴² Aydın, *a.g.m.*, 12.

¹⁴³ Ehrman, **The New Testament A Historical Introduction to the Early Christian Writings**, s. 3.

¹⁴⁴ Robert M. Grant, **Gnosticism and Early Christianity**, New York, 1966, ss.27-34.

¹⁴⁵ Mehmet Aydın, *a.g.m.*, s.13.

¹⁴⁶ Bülent Şenay, “*Merkuniyye*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara; Diyanet Vakfı Yayınları, 29, Cilt, ss. 207-208.

Marcioncular dışında, İsa'nın hem beşeri hem de ilahi tabiatı olduğuna inanan veya daha farklı sentezler yapan birçok gnostik yapılanma da erken Hristiyanlık döneminde varlığını sürdürmüştür. Elllerinde yazılı olarak edebi bir kitap yoktu, sözlü gelenek ve bazı gnostik derlemelerden yararlanmışlar, bazılarıda kurtuluşu sadece sezgisel bilgide aramışlardır.¹⁴⁷ Thomas İncili, Yuhannaİncili, Meryem İncili, Philip İncili, Gerçekler İncili gibi Gnostik menşeli kitapların İsa'nın ve havarilerinin gerçek öğretilerini barındırdığına inanmışlardır. Marcion'un listesi ise heretik kitapları tercih yönünde değil kilisenin kabul ettiği kitapların çoğunu reddetme şeklinde olmuştur. Kilise Marcion'u sapkın ilan edip Marcion'un kendi kutsal kitap listesine ve diğer heretik oluşumlara karşı nihai bir kanon oluşturma yoluna girmiştir. Iraneus, Tertullian, Martyr gibi kilise babaları Gnostisizmi Hristiyanlığın birliği ve bütünlüğü karşısında büyük bir tehlike olarak görmüşlerdir. Süreç içerisinde kilise ve kutsal kitaba aykırı olan görüşler sapkın sayılmış ve "sapkın" addedilen metinler yasaklanmış kiliselerde okunmaktan men edilmiştir. Diğer taraftan bir diğer grup olan siyasi otorite ile kültürel sosyal bağı olan proto-ortodoks grubun etkisi söz konusuydu. Bu grup Hristiyan kanonunu domine etmiş ve bunlara karşı her ne varsa sapkın saymıştır.¹⁴⁸

Apokrif kavramının olumlu anlamından olumsuzla yani gizli anlamından heretik, sapkın anlamına dönüşmesinin arka planında yukarıda bahsi geçen süreç yatmaktadır. Kanonlaşma süreci apokrif kelimesini tanımlamak açısından çok önemli bir süreçtir. Çünkü Hristiyanlığın erken dönemlerinde ezoterik ve gizli ilahi bilgiye işaret eden apokrif kelimesi, daha sonra gnostik kökenli ya da Yahudi baskın olan kilise ve siyasi otorite karşısında sapkın ilan edilmesiyle sadece kendilerine ait kitaplar heretik sayılmamış, süreç içerisinde bu

¹⁴⁷ Ehrman, **The New Testament A Historical Introduction to the Early Christian Writings**, s.6.

¹⁴⁸ Ehrman, **The New Testament A Historical Introduction to the Early Christian Writings**, s.7

literatürü tanımlayan apokrif (apocrypha) gizli, korunmuş anlamından çıkarak kanonik olmayan, kanon dışı, uydurma ve sahte kelimelerine işaret etmeye başlamıştır. Ancak buna rağmen sonraki dönemlerde kimi kilise babaları Hristiyan kaynaklarında apokriflere atıfta bulunmuştur. Bu da apokriflerin bir bakıma tanındığını göstermektedir. Örneğin yedinci yüzyılda Maximus'un Meryem'in hayatını anlattığı, "*Life Of Virgin*"adlı eserinde apokriflerden birçok alıntı vardır.¹⁴⁹ Sonuç olarak apokrif kelimesi sadece heretik ve uydurma anlamlarıyla kullanılmamıştır.

Hatta apokrif kelimesi bazı önde gelen kilise babaları tarafından olumsuz, aşağılayıcı manada kullanılmıştır. Iranaeus apokrif kelimesini "unutulmuş, uydurma", Tertullian ise "yanlış," kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla asıl kelime anlamından yola çıkılarak ister halka açık olsun isterse gizli okunsun kiliseye ait olmayan kitaplar apokrif olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁰ Kanonik ve apokrif ayrımını ilk olarak 39. Bayram mektuplarında İskenderiyeli Athanasius yapmıştır. Athanasius'un bu ayrımında kanonik olmayan, ancak okunmasında sakınca olmayan metinler ile kastettiği apokriflerdir.¹⁵¹ Reformasyon dönemi ile birlikte Eski Ahit apokriflerine ithafen kullanılan apokrif kavramı otantikliği tartışmalı, anonim ancak dini olarak okunmasında bir sakınca görülmeyen metinleri tanımlamak için kullanılmıştır.¹⁵²

Apokrif kavramı Hristiyan kutsal metinleriyle ilişkili bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hristiyan Kutsal Kitabı Eski ve Yeni Ahit'ten müteşekkil olduğu için Eski

¹⁴⁹ Stephen J. Shoemaker "*Early Christian Apocryphal Literature*", (ed.) Susan Ashbrook Harvey & David G. Hunter **The Oxford Handbook of Early Christian Studies**, 2008, s.527.

¹⁵⁰ Schneemelcher, **a.g.e.**, 14.

¹⁵¹ Archibald, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁵² Burke & Landeu, s. **a.g.e.**, xix

Ahit'in apokrifleri de apokrif kavramı için önem arz etmektedir. Buna bir sonraki bölümde değinilecektir. Ancak asıl konumuz olan Yeni Ahit'in apokrifleri (New Testament Apocrypha ya da Apocryphal New Testament) ile ilgili terminolojik yaklaşımlar, apokrif kavramını daha anlaşılır kılmak adına burada ele alınacaktır. Kiliselerce yasaklandıktan sonra birçoğu yok olmasına rağmen apokrifler yazılmaya devam edilmiş, korunmuş ve günümüze kadar gelmiştir. 19. ve 20. Yüzyılda yapılan birçok arkeolojik keşif ile birlikte apokrif literatürü çok daha gelişmiş ve dikkatleri üzerine çekmiştir. Birçok gnostik metnin bulunduğu Nag Hammadi(1945) ve Essenîlere ait olduğu tahmin edilen Ölü Deniz keşifleri(1947) ile bu ilgi daha da artmıştır.¹⁵³ Erken Hristiyanlık tarihine ait bu eserler ortaya çıkınca kilisenin sapkın kabul ettiği, önemsenmeyen apokrif metinler yeniden tasnif ve incelemeye tabii tutulmuş, bu alanda yapılan çalışmalar revize edilmiştir. Apokriflerle ilgili belli başlı çalışmaların sınıflandırılmalarına Yeni Ahit'in Apokrifleri bölümünde yer verilecektir. Burada yukarıda değinildiği üzere terminolojik yaklaşımlara temas edilecektir. Apokrifler ile ilgili yazılmış eserler isim ve tasnif yönüyle birbirinden ayrılmakta ve çok geniş bir listeye işaret etmektedirler. Yazıldıkları tarih aralığının ilk yüzyıllardan başlayarak Orta Çağ'a kadar uzanması ve Hristiyanlığın doğuda ve batıda yayıldığı coğrafya düşünüldüğünde çok sayıda apokrif metnin ortaya çıkması muhtemel görünmektedir. Buna ek olarak Hristiyan kutsal metnlerinin kutsal ruh denetiminde yazılması veya havarisel kaynaklı olma kriterlerine bakarak apokrif yazarlarının bunu kolaylıkla havarilerin adı altında gösterebilecek olmaları ve bazı grupların kendi inanç propagandalarını apokrifler üzerinden yapma eğilimi apokrif külliyatını git gide genişletmiştir. Ancak Hristiyanlar için apokriflerin tarihlerinin İsa ve

¹⁵³ Bkz. Geza Vermes, **"The Complete Dead Sea Scrolls in English"** 2004, James M. Robinson **"The Nag Hammadi Library, The Define Translation of the Gnostic Scripture Complete in one Volume"** 2014.

Havariler döneminden sonrasına gelmesi, içeriklerinde bulunan Hristiyan inancı ile uyumsuz mucizeler, mitler, olaylar ve üslup Yeni Ahit Apokriflerini değersiz hale getirmiştir.¹⁵⁴.

Iranaeus döneminden bu yana (yaklaşık M.S.180) kanona dâhil edilmeyen kitaplar için apokrif terimi olumsuz anlamda yani uydurma ve sahte anlamında kullanılmaktadır. Fakat birçok bilim insanı bu metinleri kanonik olan ve olmayan olarak sınıflandırmaktan kaçınır.¹⁵⁵Nitekim bazı bilim çevreleri de apokriflere karşı tarafsız bir duruş sergileme eğilimindedirler. Apokrif metinlerin İngilizce çevirilerinin yer aldığı en eski eserlerden biri 1890 yılında William Wake ve Jeremiah Jones tarafından orijinal dillerinden tercüme edilerek yazılmıştır. Wiliam Hone tarafından derlenen eserin giriş bölümünde yazar apokrif metinleri tarafsız bir biçimde ele alacağından bahsetmiş ancak apokrif kelimesini “erken dönem kilise babaları tarafından kasten reddedilen kitaplar” şeklinde ifade etmiştir.¹⁵⁶ Her ne kadar Eski Ahit’in apokrifleri bir nebze kiliseler tarafından okunması yararlı kategorisine girerek daha ılımlı bir sınıfta değerlendirilse de çalışmalarda apokrif metinlerin Eski ve Yeni Ahit Apokrifleri olarak aynı sınıf içerisinde değerlendirildiğini bu eserde görülmektedir. Bundan sonra çoğu eserde benzer bir ayrım söz konusu olacaktır. 1908 yılında bir diğer apokrif çalışması yine Eski ve Yeni Ahit’in Apokrifleri başlığı altında metin örnekleri sunan H.T. Andrews, kitabının giriş bölümünde Apokrif kavramının, Reformasyon döneminden beri Protestanlar tarafından karşı çıkılan, Eski Ahit’in bir parçası olma iddiasındaki kitapları tanımlamak için kullanıldığını ifade eder.¹⁵⁷ Andrews’e göre Yeni Ahit Apokrifleri ise

¹⁵⁴ Madrigal, **a.g.e.**, s. 569.

¹⁵⁵ Burke & Landau, **a.g.e.**, ss., xx-xxi

¹⁵⁶ John Jeremiah, William Wake, **Apocryphal New Testament**, (ed.) Wiliam Hone, New York, 1890, s. iv.

¹⁵⁷ H.T. Andrews, **The Apocryphal of The Old and New Testament**, Londra, 1908, s.7.

geniş bir zaman diliminde çok farklı coğrafyalarda ortaya çıkmış oldukları için Eski Ahit'in apokrifleri kadar kolay tanımlanamaz. Bu nedenle yazar diğerleri gibi kendi sınıflandırmasını yapmış ve Yeni Ahit'in kitaplarını Havariler döneminde yazılmış olma iddiasındaki bazı erken dönem Hristiyan Kiliselerince saygı gören kitaplar olarak tanımlamıştır.¹⁵⁸ Dolayısıyla Andrews apokrifleri tarafsız bir biçimde, sadece işaret ettiği kitaplara vurgu yaparak ele almıştır.

Apokrifleri birbirinden ayırarak sadece "Yeni Ahit'in Apokrifleri" başlığını kullanıp Yeni Ahit'in benzer türlerine göre sınıflandırarak ele alan eserlerden biri ve bu alanda saygın bir yere sahip olan, 1924 yılında M.R. James'in yazdığı "The Apocryphal New Testament" tır. Bu eser daha sonra apokrifler konusunda tarafsız olduğu iddiasıyla bu çalışmayı yürüten J. K. Elliot tarafından 1991 yılında revize edilerek yeniden yayımlanmıştır. Montague Rhodes James apokriflerle ilgili olarak metinlerin kelime kelime çevirisini yapmak yerine metinlerin özünü karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alan bir çalışma yapmıştır. Elliot'a göre, Apokrifler kanona neden girip girmediğinden ziyade edebi ve tarihi kaynaklar olarak görülmeli ve apokrif metinler kendi hikâyelerini anlatmalıdırlar.¹⁵⁹ Ancak M.R. James'in apokrif kitapların değeri ile ilgili kastettiği asıl olarak apokrif yazarlarının dönemin değer yargılarına ve folklorik yapısına ilişkin bilgi vermesidir. Çünkü apokrifler ona göre doğru dini anlatma ve tarihsel bilgi verme konusunda çok başarılı değildir.¹⁶⁰ Apocryphal veya apocrypha sözcükleri ise M.R. James'e göre aslında yerinde bir kullanım değildir. Apokrifler bir dönem belli bir topluluğun kutsal saydığı ve korudukları kitaplardı,

¹⁵⁸ Andrews, **a.g.e.**, s.120.

¹⁵⁹ J.K. Elliot, **a.g.e.**, s. xii.

¹⁶⁰ M.R. James, **The Apocryphal New Testament, Being the Apocryphal Gospels, Acts, Epistles, And Apocalypses with other Narratives and Fragments.** New York, 1924, s.xii.

dolayısıyla kelimeyi ilk kullananların kastettikleri anlam bugün değişmiştir.¹⁶¹ James'e göre Hone'un apokriflere bakış açısı da yanıltıcı ve hatalıdır. Çünkü o apokrifleri kanonu oluşturanlar tarafından kasten dışarıda bırakılan kitaplar olarak yansıtır ve apokrif metinlerin şeklini düzenlemesinde Kutsal Kitaba benzer şekilde yapmıştır. Hatta apokrif olmayan bazı havarisel metinlere de Yeni Ahit'in Apokrifler başlığı altında yer vermiştir. Mesela Clement'in Roma'ya mektubu, Barnaba'nın mektubu, Hermas'ın Çoban gibi metinler buna örnektir.¹⁶² Buradan hareketle kanonun dışındaki her erken Hristiyanlık metninin apokrif olarak kabul edilmediği görülmektedir. Yukarıda bahsi geçen kitaplar ise deuterokanonik olarak zikredileni ibadetlerde okunabilen ve faydalı dini bilgiler içeren kitaplardır.¹⁶³

James'in kitabından sonraki dönemlerde birçok yeni İncil fragmanı bulunmuştur, J.K. Elliot bu vesileyle M.R. James'in kitabını revize etmiş ve James'in apokrif çalışmasının hem dil, hem içerik anlamında modern bir versiyonunu hazırlamıştır. Eserinde apokrif kavramı ile ilgili terminolojik tartışmalara değinen Elliot' a göre apokrif metinler Yeni Ahit ile anılmasına rağmen çok geniş bir zaman diliminde yazılmış çok sayıda esere işaret etmektedir. Apokrif külliyatının Yeni Ahit ile zikredilme nedeni içeriklerinde ve başlıklarında geçen kişilerin birçoğunun ve türlerin (İnciller, Esinlemeler, Mektuplar vb.) ortak olması ve nihayet apokriflerin hemen hemen hepsinin Yeni Ahit kitaplarından alıntılar yapmasıdır. Elliot da bu alanda eser veren çoğu yazar gibi "Apocrypha" başlığını bu liste için uygun görmez. Çünkü kanonik kategoriler altında incelenen birçok metin teolojik bakımdan ve içerik bakımından başlıklarıyla uyuşmamaktadır. Apokrif mektuplar başlığı altındaki metinler Yeni Ahit'in mektuplarındansa, içerik olarak Esinlemeler sınıfına daha uygun görünmektedir. Bazı

¹⁶¹ James, **a.g.e.**, s.xiv

¹⁶² James, **a.g.e.**, s.xv.

¹⁶³ Carlos Madrigal, **a.g.e.**, s., 538.

apokrif İnciller ise vaaz tarzında yazılmıştır. ¹⁶⁴Elçilerin İşleri adı altında yer alan bazı kitaplar ise daha çok İncillere benzemektedir. Dolayısıyla apokrif metinleribasit birer taklit olarak değerlendirmenin hatalı olduğu düşünülmektedir.¹⁶⁵ Apokrif metinlere kanonik başlıklar verme eğiliminin bazı sorunlar ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.Elliot apokrif kelimesinin uydurma, sahte anlamlarını da bu metinleri tanımlamak için doğru bulmaz çünkü çoğu apokrif tuhaf ve hayali, gerçekten uzaktır. Sonuç olarak apokrif kavramı *faute de mixeus* (daha iyisi bulunmadığı için) olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁶

Apokrifler ile ilgili kavramsal sorunlar sadece apokrif kelimesinin anlamı ya da apokriflerin hangi alt başlıklar altında incelendiği konularından ibaret değildir. Apokriflerin tasnifi de bir o kadar önemli bir konudur. Araştırmacılar apokrifleri, Yeni Ahitle benzer muhtevada oldukları için içerik, başlık, yazar, tür vb. kategorilere göre sınıflandırmışlardır. Son dönemlerde apokrifleri Kutsal Kitap konsepti ve kategorilerinden ayırma eğilimi olsa da birçokönemli çalışmalarda apokrif metinler; yazarlara göre, konulara göre veya Yeni Ahit başlıklarıaltında incelenmiştir. Bu konuda her yazarın farklı bakış açısına sahip olması, apokriflerin listelerinde de farklılıklara ve çeşitliliğe neden olmuştur.

Apokrifler ile ilgili yapılan çalışmaların önde gelen isimlerinden Wilhelm Schneemelcher'ın konuya dair tasnif ve terminolojik yaklaşımları bu konuda belirleyici olmuştur.¹⁶⁷Yeni Ahit'in Apokrifleri üzerinde önemli çalışmalar yapan M.R. James'ten sonra

¹⁶⁴ J.K.Elliot, **The Apocryphal New Testament**, Oxford, 2005, s.xi.

¹⁶⁵ Shoemaker,*a.g.m.*, s.523.

¹⁶⁶ J.K. Elliot,**a.g.e.**, s.xii.

¹⁶⁷ Ancak kavram ilk olarak Albert Fabricus (1668-1736) yılında “Apocrypha of the New Testament” olarak kullanılmıştır. Bkz. Johann Albert Fabricus, **Codex Apocryphus Novi Testamenti; Collectus, Catigatus, Testimoniisque, Censuris et Animadversianibus Illustratus**, Hamburg, 1703.

yeni keşiflerin yapılmasıyla birlikte Yeni Ahit apokrif literatürünün yenileme ihtiyacı doğmuştur. Edgar Hennecke tarafından düzenlenen yeni liste, William Schneemelcher tarafından derlenmiştir. Yeni Ahit Apokrifleri kavramı altında geniş bir apokrif seçkisi içeren bu çalışma iki ciltten oluşmuştur. Schneemelcher apokrif kelimesini basitçe Eski veya Yeni Ahit'e kabul edilmeyen yazmalar olarak tanımlar. Halkın ibadetlerinde okunması yasaklanan kitaplara işaret eden apokrif kelimesi Iranaeus zamanından beri kullanılmıştır. Apokrif kelimesinin gizlilik vurgusu ile yazmaların değerinden ötürü sıradan insanların önyargı ve yorumundan korumak adına gizli tutulması kast ediliyor olabilir. Schneemelcher da bu eserlerin Yahudi geleneğinden ziyade, gizli doktrinleri olan ve yazılarında kriptogramlar kullanan bir grup olması nedeniyle Gnostiklerin terminolojisi ile açıklanabileceğine vurgu yapmaktadır.¹⁶⁸ Apokrif kelimesi her ne kadar kanona dâhil edilmeyen kitaplar listesine işaret ettiği için kanonlaşma süreci ile bağlantılı olarak ele alınsa da aslında, Yeni Ahit'in resmi listesinin belirlenme sürecinde değil, kilise ile heretik veya gnostik grupların çekişme sürecinde ortaya çıkmış bir kavramdır. Yukarıda ifade edildiği gibi birçok kilise babası da apokriflere karşı yazılar yazmışlardır. Schneemelcher'in değindiği diğer önemli nokta ise apokrif kelimesinin Eski Ahit ile bağlantılı kullanımı meselesidir. Erken dönem kilisesi gnostik içerikli apokriflere karşı Yahudilerin reddettiği kutsal yazmaları gündeme getirmiştir. Origen'in eserlerinde apokrif tanımı neredeyse tüm erken dönem Yahudi yazmalarına işaret etmekteydi. Bu vesileyle sapkın veya gnostik içerikli apokrifler daha da itibarsızlaştırılmıştır.¹⁶⁹

“Yeni Ahit'in Apokrifleri” başlığı birçok yazar tarafından erken dönem Hristiyan yazmaları için kullanılmıştır. Yazarlar bu külliyata ne şekilde hitap edileceği konusunda farklı yaklaşımlar öne sürmüşlerse de sonuç olarak yaygın ve yerleşmiş bir kalıp olarak Yeni

¹⁶⁸Schneemelcher, **a.g.e.**, 14.

¹⁶⁹ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.14.

Ahit'in Apokrifleri (The New Testament Apocrypha) tabiri "*opinio communis*" (uzmanların ortak kanaati) olarak kabul edilmektedir. Eski Ahit Apokrifleri ise daha sınırlı ve belirli çizgiler içerisinde kaldıkları için araştırmacılar tarafından daha anlaşılır bir şekilde izah edilmiştir. Yeni Ahit'in kanonik kitaplarına benzerliğiyle dikkat çeken apokrif külliyatı için Yeni Ahit Apokrifleri, Erken Hıristiyan Apokrifleri ya da Erken Hıristiyanlık Yazmaları gibi birçok tanımlama kullanılmıştır. J.K.Elliot kendisi de bu tanıma kullanmasına rağmen Yeni Ahit Apokrifleri kullanımını doğru bulmamaktadır. Ancak "Yeni Apokrifleri" kavramı yerine kullanılması öne sürülen; Erken Dönem Hıristiyan Yazmaları, Erken Kanonik Olmayan Hıristiyan Apokrifleri (Early Non-Canonical Christian Apocrypha veya Christian Apocrypha) vb. kavramlar da çok geniş bir içeriğe işaret ettiğinden dolayı sorunu çözmemektedir.¹⁷⁰ Her ne kadar tarafsız bir başlık gibi görünse de bu kavramlar içerdiği literatürün hangi türde ve hangi tarihlerde yazıldığına dair daha çok soru işareti barındırmaktadır.¹⁷¹ Dahası bu terimlerin sadece erken döneme işaret etmesi Orta Çağ'a kadar uzanan apokrif metinlerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu anlamda "kanonik olmayan" (non-canonical) ifadesi daha tarafsız bir tanımlama olarak kabul edilmektedir. Böylelikle gizlilik iddiasında olmayan kanon dışı metinleri, kronolojik sınırlamaya da takılmadan ifade edebilmek mümkün olmaktadır.¹⁷²

Schneemelcher, Yeni Ahit Apokrifleri kavramını kullanmış, apokrifleri kanonik başlıklar, türler (*gattung*)¹⁷³ adı altında ele almıştır ve apokrif listesini 4. yüzyıla sınırlı

¹⁷⁰ Elliot, **a.g.e.**, xiii

¹⁷¹ Burke & Landau, **a.g.e.**, xvi

¹⁷² Markus Bockmuehl, **Ancient Apocryphal Gospels**, 2017, s.42.

¹⁷³ Gattungen, Alm. tür, çeşit, sınıf anlamlarına gelmektedir. Schneemelcher'a göre bu kavram İngilizce form kelimesiyle eş değer tutulmamalıdır, *gattung* daha geniş, daha genel bir anlam içermektedir. Yeni Ahit Apokriflerinin türlerinden (İnciller, İşler, Mektuplar,

tutmuştur. Yeni Ahit'in oluşumu genel konsepti oluşturduğu için, ona göre bu tarihten sonraki metinler kanona girmeye aday metinler statüsünde değildir. Bu tarihten sonrası için yazar,söz konusu metinlerin apokrif adı altında değil *hagiography* (azizlerin yaşam öyküleri) sınıfında ve apokriflerin devamı olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.¹⁷⁴ Christoph Marksches de “Ancient Christian Apocrypha” adlı eseriyle bu alanda önemli bir apokrif literatürü oluşturmuştur. “Antik” ifadesiyle Schneemelcher gibi kronolojik bir sınırlamaya yer veren Marksches,¹⁷⁵ apokrif ve hacıografik literatürü dördüncü yüzyılı esas alarak ayırmıştır. Yeni Ahit'in apokriflerini ilk yüzyıllarda ortaya çıkan yazılar olarak tanımlamış ve seçkisini bu kronolojiyi esas alarak yapmıştır. Diğer önemli antolojide ise J.K.Elliot apokrifleri derlemenin başlı başına bir sorun olduğundan hareketle, kronolojik sınır koymadığı apokrif metinlerin bir ciltte toplanamayacak kadar geniş olduğunu ancak apokrif metinlerin ya da erken dönem yazmalarının Yeni Ahit'in kanonuyla sınırlandırılmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁶

Schneemelcher'in apokrifleri sınırlandırması birçok yazara göre, erken dönem ve sonrasındaki çoğu Hristiyan apokrif metinlerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır.¹⁷⁷ Eric Junod da apokriflere tarihsel sınır koyma ve yeni ahitle sınırlandırma konseptine karşı olarak

Esinleme) söz ederken Schneemelcher bu ifadeyi sıklıkla kullanmaktadır. Schneemelcher, **a.g.e.**, 73.

¹⁷⁴ Schneemelcher, **a.g.e.** s.60,

¹⁷⁵ Klauck, **a.g.e.**,s.1.

¹⁷⁶ Elliot, **a.g.e.**, s. xii.

¹⁷⁷ Stephen J. Shoemaker, “*Apocrypha and Liturgy in the Fourth Century: The Case of the “Six Books” Dormition Apocryphon*”, James H. Charlesworth, Lee McDonald, **Jewish and Christian Scriptures, The Function of Canonical and Non-Canonical Religious Texts**, 2010, s.154.

yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. Ona göre Yeni Ahit üzerinden apokrifleri incelemek ve sınıflandırmak anakronik bir hatadır. Apokrifleri kanona dâhil olan veya olmayan metinler olarak değerlendirmek yerine, kutsal yazı olup olmadığına bakmak daha doğru bir yaklaşımdır.¹⁷⁸ Ayrıca kanonik metinlerle bir sayılma eğilimi sadece belli başlı apokrifler için geçerlidir ve Yeni Ahit Apokrifleri yerine Antik Hristiyan Apokrifleri tanımını kullanılabilir. Bu anakronizmden uzaklaşıp daha adil bir tanımlama yapma eğilimdeki yazarların kullandığı “Hristiyan Apokrifleri” kavramı ise çok daha geniş parametreler ve daha esnek bir tasnif şekli gerektirir.¹⁷⁹ Bu tanım Eski Ahit anonimleri ve pseudepigrafik metinlerine de işaret etmektedir. Schneemelcher’a göre bu anlamsız bir genellemedir ve apokriflere kronolojik sınır koymamak ise hacioğrafik¹⁸⁰ eserlerle tefrik edilmesini zorlaştırmaktadır.¹⁸¹ Eski ve Yeni Ahit Apokrifleri birbirinden farklı süreçlerden geçmişlerdir. Erken dönem Hristiyan tarihi ve metinlerini inceleyen bir diğer önemli isim Bart D. Ehrman antik Hristiyanlığın dini ve kültürel çeşitliliği ile kutsal metinler arasında bağlantı kurar ve eserlerinde kanon oluşumunu dönemin dinamiklerine göre belli otoriter tarafından belirlendiğine vurgu yapar.¹⁸² Ehrman’ın bu yaklaşımı Hones’un ifade ettiği gibi kasıtlı bir seçimden ziyade, tarihi dini gelişmelerin doğal bir sonucudur. Dolayısıyla apokrifleri tanımlarken her ne kadar çağdaş

¹⁷⁸ William H. Shepherd, *a.g.m.* s.41. , Bkz. Eric Junod, **Apocryphes du Nouveau Testament’: un apellation erronée et une collection artificelle**, Apocrypha 3, 1992.

¹⁷⁹ Burke & Landeu, **a.g.e.**, s.xxii.

¹⁸⁰ Hacıografi; Azizlerin yaşam öyküleri.

(Bkz. <http://catholicencyclopedia.newadvent.com/cathen/07106b.htm>)

¹⁸¹ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.60

¹⁸² Bart D. Ehrman, **Lost Christianities, Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew**, New York: Oxford University Press. 2003, Bart D. Ehrman, **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**, New York, 2008.

olan kanonik metinlerle birlikte değerlendirmiş olsa da kavram olarak “Kayıp Kutsal Metinler”, “Erken Dönem Hıristiyan Yazmaları” gibi ifadeler kullanarak hem apokriflerin Yeni Ahit gölgesinden ayrı değerlendirilmesine yol açmış, hem de bu metinleri apokrif kelimesinin din merkezli ya da pejoratif anlamından uzaklaştırıp tarafsız bir anlam kazandırmıştır. Yine Bruce M. Metzger Yeni Ahit’in kanonunu ele aldığı eserinde apokrifleri ezoterik ve gizemli yönleri ile genel kullanıma açık olmayan, veya heretik olarak görüldükleri için yasaklanmış metinler olarak tanımlamıştır.¹⁸³

Sonuç olarak apokrif ve Yeni Ahit Apokrifleri ile ilgili yaklaşımlar bu kavramlar ile ilgili bakış açılarının ne denli çeşitli ve hala sınırlarının belirlenmemiş olduğunu göstermektedir. Apokrif kavramının tarafsız bir anlam kazanmasında erken dönem Hıristiyanlık tarihi araştırmacılarının katkısı göz ardı edilmemelidir. Apokrif kelimesinin birincil anlamından uzaklaşarak, din temelli, kanonik olmayan, uydurma ve sahte gibi anlamlara doğru evrilmesine rağmen Hıristiyan literatüründe buna karşılık gelecek yeni bir kelime arayışları olmasına rağmen bu kavram yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak modern çalışmalar dini bakış açısından ayrılmakta ve Erken Hıristiyanlık tarihine toplumuna ve değer yargılarına dair önemli bir kaynak teşkil eden bu metinleri tanımlarken Yeni Ahit konseptinden ayrı tutmaya çalışmaktadırlar. Yeni Ahit Apokrifler kavramı yerine kronoloji ve kategori olarak daha özgür bir metin listesi sunan Hıristiyan Apokrifleri kavramı tercih edilmeye başlanmıştır. Fakat kavramın “Yeni Ahit Apokrifleri” kavramının diğer kelimesi “apokrif” de uydurma veya sahte anlamlarıyla, bu bağımsız tanım içerisinde olumsuz bir yer edinmektedir.¹⁸⁴ Bu nedenle apokrif terimi yerine de metin veya yazma vb.

¹⁸³ Bruce M. Metzger, **The Canon Of The New Testament, Its Origin, Development, and Significance**, New York, 1987, s.165.

¹⁸⁴ Burke & Landeu, **a.g.e.**, s. xxi-xxii

terimlerin kullanıldığı görülmektedir.¹⁸⁵ Apokrif tanımı ile birlikte kanonik, kanonik olmayan, apokrif, sapkın vb. tanımlamaların erken dönem Yahudi ve Hristiyan metinleri için kullanmanın çok yerinde olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tanımların proto-ortodoks görüşün etkisiyle daha sonradan kullanılmış olduğu düşünülmektedir.¹⁸⁶

1.2.Eski Ahit'in Apokrifleri

Yeni Ahit Apokrifleri tüm Hristiyan kesim tarafından kesin bir dille reddedilmiş metinlerdir. Bu metinlerin günümüzde kanona girmesine ihtimal verilmemektedir. Ancak Eski Ahit Apokrifleri farklı kiliselerce farklı şekilde tanımlanmışlardır. Eski Ahit Apokrifleri için de apokrif kavramı kamuya ifşa edilmeyen, ezoterik sırlar ve bilgiler içeren kitaplara işaret etmek için kullanılmıştır. Musa'nın Sihir Kitabı, (düzenlenmiş haliyle Musa'nın Gizli Kitabı, Daniel Kitabı) buna örnek teşkil edecek apokrif metinlerdir.¹⁸⁷ Ancak apokrif, her ne kadar kelime anlamı olarak gizli ve saklanmış gibi kavramlara işaret ediyorsa da Eski Ahit'in ezoterik kökenli kitapları "Pseudepigrafya" olarak isimlendirilir. Birçok yönüyle pseudepigrafya apokriflerden ayrılmaktadır.¹⁸⁸ Eski Ahit apokriflerinde ise pseudepigrafik

¹⁸⁵ Bkz. Bart D. Erman, **Lost Scriptures: Books that Did Not Make It Into the New Testament**, 2003.

¹⁸⁶ James Charlesworth (ed.) Introduction : **The Old Testament Pseudepigrapha, Apocalyptic Literature and New Testament**, New York, (1), 1983, s.xiv.

¹⁸⁷ Charles R. H., Introduction: **The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English: with Introductions and Explanatory Notes to the Several Books**, vol. I, Oxford, 1913, s.viii.

¹⁸⁸ Benzer bir ayrımı Yeni Ahit için yapmak güçtür, geneli itibariyle Yeni Ahit Apokrifleri Havarilere ve tarihi önemli Hristiyanlara atfedilmiş oldukları için Eski Ahit için yapılan pseudepigrafik ve apokrif metinler ayrımı neredeyse imkânsızdır. Eski Ahit Apokrifleri ve Pseudepigrafyası için bkz. **Ek.1**.

metinlerde olduğu gibi apokaliptik, ahitler, dualar, mezmurlar ve kasideler gibi türler yoktur.¹⁸⁹ Eski Ahit apokrifleri tanımlamasında apokrif kelimesin “gizli” anlamında değil kanonik olmayan anlamında kullanılmaktadır. Pseudepigrafya ise Grekçe “yanlış atfedilmiş ve sözde” anlamına gelmektedir.¹⁹⁰ Bunlar hiçbir kilise tarafından kabul edilmemiş, ne Yahudi ne Hristiyan kanonuna girmemiş ve tarihi ezoterik karakterlerle ilişkilendirilen metinlerdir. Neredeyse tamamı anonim olan apokriflerin sayısı ve sınırları belirli iken Pseudepigrafik kitapların sayısı net değildir.¹⁹¹

Eski Ahit’in apokrifleri, Reformasyon dönemine kadar Kutsal Kitabın bir parçası olmuş ve okunmasında bir mahsur görülmemiş metinler olarak itibar görmüşlerdir. Ancak Reform ile birlikte bu kitapların konumu değişmiştir. Nasıl ki Yeni Ahit Kanonuna dâhil edilmeyen metinler sahte veya uydurma olarak kabul edildilerse, Yahudiler de Hristiyan Kutsal Kitabı’nda bulunan fakat asıl olarak İbranice kutsal metinlerde bulunmayan, bir bakıma Hristiyanlaştırılmış kitapları reddederler.¹⁹² Çünkü bu kitaplar, Hristiyan öğeler taşıyan ve İbranice orijinal metinlerin kanonunda olmayan ilave kitaplardır. Eski Ahit Apokriflerini oluşturan bu kitaplar, Roma döneminde Yahudiler tarafından Helenistik

¹⁸⁹ Muhammed Tarakçı, “Eski Ahit’in Apokrifleri (James H. Charlesworth)” Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12, (2), 2003, s.387.

¹⁹⁰ “Jewish Holy Scriptures” <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-apocrypha-and-pseudepigrapha> (1.11.2019)

¹⁹¹ Joseph Dan, “Apocrypha and Pseudepigrapha” <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/apocrypha-and-pseudepigrapha> (1.11.2019)

¹⁹² Bu kitaplar, (Septuagint tercümesinde ilave edilen) Jamnia Konsili’nde reddedilmiştir. (M.S. 90-100)

geleneğin ürünü olarak M.Ö. 4. - M.S. 1. yüzyıl arasında yazılmışlardır.¹⁹³ Süleyman'ın Bilgeliği ve II. Makkabeler Grekçe, diğerleri ise Sami dillerinde yazılmışlardır. Genel kanaata göre Apokrifler Babil'de yazılmamış, Grekçe yazılanlar Mısır'da, diğerleri Filistin'de yazılmıştır.¹⁹⁴

Hristiyan Kutsal Kitabının ilk bölümünü oluşturan Eski Ahit, İsa ve Havarilerin sözlerini ve işlerini konu alan sözlü gelenek yazıya aktarılmadan önce Hristiyanların elinde kitap olarak bulunan İbranice Kutsal Metinlerdir. Tanrı İsa'nın Mesih olarak geleceğini, kendi halkına (Yahudilere) gönderdiği bu vahiy ürünü metinlerde müjdelemektedir.¹⁹⁵ Eski Ahit, Yahudi Tanah kitabından oluşmaktadır. Tanah; Torah, Nebi'im, Ketuv'im kelimelerinin baş harfleriyle adlandırılmıştır. Tevrat'ın (Tora¹⁹⁶, yasa) ilk beş kitabı 'Pentateuch'; Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye. Nebi'im (Peygamberler); Yeşu, Hâkimler, Rut, Samuel, Krallar ve diğer peygamberler, İşaya, Yeremya, Hazakiel, Oniki Peygamber ve kitapları, Ketuv'im; 11 kitaptan oluşan metinlerden oluşmaktadır.¹⁹⁷ Bu kitapların yazılış tarihleri, yazarlarına ilişkin kesin ve net bir bilgi yoktur. Ancak Hristiyan ve Yahudi geleneği bu metinleri vahiy ürünü olarak görür ve Musa'yı yazar olarak kabul eder. Ancak Kitabı Mukaddes'te buna dair bir bilgi yoktur.¹⁹⁸ Bilim çevrelerindeki genel kanaat Eski Ahit'in dört

¹⁹³ James H. Charlesworth "Eski Ahit'in Apokrif Kitapları", çev. Muhammed Tarakçı, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C.12, sayı: 2, 2003, s. 385-411.

¹⁹⁴ Tarakçı, a.g.m. s.387.

¹⁹⁵ Christopher Wordsworth, a.g.e., s.26. Bkz. Dan. 2/44, Dan.7/22.

¹⁹⁶ Tora: İbranice "rehber, talimat, kılavuz, emir, şeriat" gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. M. Alparslan Küçük, **Kutsal Kitap Anlayışı, (Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm Örneği)**, Ankara, 2016.

¹⁹⁷ Baki Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre "Tevrat"**, Ankara, 1997, s. 14.

¹⁹⁸ Richard Elliot Friedman, **Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?** İstanbul, 2004, s.22.

farklı kaynaktan derlenerek oluştuğudur ve günümüzde bu kitapların yazarları tartişılmaktadır.¹⁹⁹

İbranice Kutsal Kitabın tam metnini içeren en eski el yazması olan Leningrad Kodeksi, (Codex Leningradensis),10. Yüzyılın başlarında Kahire’de metine ünlü ve aksan işaretleri ilave edilmiş, masoretik²⁰⁰ bir metindir. Mısır’da bulunan Yahudi halkı arasında İbranice bilen kişi sayısı çok azdı ve bu sebeple M. . 3. yüzyılda İbranice metnin Yunanca tercümesi (Septuagint) yapıldı.²⁰¹Daha sonra Latince konuşan Kartaca halkı için ‘‘Vulgate’’tercümesi, Süryanice ‘‘Peshitta’’ ve Aramca ‘‘Targum’’ tercümeleri yapılmıştır.²⁰²O

¹⁹⁹ Friedman, **a.g.e.**, s.38.

²⁰⁰ Metnin doğru okunmasını tahsis etmek amacıyla Yahudi  limleri Masoretler tarafından harekelendirilmiş İbranice kutsal yazılardır.(Bkz. <https://carm.org/dictionary-masoretic-text>)

²⁰¹ Gunther Wenz ‘‘Kanonik Bir Kitap ve Hristiyanlığın Kutsal Yazı’’ sı Olarak İncil’’ s.20

http://content.schweitzer-online.de/static/catalog_manager/live/media_files/representation/zd_std_orig_zd_schw_orig/017/389/707/9783170201699_content_pdf_1.pdf (4.02.2017). Ayrıca bkz. Baki Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre ‘‘Tevrat’’**, Ankara, 1997.

²⁰² Old Testament Textual Research, ‘‘*Textual Research On the Bible, An Introduction to the Society to the Scholarly Editions of German Bible Seacrh*’’, Deutche Biblegesellschaft.

https://www.academic-bible.com/fileadmin/user_upload/Download-Dateien/6039_Textual_Research_On_The_Bible_Druckdaten_ohne_Marken_120dpi.pdf (20.10.2019)

dönem Yeni Ahit yazarlarının elinde Masoretik metinler değil, Septuagint²⁰³ bulunmaktaydı. Bu çeviri apokrif kitapları içermekteydi ancak bu kitaplar Masoretik metinlerde bulunmamaktaydı. Bu farklılığın temelinde Eski Ahit'in kanonlaşma süreci yatmaktadır. Eski Ahit'in 39 kitabı M.Ö. 444-400 yılları arasında yani Ezra dönemi ile Fars Kralı Artaxerxes dönemlerinde oluşmuştur. Buna göre 24 kitap kutsal sayılmaktaydı. Bunlar günümüz Kutsal Kitabının 39 kitaba denk gelmektedir. 12 küçük peygamber tek kitap olarak değerlendirilmiş, Rut Hakimler ile bir sayılmış ve Mersiyeler Yeremiah ile Ezra ve Nehemiah, Samuel, Krallar ve Tarihler de bir olarak sayılmıştır.²⁰⁴ Doğruluğu kesin olmamakla birlikte Eski Ahit'in üç evrede teşekkül ettiği kabul edilmektedir.²⁰⁵ Tora'nın altı kitaptan oluşan hali (hexateuch) M.Ö. 444 yılında kabul edilmiştir. Bu liste Yeşu Kitabı ile sonlanmaktadır. Samirilerin Eski Ahit'i ise beş kitabı içeren tek Eski Ahittir.²⁰⁶ İkinci aşamada Peygamberler ile ilgili metinler ve tarihi kitaplar M.Ö. 400-200 yılları arasında bu listeye eklenmiştir, (Hâkimler, I. ve II. Samuel, I. Ve II. Krallar). 8. Yüzyıla gelindiğinde kitaba Yeşeya, Yeremya, Hezekiel ve diğer

²⁰³ Septuagint'in ilk bölümü; Yaratılış, Çıkış, Levililer, Sayılar, Yasanın Tekrarı, ikinci bölümü; Yeşu, Hakimler, Rut, Samuel I-II, Krallar I-II, Tarihler I-II, Ezra, Nehemiya, Esther, Yudit, Tobit, üçüncü bölümü; Mezmurlar, Süleyman'ın Neşidesi, Eyüp, Bilgelik, Yeşu, Sirak, dördüncü bölümü ise 12 peygamber, Yeşeya, Yeremya, Baruk, Ağıtlar, Yeremyanın Mektupları, Ezelikel, Daniel'den oluşmaktadır. Makkabeler I-II-III-IV ise ek bölüme alınmıştır.

²⁰⁴ Paul McKowen, "Which Books Belong in The Bible?", Journal of American Scientific Affiliation, (C.26-2) 1974. s.55

²⁰⁵ J.C. Turro, History of the Old Testament Canon, C. 3, ss.20-34, **The New Catholic Encyclopedia**. Washington D.C., 2002, s. 24.

²⁰⁶ H.T.Andrews, **Apocryphal Books Of the Old And New Testament**, 1908, Londra, s 10.

On iki peygamber bölümleri eklenmiştir.²⁰⁷ İkinci yüzyıldan önce Eski Ahit sadece Pentakök, Peygamberler ve Tarihler'den ibaretti. Hacıografya'dan oluşan son ilave bu yüzyıllarda yoktu.

70 yılında Kudüs'te Yahudi tapınağının yıkılmasıyla birlikte, yeni bir merkez bulma ve kutsal metinlerin derlenmesi, resmîleştirilmesi ihtiyacı doğmuştur.²⁰⁸90 yılında yapılan Jamnia Konsili²⁰⁹ile Yahudi kutsal kitaplarının resmi listesi belirlenmiştir. Buna göre apokriflerin hariç tutulduğu, 39 kitap kabul edilmiştir.Fakat bu resmiyet Filistin'de geçerliydi, İskenderiye Yahudileri hala ilave kitapların (Eski Ahit Apokrifleri) dâhil olduğu Eski Ahit'i kullanmaktaydı.²¹⁰Yeni Ahit'te bulunan Eski Ahit atıflarına bakıldığında çoğunun Septuagint'ten olduğu görülmektedir. Ancak Septuagint harici atıfların da bulunması (Enok Kitabı) bu durum Filistin'de geçerli başka bir Eski Ahit kanonu olduğunu kanıtlar niteliktedir.²¹¹Erken dönemde kanon konusu önemli bir sorun teşkil etmemekteydi. 1947 yılında içlerinde İbranice ve Aramca (deuterokanonik kitapları içeren) Eski Ahit yazmaları bulunan Kumran tomarlarının keşfedilmesiyle kanon sorunu yeniden Yahudi ve Hristiyanlarca gündeme getirilmiştir. Ancak o dönemde kanonlaşma sürecinin tamamlanmadığı da dikkate alınmalıdır.²¹²

²⁰⁷ J.C. Turro, *a.g.m.*, s.24.

²⁰⁸ Andrews, **a.g.e.**, s.11.

²⁰⁹ Bu konsil ile birlikte Süleyman'ın Neşideleri ve Ecclesiastes'in şüpheli durumu ortadan kalkmış ve kanona dâhil edilmişlerdir. Ancak Esther, Yeremiyah, Daniel, Tobit, Judith, Bilgelik, Ecclesiasticus, Baruh, Maccabiler, kitapları Septugint'te olmalarına rağmen kanona dâhil edilmemişlerdir.

²¹⁰ Andrews, **a.g.e.**, s.11.

²¹¹ Meriç, **a.g.e.**, s.119.

²¹² Turro, *a.g.m.*,s. 26.

İlk dönem Hristiyan babaları tarafından yapılan kanon listeleri de birbirinden farklıdır. Yahudilerin deuterokanonikleri reddetmeleri ile birlikte kiliseler bu ikircikliğin Kutsal Kitap ile ilgili kaygı uyandıracağını düşünmüştür. Ancak yine de Batı Kiliselerinde Septuagint listesi kabul görmüştür. Melito M.S. 170 yılında hazırladığı Eski Ahit listesinde Yunanca tercümeyle esas almıştır fakat buna rağmen Esther ve Süleyman'ın Bilgeligi'ne yer vermemiştir. İbranice bilen Jerome (347-420) deuterokanonik kitapları kanoniklerden ayırmış²¹³ ve onları okunması iyi metinler olarak sınıflandırmıştır.²¹⁴ Augustine ise bu ayrımı kabul etmeyerek her deuterokanonikleri ve kanonikleri eşit saymıştır. Doğuda Süryaniler Eski Ahit'in Süryanice tercümesi Peshitta'yı kullanmışlardır. Bu tercüme Septuagint'ten etkilenmiştir. Nasturiler ise bu uyarlamadan kaçınmışlardır.²¹⁵ Bu anlaşmazlıklar Orta Çağ'a kadar devam etmiştir. 1546 yılında düzenlenen Trent Konsili'nde, Roma Katolik Kilisesi, Eski Ahit listesi ve apokriflerin durumuna açıklık getirmiştir. Konsilde Tobit, Yudit, Bilgelik, Ecclesiasticus, Baruk, Makkabelerin I ve II.'si kilisenin Eski Ahit listesine dâhil edilmiştir.²¹⁶ Kitabın Yahudi versiyonunda bulunmayan Esther ve Daniel'e Susanna Tarihi ve Üç Kutsal Çocuğun Şarkısı, Bel ve Ejderha da eklenerek liste tamamlanmıştır.²¹⁷

Trent Konsili'nde(1545- 63), bir bakıma yaklaşan Reform tehlikesine karşı bir önlem olarak itikadî ve doktrinel konular yeniden tasdik edilmiş ve kitapların durumu

²¹³ İlk dönem kilise babalarının yapmış olduğu bu ayrım, zaman içerisinde unutulmuş ve Reform sürecine kadar apokrifler kanonun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bkz. H. T. Andrews, **Apocryphal Books of the Old and New Testament**, 1908.

²¹⁴ Meriç, **a.g.e.**, s.120.

²¹⁵ Bruce, **a.g.e.**, s. 215.

²¹⁶ Archibald, **a.g.e.**, s. 23.

²¹⁷ McKowen, *a.g.m.*, s.56. Ancak I. ve II. Esdras, Manasseh Trent Konsili'nde reddedilmesine rağmen New English Bible'da yer almaktadır.

netleştirilmiştir. Bu konsilde Jerome'un İbranice'den Latince'ye tercümesi Vulgate kabul edilmiştir. Bu tercümenin tamamı masoretik metinlerden tercüme edilmemiş, bazı kısımları Ventus Latina'dan olduğu gibi alınmıştır. Buna rağmen 1592'de yayınlanan yeni basımı yegâne metin olarak tüm kiliselerce kabul edilmiştir.²¹⁸ Alman reformcu Martin Luther Roma Kilisesi tahakkümü altındaki Kutsal Kitabı incelemiş, apokrifleri İbrani Kutsal Kitap'ında olmamasını sebep göstererek reddetmiştir ve onları kanonik kitaplardan ayrı bölümde sınıflandırmıştır.²¹⁹ Sonuç olarak Eski Ahit Apokrifleri Reform süreciyle birlikte reddedilmiş kutsal metinler olmaktan çıkarılarak faydalı kitaplar olarak tanımlanmıştır.

Protestanlar; İsveç, Norveç, Danimarka, Slovenya, Fransa, İspanya, İngiltere (Kral James çev.) dillerinde yaptıkları Kitabı Mukaddes çevirilerinde bu sınıflandırmayı kabul ederek, bahsi geçen kitapları apokrif statüsünde değerlendirmişlerdir.²²⁰ Bahsi geçen kitaplar; Tarihsel kitaplar, dini tarihsel kitaplar, bilgelik kitapları şeklinde sınıflandırılabilir. Tarihsel Kitaplar: *I. Ezra*; M.S.1. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bu eser, kanonik Ezra metninin Hristiyanlar tarafından yapılan hatalı bir revizyonudur ancak buna rağmen Jerome dönemine kadar kullanılmıştır.²²¹ *I. Makkabeler*; M.Ö. 800 yıllarında yazılmış İbranice bir metindir. Yahudi tarihi ile ilgili bilgiler içerir. İsrail'i kurtarmak üzere seçilmiş Makkabe ailesinden adını almaktadır.²²² *II. Makkabeler* de aynı içerikte bir metin olup yazarı

²¹⁸Ömer Faruk Harman, "Ahd-î Atık." **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV, 1988, s. 494-501.

²¹⁹ McKowen, *a.g.m*, s.56.

²²⁰ A. Hikmet Eroğlu (ed.) **Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e Armağan**, Ali İsmail Güngör, "*Apokrifler ve Hristiyan Kutsal Metinleri Arasındaki Yeri*", 2016, Ankara, s. 389-408

²²¹ Andrews, **a.g.e.**, s.28.

²²² Charles, **a.g.e.**, s. 59.

bilinmemektedir, Grek Yahudi Kireneli Janson tarafından derlenmiştir.*III. Makkabeler* ise IV. Ptolemy'nin Yahudilere baskısını anlatan 15 yıllık bir periyodu konu alır.²²³ Dini Tarihsel Kitaplar; *Tobit*, *Yudit'in* bir versiyonudur. İsa öncesi Yahudi toplumunun kültürünü anlatan İbranice bir metindir. Tobit imanlı bir Yahudi ailesinin Tanrı tarafından mucizevî bir şekilde kurtuluşunu konu alır.²²⁴*Suzana'nın Hikâyesi*, bu kitap kanonik Daniel Kitabının üç ilave apokrifinden birisidir. Joachim'ın karısı ve hayatlarını konu alır. Zinayla suçlanan kadının Daniel'in mahkemede ilahi ilhamla kadını kurtarma kararını anlatır.²²⁵*Bel ve Ejderha*; Daniel kitabına yapılan diğer ilave metindir. Bel ve Ejderha putlarının Daniel tarafından inkârı ve yok edilmesi anlatılır. Bilgelik Kitapları: *Ecclesiasticus* *Sirak*, (bilge bir âlim), İbranice'den Yunanca'ya tercüme edilmiştir. İçerik olarak Musa'nın Yasası ve Tevrat'ın seçkin kişilerini konu alan öğretici bir metindir.²²⁶ Bunların dışında Septuagint'e ilave edilen diğer apokrifler Üç Çocuğun Şarkısı Ester'in Devamı, Manaseh'in Vaiz'i gibi kitaplardır. Bilgelik Kitapları; *Süleyman'ın Bilgeliği* (Bilgelik Kitabı) M.Ö. 100 civarında yazılan, Yahudilik ile Yunan felsefesini karşılaştıran bir eserdir.²²⁷ Peygamberler ile ilgili Kitaplar: II. Ezra ise M.Ö. ikinci yüzyılda yazılmış apokaliptik bir metindir. Zerubbabil sürgünleri, Tapınağın kuruluşu gibi konuları içerir. Yeremya'nın Mektubu; sürgün edilmek üzere olan Yeremya tarafından mektup şeklinde yazıldığı söylenmektedir. *Baruk*; Yahudilere vaatlerini konu alan M.Ö. 150 yılı civarında yazılmış bir eserdir. Babil sürgünü sırasında Yeremya'nın öğrencisi Baruk'a ait olduğu tahmin edilmektedir.²²⁸ Bunların haricinde apokaliptik türde birçok apokrif vardır.²²⁹

²²³ Charles, **a.g.e.**, s.155.

²²⁴ Andrews, **a.g.e.**, s.48.

²²⁵ Chares, **a.g.e.**, s.54.

²²⁶ <http://www.bible-researcher.com/canon2.html> (1.11.2019)

²²⁷ Andrews, **a.g.e.**, s. 38.

²²⁸ <http://www.bible-researcher.com/canon2.html> (1.11.2019)

Septuagint'te bulunan ancak İbrani kanona dâhil edilmeyen bu kitaplar Hristiyanlar için önem arz etmektedir. Hristiyan geleneğinden izler taşıyan bu Antik Yahudi apokrifleri Hristiyan görüşüne göre Rabbinik gelenek taşıyan Tora'dan daha çok benimsenip korunmalıdır.²³⁰ Ancak Protestan Hristiyanlar için durum farklılık göstermektedir. Sonuç olarak erken dönem Yahudi (M.Ö. 250-200) ve erken dönem Hristiyan tarihinin kanonik metinler dışında kalan apokrif ve pseudepigrafik metinlere başvurmadan yazılamayacağı konusunda bilim adamları hemfikir olmuşlardır. Apokrif kavramı ise Eski Ahit Apokriflerini tanımlarken heretik olarak değil, kanonik olmayan anlamıyla kullanılmaktadır.²³¹

1.3.Hristiyan Dünyasında Eski ve Yeni Ahit Apokrifleri İle İlgili Fikir Ayrılıkları

Erken dönemlerinden itibaren Hristiyan dünyasının çeşitliliği ve Hristiyanlığın geçirdiği tarihsel süreç göz önüne alındığında apokriflere olan tutumların da farklılıklar barındırması kaçınılmaz olmuştur. Eski Ahit Apokrifleri ile ilgili anlaşmazlık ilk yüzyıllardaki kanon listelerine kadar uzanıp Reformasyon süreci ile gün yüzüne çıkarken, Yeni Ahit Apokrifleri ile ilgili görüş ayrılıkları kiliselerden ziyade akademik çevrelerde gündeme gelmiştir.

Hristiyan dünyasında Eski Ahit Apokrifleri ile ilgili anlaşmazlıkların kökeni kanonlaşma sürecine kadar uzanmaktadır. Hristiyanların elinde bulunan Yunanca Eski Ahit tercümesinde bulunan masoretik metinlerde geçmeyen bazı ilave kitaplar vardı. İlk dönem

²²⁹ Jubile Kitabı, İşaya'nın Miracı, 12 Resul Süleyman'ın Özdeyişleri, III. IV.

Makkabeler, vb. Bkz. H.T. Andrews, **The Apocryphal of The Old and New Testament**, Londra,1908

²³⁰ Stephen J. Shoemaker“*Early Christian Apocryphal Literature*”, (ed.) Susan Ashbrook Harvey & David G. Hunter, **The Oxford Handbook of Early Christian Studies**, 2008, s.522.

²³¹ Tarakçı, *a.g.m.*, 386.

kilise babalarından Augustine apokriflerin kanonikliğini kabul etmiş onları Tanrı ilhamı saymıştır. Athanasius (296-373), 39. Bayram Mektubunda apokriflerin kilise babaları tarafından okunduğunu, kıymet verildiği bu nedenle kanonik olduğunu ifade etmiştir. Origen ve Clement ise bunları kutsal ve Tanrı ilham eseri görmekteydiler. İbranice bilen Jerome İbranice Eski Ahit metinlerinde bu kitapların olmadığını fark etmiş ve Latince çevirisinde bunları ayrı bir sınıfta değerlendirmiştir.²³² Jerome ise bu kitapları kutsal kitap statüsünde görmemiştir. Buna rağmen Trent Konsili (1546) ile kanon listesi onaylanmış ve Latince çeviri Vulgate otorite olarak kabul edilmiştir. Roma Katolik kilisesi bu kitapları diğerleriyle eşit kabul ederek deuterokanonik yani ikincil derecede kanonik olarak kabul etmiştir.²³³ Bu ikincillik kanoniklerden düşük bir statüyü değil bilakis eşitliği vurgulamaktaydı. Deuterokanonik kavramı bu kitapların kanona sonradan dâhil edilmesiyle ilgilidir.²³⁴ Nitekim Roma Katolik Kilisesi deuterokanoniklerin kanoniklerle eşitliğini reddedenleri kâfir ilan etmiştir. Apokrifler ise kutsal metinler olarak kabul edilmiştir. Bu durumda deuterokanonikleri diğerlerinden ayıran Jerome'un da kâfir ilan edilmesi gerektiğini

²³² Charles, **a.g.e.**,s.ix

²³³ Robert Jones, *Apocrypha and Christianity*, 1999, ss.13-14.

<http://www.sundayschoolcourses.com/apocrypha/apocrypha.pdf> (13.4.2015)

²³⁴ Hakan Bayraktar, Giriş; Alî Ufkî Bey, **Osmanlıca Orjinal Kutsal Kitap, Deuterokanonik Eski Ahit Apokrifleri** (1664-65 çevirisine göre), transliterasyon ve çev. Kadir Akın, 2003. (Alî Ufkî Bey, Bestekâr-mütercim - ö.1675): Polonya asıllı bir Osmanlı olan Alî Ufkî Bey –Wojcicch Bobbwius, İbranice, Aramice, Grekçe' den asıl metinleri Osmanlıcaya çevirmiştir, bu Eski Ahit tercümesi Leide Üniversitesi Levinus Warner koleksiyonunda (cod. 390 warn.) bulunmaktadır. Bugün ülkemizde kullanılan Eski Ahit Tercümesi Alî Ufkî Bey'in tercümesine dayanmaktadır. Bkz. Turgut Kut, Alî Ufkî Bey, İslam Ansiklopedisi, C.2, 1989, İstanbul, TDV, ss. 456-57.)

savunanlar olmuştur. Ancak sonuçta onun Vulgate’i kilisenin doğuda ve batıda yegâne kutsal metni kabul edildi.²³⁵

Doğu kiliseleri de bu görüşü çoğunlukla benimsemektedir. Ortodoks Kilisesi 1642 Yaş, 1672 Yeruşalem Konsillerinde deuterokanonikleri “kutsal yazıların gerçek parçaları” olarak kabul etmiştir. Ancak çoğunlukla Ortodoks kiliseleri, Athanasius ve Jerome gibi bu kitapları diğer kanonik kitaplara göre daha az yetkili görmektedirler.²³⁶ Diğer taraftan Protestan reformcuları Kutsal Kitabın aslına dönme düşüncesi ile İbranice metinlerde bulunmayan bu kitapların kanondan çıkarılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Luther apokriflerin okunması faydalı ancak kutsal metinlerle bir tutulmaması gerektiğini savunmaktaydı ve apokrifleri ekler bölümüne aldı.²³⁷ Bazı reformcular ise Yahudiler tarafından kullanılan Eski Ahit kitabının kullanılması gerektiğini, apokriflerin basılmaması gerektiğini savunmuşlardır.²³⁸ Luther apokrif kitapların araf inancından bahsettiği için hatalı olduklarını iddia etmiştir. Ona göre Tanrı’nın kitabının yanılmaması gerekir. Luther Yahudilerin bu kitapları reddetmesi esas olarak kilise babalarının apokrifler konusunda mutabık olamamaları gibi nedenleri gerekçe göstererek apokrifleri reddetmiştir.²³⁹

²³⁵ Archibald, **a.g.e.**, s.38.

²³⁶ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 6.

²³⁷ David Philips “*Backround and History to the Apocrypha*” 2006

[http://archive.churchsociety.org/crossway/documents/Cway_102_ApocryphaBackgr](http://archive.churchsociety.org/crossway/documents/Cway_102_ApocryphaBackground.pdf)
[ound.pdf](http://archive.churchsociety.org/crossway/documents/Cway_102_ApocryphaBackground.pdf) (4.11.2019)

²³⁸ Meriç, **a.g.e.**, s.120

²³⁹ Greg Witherow, “*Catholic vs. Protestan Bibles*”, 2014, s.4.

[http://www.holytrinityparish.net/wp-content/uploads/2014/11/Our-Catholic-](http://www.holytrinityparish.net/wp-content/uploads/2014/11/Our-Catholic-Bibles.pdf)
[Bibles.pdf](http://www.holytrinityparish.net/wp-content/uploads/2014/11/Our-Catholic-Bibles.pdf) (6.11.2019)

Roma Katolik Kilisesi'nin apokrifleri kabul etme gerekçelerinden ilki, Yeni Ahit'in apokrif düşüncesini ve olaylarını yansıtmaması ve Yeni Ahit'te apokrif metinlere atıfların yapılmasıdır. Buna göre İbraniler 11/15 ile deuterokanonik II. Makkabeler 7/12 bağdaştırılmaktadır. Ancak bu Protestanlara göre direkt ve net bir ilişki demek değildir ve hiçbir apokrif metinde kutsal yazı olduklarına dair ibare yoktur.²⁴⁰ Katoliklere göre de bu geçerli bir tez değildir ve metnin kutsal yazı olduğunu iddia etmesi onu kutsal yapmaz.

Katoliklerin delili olan Eski Ahit'in Grekçe tercümesine atıf yapılması da Protestanlara göre apokriflerin kabul edildiğini kanıtlamamaktadır. En eski tarihli Septuagint yazması dördüncü yüzyılla tarihlendirilmektedir.²⁴¹ Protestanlara göre İsa ve havarileri zamanında Septuagint olsaydı asla atıfta bulunmazlardı. Bu ölçüt sayılırsa Eski Ahit de kanondan çıkarılmalıdır.²⁴² Katolik Kilisesinin görüşü, ilk dönem kilise babalarından Tertullian, Iraneus, İskenderiyeli Clement gibi apokrifleri kabul ettiği ve ibadetlerde kullandığı yönündedir. Protestanlara göre bu da apokriflerin kanonik olduğunu göstermez nitekim Origen, Athanasius, Jerome gibi birçok kilise babası da apokrifleri kanonik kabul etmemiştir Katoliklerin diğer gerekçesi olan erken dönem yer altı mezarlarındaki tasvirlerin apokriflerden ilham alınarak yapılması da Protestanlara göre apokriflerin kanonik olduğunu göstermez. Roma (382) Hippo (393), Kartaca (397) Konsilleri'nde apokriflerin kabul edilmesi Katolikler için önemli bir dayanaktır. Ancak Protestanlar bu konsillerin yerel çapta olduğunu ve apokrifleri kabul eden babaların önderliğinde yapıldığını iddia etmiştir.²⁴³

²⁴⁰ Norman Geisler & Ralph Mackenzie, **Roman Catholics and Evangelicals, Agreements and Differences**, 2004, s.158-160.

²⁴¹ Mackenzie, **a.g.e.**, s.161.

²⁴² Witherow, **a.g.m.**, s.5.

²⁴³ Geisler & Mackenzie, **a.g.e.**, ss. 160-162

Kumran keşiflerinde bulunan Eski Ahit parşömenlerinde apokrif metinlerin bulunması da Katolikler için bir dayanak olmuştur. Fakat Protestanlar Kumran halkının apokriflere listelerinde yer vermesinin, onları kanoniklerle eşit statüde gördüğünü kanıtlamayacağını düşünmektedirler.²⁴⁴ Protestan görüşe göre kanonikliği asıl belirleyen şey peygamberliktir. Tanrı peygamber vasıtasıyla mesajlarını iletir ve bu metinler peygamberler tarafından yazıya aktarıldığında kanonik olur. İbranice Eski Ahit bu türden kanonik bir metindir. Protestanlar için Jamnia Konsili'nde de Yahudilerin apokrifleri reddetmeleri önemli bir ölçüt olmuştur. Ancak Katolikler farklı bir dinin almış olduğu kararların Katolikleri bağlayamayacağı görüşünde hemfikirdirler.²⁴⁵

Apokrifler ile ilgili anlaşmazlığın kanon ile ilgili yönünün yanında doktrinel bir tarafı da vardır. Kanonik olarak bu metinlerin orijinal İbrani kanonunda olmaması, apokriflerin tarihsel hatalar içermesi, Yeni Ahit atıflarında Apokriflerin yer almaması temel sebepler olarak zikredilmektedir.²⁴⁶ Doktrinel anlaşmazlık ise “*araf inancı*” ile ilgilidir. Katolik inancına göre kişi öldükten sonra bir müddet günahlarından arınması için cennete girmeye hazırlık sürecinde arafta bekletilir.²⁴⁷ Hayattakiler ölenlerin durumunu iyileştirmek için amel işlerler, dua ederler. Apokrif metinler bu doktrini desteklerken²⁴⁸ kanonik kitaplarda araf inancını doğrudan destekleyen bir bilgi yoktur. Katolikler araf inancı ve ölümler için dua konularına Yeni Ahit'ten bazı cümleleri delil gösterebilirler de bunlar Protestanlara göre çok

²⁴⁴Mackenzie **a.g.e.**,s.165.

²⁴⁵ Witherow, *a.g.m.*, s.5.

²⁴⁶ Robert Jones, *Apocrypha and Christianity*, 1999, s.14.

<http://www.sundayschoolcourses.com/apocrypha/apocrypha.pdf> (13.4.2015)

²⁴⁷ R. J. Bastian “Purgatory” New Catholic Encyclopedia, C.11, Washington DC, 2002, s.825.

²⁴⁸ II. Makkabeler 12:43-46.

dolaylı ifadelerdir.²⁴⁹ Ölüm sonrası inançları ile ilgili Protestan ve Katolik kiliselerinin bakış açıları apokriflerle bağlantılı olarak farklılık arz etmektedir.

Sonuç olarak Eski Ahit'in Yunanca tercümesi sırasında ilave edilen Helenistik kültürün bir ürünü olan ve Hristiyan geleneğini yansıtan apokrifler kanon kaygısının yaşanmadığı bir dönemde okunmuş ve kullanılmıştır. İbranice bilen kilise babalarının masoretik metinlerde bu ekstra kitaplara rastlamaması üzerine bu kitaplar kanondan ayrı değerlendirilmiş, buna rağmen Roma Katolik ve Doğu Ortodoks kiliseleri bu kitapları deuterokanonik olarak kabul etmişlerdir. Reformcular Yahudi kanonunda olmayan, Tanrı ilhamı olamayacak şekilde hatalar içeren, ancak Yunanca tercümede yer alan bu kitapları apokrif olarak nitelendirmiş, kanonik olarak kabul etmemiş ve onları okunması faydalı metinler olarak görmüşlerdir.²⁵⁰ Anglikanlar ise Katolik ve Protestanların ortak görüşlerini de benimseyerek bu kitapları *intertestamental* olarak adlandırarak, apokriflerin başlı başına üzerine doktrin inşa edilecek kadar kutsal nitelik taşımadığını öne sürmüşlerdir.²⁵¹ Bu anlaşmazlıklar ve farklılıklar kanon listelerine de yansımıştır. 1382 Wycliff Kutsal Kitabı'nda Jerome'un etkisiyle sadece İbrani Kanonu esas alınmıştır. 1535 Coverdale Kutsal Kitabı'nda bunlar deuterokanonik statüsünde değerlendirilirken, 1563 İngiltere Kilisesi apokriflerin doktrinel anlamda kullanılmaması gereken fakat sadece öğretici metinler olduğunu kabul

²⁴⁹ Matta 12/32, 2. Tim. 1.18, Kor. 3-10-15. (Bazı Protestanlar Katolik inancındaki araf (purgatory) doktrinin dayandığı deuterokanonikleri pagan inancı ve Platoncu görüşle bağdaştırmaktadır. Bkz. "The Pagan Origins of Purgatory" <https://orthodoxchristiantheology.com/2016/12/10/the-pagan-origins-of-purgatory/>)

²⁵⁰ Jones, *a.g.m.*, s. 14.

²⁵¹ Güngör, *a.g.m.*, s. 404.

etmiştir. Kral James versiyonunda apokriflere Eski ve Yeni Ahit arasında yer verilmiştir. Bazı görüşlere göre Apokrifler Eski ve Yeni Ahit arasında bir köprü olarak görülmektedir.²⁵²

Yeni Ahit Apokrifleri ile ilgili olarak kiliseler arasında her hangi bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Bölgesel kiliselerde ikincil olarak okunan geleneksel metinler hariç tutularak, tüm apokrifler reddedilmiştir. Bugün hiçbir Hristiyan kilisesi kanonunda Yeni Ahit Apokrifleri yer almamaktadır.²⁵³ Ancak bilim dünyasında erken dönem kanon dışı metinleri ile ilgili birbirine karşıt görüşler mevcuttur. Bilim dünyasının büyük bir kısmı apokrifleri “kanona dâhil edilmeyen” statüsünde kabul eder ve bu metinleri Kutsal Kitap üzerinden değerlendirir. Bu görüş apokrifleri kanonik kitapların sahte taklitleri, kanoniklere benzemeyenleri tamamıyla heretik olarak görme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Birinci bölümde değinildiği üzere, bu durum Kutsal Kitap kanonuna dâhil edilmeyen metinleri tanımlamak için kullanılan kavramları ve tasnifleri etkilemiştir. “Yeni Ahit Apokrifleri” tanımı bu türden bir bakış açısını yansıtırken, Erken Dönem Hristiyan Metinleri, Yahudi Apokrifleri, Hristiyan Apokrifleri vb. kavramlar daha tarafsız bir bakış açısı sergilemektedir. Terminolojik tartışmaların dışında, erken dönem Hristiyan metinlerinin kabul edilenlerinin yani kanonik kitaplarının proto-ortodoks kesim tarafından belirlendiğini, otorite dışında kalan geleneği yansıtan cemaat ve kitapların heretik kabul edildiğini varsayan görüşler mevcuttur. Buna karşın proto-ortodoks inancın kendi doğasının doğruluğu gereği öne çıktığı diğer inançların temellerinin sağlam olmaması ve metinlerinin de gerçek Hristiyan itikadıyla örtüşmemesinden dolayı kabul görmediğini savunan apokrif karşıtı görüşler mevcuttur.²⁵⁴

²⁵² Turro, *a.g.m.*, s.27.

²⁵³ McKowen, *a.g.m.*, s.11.

²⁵⁴ Darrel L Bock, “Preface”, **The Missing Gospels; Unearthing the Truth Behind**

the Alternative Christianities, Nashville, 2006.

Ancak nu görüşü savunanlar da apokriflerin iddia edildiği ölçüde değerli olmamalarına rağmen tarihi belgeler olarak değerli olduklarını ifade etmektedirler.

18. yüzyılın başlarında Albert Fabricus (1668-1736) kanonik olmayan metinlerin Kutsal Kitap'tan türediği veya kanoniklerle bağlantılı olduğundan hareketle Yeni Ahit'in Apokrifleri ve Eski Ahit'in Pseudepigrafyası kavramlarını ilk olarak literatüre kazandırmıştır.²⁵⁵ Buna karşın 1971 yılında yayınlanan "Orthodoxy and Heresy in Early Christianity" (Erken Hristiyanlıkta Ortodoksluk ve Sapkınlık) adlı eserinde Alman teolog Walter Bauer, Pre-Nicene Hristiyanlarına karşı yani Eusebius'un tarih bakış açısına karşı "Bauer Tezi"ni öne sürer.²⁵⁶ Bu teze göre, geleneksel tarihi anlayışı proto-ortodoks Hristiyanlığı Hristiyanlığın en erken ve doğru hali sayılırken, diğerleri sapkın kabul edilmekteydi. Baskın olan grup diğerleri ile eşit statüde olmasına rağmen siyaseten galip gelerek diğerlerini bastırdığı iddia edilir. Bauer'e göre dördüncü yüzyıla kadar ne Ortodoks ne de Katolik bir Hristiyanlıktan bahsetmek mümkün değildir. Bu dönemde sadece ilk yüzyıllarda ortaya çıkan siyaset ve inanç tartışmalarıyla gündeme gelen "Erken dönem Hristiyan Babaları" olarak anılan Hristiyanlardan bahsedilebilir.²⁵⁷ Bart D. Ehrman bir bakıma bu görüşün savunucusu ve geliştiricisi olmuştur. Eserlerinde erken dönem Hristiyan

²⁵⁵ Jean-Michel Roessli, "North American Approaches to the Study of the Christian Apocrypha on the World Stage" ss.19-57, Tony Burke (ed.) **Forbidden Texts Western Frontiers, Christian Apocrypha From North American Perspectives**, Toronto, 2013, s.19. York University "Christian Apocrypha Symposium". (2011 yılının Ekim ayından itibaren her yıl Kanada'da düzenlenen Hristiyan Apokrifleri ile ilgili sempozyumun üçüncüsü Tony Burke tarafından derlenen bu alanda yapılmış geniş çerçeveli bir çalışmadır.)

²⁵⁶ Luis Dizon, "The Bauer Thesis Early Christian Orthodox and Heresy Examining the Bauer", 2016, s.2. https://www.academia.edu/30900548/The_Bauer_Thesis (2.11.2019)

²⁵⁷ Dizon, a.g.m., s.2.

dünyasındaki çeşitliliğin bir ürünü olarak gördüğü apokrifleri, kanonik tür ve benzetmelerden ayrı tutarak ele alır.²⁵⁸ “Kayıp Hristiyanlıklar ve Hiç Bilmediğiniz İnançlar İçin Yapılan Savaşlar” ve “Kayıp Kutsal Metinler” gibi eserleri ile Ehrman baskın görüşün diğerlerini ve ellerindeki kutsal metinlerle birlikte sindirildikleri üzerine görüşler ortaya koymuştur. Özellikle Nag Hammadi keşifleri ile birçok yazar ve akademisyen popüler hale gelen bu minvalde görüşleri savunan çalışmalar yapmıştır. Bazı kesimler ise bu görüşlere karşı çıkmış Hristiyan inancına karşı sistematik bir hareket olarak görmüşlerdir.²⁵⁹ Darrel L. Bock bu bakış açısıyla birçok çalışma yapmış ve eserlerinde Bart D. Ehrman, Ellaine Pagel, Marvin Mayer,²⁶⁰ gibi Hristiyan Apokriflerini erken dönemdeki diğer Hristiyan grupları tarihine ışık tutan belgeler olarak kabul eden görüşlere ve proto-ortodoks Hristiyanlığın kazanan taraf siyasetine dayandığı görüşlerine karşı çıkmıştır. Yeni keşfedilen apokrif metinlerin ise erken dönem kilise babaları için bilinen, iyi tahkik edilmiş ve bunun üzerine sapkın sayılmış olduklarını ileri süren Bock, Bauer’in bugün sapkın sayılan Hristiyan inançlarının erken dönemde Hristiyanlığın asıl biçimi olduğunu ve kilisenin baskın inancı inşa ettiği görüşünü kabul etmemektedir. Bock çalışmalarında karşıt görüşü temelsiz ve kurgu olarak

²⁵⁸ Bkz. Bart D. Ehrman, **Lost Christianities, Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew**, New York, 2003.

²⁵⁹ Bkz. Darrel L Bock, **The Missing Gospels; Unearthing the Truth Behind the Alternative Christianities**, Nashville, 2006. (Yazar bu çalışmasında apokrif kavramı yerine “alternatif İnciller” ifadesi kullanmasına rağmen, apokriflere karşı olumlu yeni görüşlere karşı görüşler ileri sürmüştür.)

²⁶⁰ Bkz. Marvin Mayer, **The Gnostic Gospels of Jesus: The Definitive Collection of Mystical Gospels and Secret Books About Jesus of Nazareth**, 2005. (Bu çalışmada Mayer, apokrifler ışığında İsa’yı bilge bir kanaat önderi ve yol gösterici olarak tanımlamış, tanrı kimliğini yok saymıştır.)

nitelendirmektedir.²⁶¹ Bu fikir ayrılıkları erken dönem için heretiklik-ortodoksluk mücadelesi olarak tanımlanmıştır.

Bauer tezi muhafazakâr kesim tarafından şiddetle eleştirilse de, Helmut Koaster, James Robinson gibi isimler bu tezi kabul edip Yeni Ahit Apokrifleri konusunda tarafsız bir biçimde çalışmışlardır.²⁶² Koaster kanoniklerle apokriflerin ilgisi olmadığını iddia etmiş ve apokriflerin birçoğunun tarihini Yeni Ahit'in kitaplarıyla çağdaş hatta daha eski olduğunu düşünmektedir. Bu durumda Yeni Ahit yazarlarının apokriflerden yararlanmış olabilme ihtimali ortaya çıkmaktadır.²⁶³ D. Moody Smith ise apokriflerin kanoniklerle ilişkilendirilmemesi gerektiği görüşünü destekler nitelikte Thomas İncili, Eagerton Papirüsü II, Markos'un Gizli İncili ve Peter İncili'nin erken Hristiyanlık dönemine kanonik metinlerden bağımsız olarak tanıklık ettiğini iddia etmiştir.²⁶⁴

Apokrifleri kanonik perspektiften çıkararak, çok yönlü olarak ele alan Avrupa ve Kuzey Amerika bilim çevrelerinin ve apokrifler ile ilgili çalışmaları dikkat çekmektedir. Onlara göre apokrifler sadece İsa'nın hayatı ve öğretilerine tamamlayıcı bir bilgi sunmakla sınırlandırılmamalıdır, zira bu belgeler birçok yönden başlı başına erken dönem Hristiyanlığa dair önemli veriler sunan belgelerdir.²⁶⁵ 1981 yılında Paris, Cenova ve Venedik'te alanında

²⁶¹Bkz. Darrel L Bock, **The Missing Gospels; Unearthing the Truth Behind the Alternative Christianities**, Nashville, 2006, Darrell L. Bock, **Breaking the Da Vinci Code: Answers to the Questions Everyone's Asking**, 2004, Darrell L. Bock and Daniel B. Wallace, **Dethroning Jesus: Exposing Popular Culture's Quest to Unseat the Biblical Christ**, 2007.

²⁶² Dizon, *a.g.m.*, s.2.

²⁶³ Klauck, *a.g.e.*, s.2.

²⁶⁴ Dizon *a.g.m.*, s.3.

²⁶⁵ Jean-Michel Roessli, *a.g.m.*, s.21

uzman teolog, tarihçi ve dilbilimcilerden oluşan, François Bavon, Jean Daniel Kaestli, Eric Junod gibi isimlerin öncülük ettiği Yunanca ve Latince başta olmak üzere diğer egzotik dillerden orijinal metin çevirileri ve analizlerinin yapıldığı bir dernek kurulmuştur ve bu dernek çalışmalarına devam etmektedir. AELAC (Assosiation of the Studies of the Christian Apocryphal Literature, *Association pour l'étude de la Littérature Apocryphe Chrétienne*) adıyla bilinen bu kurum Hristiyan Apokriflerini Fransızca'ya kazandırmak amacıyla çalışmalar yürütmüş, yayınlarını ve tercümelerini çoğunlukla Fransızca yapmış ancak sonraları Kuzey Amerikalı bilim insanları ile ortak çalışmalar yürütürken İngilizce yayın yapmaya başlamışlardır.²⁶⁶ Ceneviz ve Paris ekipleri olarak iki bölümden oluşan araştırma ekiplerinin Paris kolu Hristiyanlığın kökenleri, Hristiyan Apokriflerinin Yahudi kökenleri ve Yahudi Pseudepigrafiyası ile ilişkileri üzerinde dururken, İsviçre gurubu Grekçe ve Latince'den tercümeler yapmışlardır. Kuzey Amerikalı araştırmacıların apokriflere olan bakışı²⁶⁷ sadece Erken dönem Hristiyanlığı ve İsa'nın öğretilerini yeniden yapılandırmak için kanonik olmayan metinlerden istifade etmekle ve metin analizleri yapmakla kalmamış aynı zamanda apokrif literatürünün Hristiyan görsel sanatlarına da etkileri de çalışma konusu

²⁶⁶ Jean-Michel Roessli, *a.g.m.*,s.54. Ayrıca bkz. AELAC resmî sitesi; <http://wp.unil.ch/aelac/>

²⁶⁷ Apokrifleri Yeni Ahit perspektifinden çıkararak, erken dönemle sınırlı tutmayan modern apokriflere kadar uzanan geniş bir bakış açısıdır. Apokrifleri ikincil, değersiz konumlarından çıkararak özgün eserler olarak ele almışlardır. Ancak bu zaman içerisinde tedrici olarak şekillenmiştir, başlangıçta Yeni Ahit Konsepti üzerinden ve kanonik kitaplar ile karşılaştırmalı geleneksel tutumun izleri de Avrupa'nın etkisiyle Kuzey Amerika bilim çevrelerine de sirayet etmiştir. Ayrıca Bkz. Pierluigi Piovanelli & Tony Burke (ed.) **Rediscovering the Apocryphal Continent, New Perspectives on Early Christian and Late Antique Apocryphal Text and Traditions**, 2004.

olmuştur. Birçok bilim insanı Hristiyan apokrif metinleri üzerinde dururken, Hristiyan ikonografisi ve diğer görsel sanatlar üzerindeki apokrif etkisi göz ardı edilmiştir. Orta Çağ İsa portelerini inceleyen Jean Daniel Dubois, bu dönem eserlerinin apokrifler olmadan anlaşılamayacağı kanaatindedir.²⁶⁸ Dolayısıyla Orta Çağ mozaik ve ikonlarında, resim ve motiflerde apokrif geleneğin etkisini görmek mümkündür.²⁶⁹ Hristiyan geleneğinde modern zamana kadar ulaşmış, Noel ritüellerinde, masallarında, kartlarında bahsedilen ya da resmedilen Meryem'in Betlehem'e eşek üzerinde gidişi, Yusuf'un onun yanında yürüyerek eşlik etmesi (Protovangelium of James) Yakup'un Çocukluk İncili'nin tasvir ettiği kanoniklerde olmayan bir tasvirdir.²⁷⁰ Hristiyanlığın başlangıcından günümüze görsel sanatların neredeyse tamamında apokriflerden yararlanılmıştır. Kanonik metinlerde olmayan tasvirlerin görsel sanatlara yansımaları ve Nag Hammadi keşifleriyle bunların apokriflere dayandığı bilindiği halde ancak profesyonel sanat tarihçileri bu noktaya gereken önemi vermemektedirler.²⁷¹

Bu itibarla bilim çevrelerinde Yeni Ahit Apokrifleri ile ilgili geleneksel ve din merkezli bir bakış olan, kanonik metinlerle kıyaslama ve ikincil veya heretik olarak değerlendirme tutumu ile apokriflere tarihi kültürel birer metin olarak eşit ölçüde değer verme

²⁶⁸ Roessli, *a.g.m.*, s.48.

²⁶⁹ Schneemelcher, *a.g.e.*, s.65 (10. yüzyılda yapılmış İsa'nın doğumunu resmeden bir eserde İsa bir mağarada taştan bir sepette, Meryem ortada uzanmakta ve kanoniklerde geçen öküz ve eşek figürleri bulunmamaktadır. Araştırmacılara göre bu resmedişin kanonik metinlerden istifade edilerek yapılması mümkün görünmemektedir. Muhtemelen apokrif *Thomas İncili*, *Matta'nın Çocukluk İncili* veya James'in *Çocukluk İncil*'inden yararlanılmıştır.)

²⁷⁰ Burke&Landau, *a.g.e.*, s.xxiv.

²⁷¹ Cartlidge & Elliot, *Art and Christian Apocrypha*, 2001, s.16.

ve bilimsel anlamda tamamlayıcı görme tutumu birbirine karşıtlık arz etmektedir. Bunun temelinde ortodoksluk ve sapkınlık çatışması yer almaktadır. Bir tarafta proto-ortodoks inancın diğerklerine baskın gelip ellerindeki metinleri örtbas ettikleri yönündeki yeni akım görüşler mevcutken, diğerk tarafta bunun kurgu olduğunun baskın geldiğı iddia edilen Hıristiyanlığın doğru temellere dayandığı için başarı elde ettiğini iddia eden iki farklı bakış açısı bulunmaktadır. Sonuç olarak 19. ve 20. yüzyıl keşifleriyle birlikte apokriflere olan ilginin canlanması sonucunda apokriflere karşı dışlayıcı tutum yerini tarafsız veya bilgilendirici çalışmalara bırakmıştır.

2. BÖLÜM: YENİ AHİT'İN APOKRİFLERİ

Yeni Ahit'in apokrif kitapları çok geniş bir listeye sahiptir. Erken dönem Hristiyan mezheplerinin değişken yapıları, farklı coğrafi bölgelerdeki kültürel ve dini etkileşim kutsal metinlerin çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Eski Ahit için zikredilen apokrif kitap listesi daha net ve belirli iken Yeni Ahit için durum tam tersidir. Esasen bir Kitabı Mukaddes kanonu oluşturma fikri bile başta bir gereklilik olarak görülmezken, İsa'dan sonra ortaya çıkan çeşitlilik ortamında ortaya çıkan kitapları tasnif etmek ve sahih olanları kutsal kitap listesine dâhil etme ve ayrılıkları sonlandırıp bir bütünlük oluşturma ihtiyacının ortaya çıktığı görülmektedir. Yeni Ahit'in ve apokriflerin ortaya çıktığı Hristiyan dünyasında her grubun farklı öğreti ve gelenekleriyardı. Çoğu apokrif metnin ortaya çıkma motivasyonu ile Yeni Ahit'in ortaya çıkma gerekçelerinin aynı olduğu çalışmalarla ortaya konulmuştur.

İsa ve Havarilerinin öğretilerini yayma ve koruma amacı ile İsa'nın sözlü geleneği yazıya aktarılmıştır. Fakat her Hristiyan grup farklı inanç sisteminin ve geleneğini yaymak için bu metinleri bir propaganda aracı olarak görmüşler ve erken dönem Hristiyan edebiyatı geleneği doğrultusunda ortak türlerde eserler vermişlerdir. Ancak kanonlaşma sürecinde ve Yeni Ahit türleri ile paralel olmayan apokrifler ortaya çıkmıştır. Bu metinler Yeni Ahit'te yer almayan bilgiler içermektedir ve tamamlayıcı niteliktedir (Çocukluk İncilleri) veya

kendilerine has tür ve içerikleri vardır (Nag Hammadi yazmaları).²⁷²Kanonik metinlerle benzer tür ve içerikte proto-ortodoks inanç sistemiyle örtüşen yani heretik olmayan apokrifler de bu gruba dâhildir ancak bunlar da büyük olasılıkla diğer kriterlere uymadığından kanona dâhil edilmemiştir. Hristiyanların genel kanaatine göre apokrifler kanona girme, kanonik kitaplara rakip olma niyetiyle yazılmamış, bazı bilgileri genişletmek ve dini duyguları geliştirmek amacıyla yazılmışlardır.²⁷³ Hristiyanlığın ilk dönemlerinde bazı gurupların apokrifleri kutsal metin olarak kullandıkları göz önüne alındığında bunları salt tamamlayıcı metinler olarak görmemek gerektiğini bu grupların dine bakış açısını yansıttığını belirtmek gerekir.

Yeni Ahit ile apokrifler ortaya çıkma nedenleri, şekil ve içerik ve hatta tarihsellik açısından ilişkilendirilmektedir. İlk yüzyıllarda İsa'nın sözlerini ve öğretilerini muhafaza etmek ve yaymak, her Hristiyan grubun kendi doktrinlerini yayma eğilimlerinden dolayı vaaz, Kutsal Kitap tefsiri ve kanoniklerde geçen bilgi eksiklerini tamamlamak amacı ile ortaya çıkan²⁷⁴ apokrif metinlerde,kanonik ve kanonik olmayan ayrımı haricinde ele alınması gereken çok sayıda metin bulunmaktadır. Bunların bir kısmının geleneksel apokrifler ve modern apokrifler²⁷⁵ olarak değerlendirilebileceğini düşünen bilim adamları bulunmaktadır.

²⁷² Schneemelcher, **a.g.e.**, ss. 53-56.

²⁷³ Madrigal, **a.g.e.**, s.575

²⁷⁴ Malgorzata Jankowska, “*Modern Apocrypha as an Example of Cultural Memory In Action*” Załącznik Kulturoznawczy, 3, 2016, s.12.

https://www.academia.edu/30708276/Modern_Apocrypha_as_an_Example_of_Cultural_Memory_In_Action (26.10.2019)

²⁷⁵ Bkz. Pierluigi Piovanelli & Tony Burke (ed.) **Rediscovering the Apocryphal Continent, New Perspectives on Early Christian and Late Antique Apocryphal Text and Traditions**, 2004.

Onlara göre ilk yüzyıllardan sonra ortaya çıkan Kipti Eserler, Kiliselerin Eserleri (kendi önem verdikleri konulara ilişkin) ve Gnostik Eserler bu gruba dâhil edilebilir.²⁷⁶ Ayrıca İsa'nın yazılı olmayan sözlü geleneği (agrapha) ile ilgili içerik ise yazılı eserler olmadıklarından dolayı ve bazı yazarlar tarafından bunlara apokrif metinler içerisinde yer verildikleri için apokrif başlığı altında değerlendirilmektedir. (Thomas İncil'i, Yahudi-Hıristiyan İncilleri).²⁷⁷ Apokrifleri tanımlama ve sınıflandırma zorluğunu buradan yola çıkarak ifade etmek gerekir. Kutsal Kitabın şekil ve tarihselliği ile ilişkilendirildiğinde Orta Çağ ve Modern apokrifler, kanonik olmayan türler²⁷⁸ göz ardı edilmekte, aksi durumda da apokrif kavramı dışında incelenmesi gereken hacıografik ve edebi eserlerle karışma durumu söz konusu olmaktadır. Bunun dışında apokriflerin tarihlerinin ve yazarlarının net bir biçimde ortaya konamayışı da apokrifleri tanımlama noktasında karşılaşılan zorluklar arasındadır.²⁷⁹ Kanon listesinde olmayan kitaplar ifadesi neredeyse günümüze kadar gelen bir külliyata işaret etmektedir. Bu nedenle

²⁷⁶ Bkz. Tony Burke & Brent Landau, Introduction, : “**New Testament Apocrypha**”. Michigan, 2016. s.xxiii. (Bu eserdeki apokrif listesi bu iki ayırım arasında kalan apokriflere yer vermektedir.) Geleneksel apokrifler ve modern apokrifler ayrımını kronolojik olarak yapmak mümkündür, ancak içerik olarak Yeni Ahit'teki eksik parçaları yerine koyması ve içerik bakımından bu türlerinde değerlendirilmesi önem taşır. Çalışmamızda Hıristiyanlığın ve Kilise teşkilatının oluşum süreci içerisinde ortaya çıkan geleneksel apokrifler ele alınacaktır.

²⁷⁷ Klauck, **a.g.e.**, s.6-21.

²⁷⁸ Kanonik olmayan kitaplar listesi apokriflerle sınırlı değildir, erken dönem Hıristiyan babalarının eserleri, pseudepigrafik metinler de her ne kadar apokrifler olarak anılsa da farklı başlıklar altında birçok kanonik olmayan eserle birlikte sınıflandırılır. Bkz. <http://wesley.nnu.edu/sermons-essays-books/noncanonical-literature/>

²⁷⁹ Malgorzata Jankowska, *a.g.m.* s.13.

bu bölümde Hristiyanlarca kanona girmeye aday olabilecek erken dönem apokrifleri olarak değerlendirilen metinleri ele alacağız.

Yeni Ahit Apokrifleri kavramı ile ilgili birçok farklı bakış açısı bulunmaktadır. Genel kanaat, bu tanımın çok yerinde olmadığı ancak genel kabul gördüğü için kanona dâhil edilmeyen erken dönem yazmalarına işaret etmek için kullanıldığı yönündedir. Yeni Ahit Apokriflerine alternatif olarak kullanılan Erken Dönem Hristiyan Metinleri ve Hristiyan Apokrifleri gibi kavramlar da hem tarihsel olarak daha geniş bir zaman dilimini hem de daha çeşitli türleri kapsamaktadır. Kutsal Kitap araştırmacılarına göre, Apokriflerin kanonik özelliklere sahip oldukları varsayımı dolayısıyla yeni Ahit ile ilişkilendirilmesi her ne kadar hatalı bir yaklaşım olarak görülse de,²⁸⁰ birçok apokrif de Yeni Ahit türleriyle ortak veya benzer yazarlara atıfla meydana getirilmiştir. Ancak genel olarak kabul edilen görüşe göre, Yeni Ahit Apokrifleri kavram olarak Yeni Ahit kanonuna giremeyen kitaplardır. Yani apokrif olarak isimlendirilen bu metinler, Yeni Ahit ve kanonla her hâlükârda ilişkilendirilmektedir. İstisnai olarak bu külliyatı içine alan listeler için “Erken dönem Hristiyan apokrifleri” tanımlaması kullanılsa da bu kavram Eski Ahit apokriflerini ve Orta Çağ’a kadar uzanan geniş bir literatürü kapsadığı için net bir ifade olarak kabul edilmez.

Apokriflerin içerik ve türleri dışında yazıldıkları tarihler de çok önemlidir. Bu alanda eser veren yazarların sınıflandırma kıstasları da bu anlamda değişkenlik göstermektedir. M.R.James, W. Hone, François Bavon, Eric Junod, Willy Rodrof, J. Daniel Dubois, Andrew Bernhard, James Chrlesworth gibi yazarların apokriflere dair özgün listeleri vardır. PetrusKirby’nin web sitesinde geniş bir apokrif koleksiyonu, çevirileri ve künyeleriyle birlikte yer almaktadır.²⁸¹ Bu koleksiyonda birçok farklı yazarın çalışmasından istifade edilmiştir. Kirby apokrif külliyatını “Erken Dönem Hristiyan Metinleri” olarak adlandırmış

²⁸⁰ Burke & Landeu, *a.g.e.*, s. xv.

²⁸¹ William H. Shepherd, *a.g.m.*, s.43.

ve bunları; apokrifler, gnostikler, kilise babaları ve diğerleri olarak sınıflandırmış ve muhtelif alt başlıklarla farklı bir tasnif örneği sunmuştur.²⁸² Ancak yaygın olarak başvuru alan ve Yeni Ahit'in apokrifleri ile ilgili temel sayılabilecek eserlerden biri olan Wilhelm Schneemelcher'in *New Testament Apocrypha* eserinde vermiş olduğu listesi bu alana önemli bir katkı sağlamıştır. Schneemelcher apokrif tasnifinde tarih sınırlaması yapmış, Yeni Ahit kanonunun oluştuğu tarih olarak dördüncü yüzyılı esas almıştır. Bu tarihten sonraki eserler her ne kadar nadiren de olsa Yeni Ahit kanoniklerinin türlerinde eserler olsalar da değişim sürecine girmişlerdir ve eski apokrif geleneğinin yeniden yapılandırılmış halleri niteliğindedirler.²⁸³ İki ciltten oluşan bu antolojinin güncel basımı R. McL Wilson tarafından Almanca'dan İngilizceye tercüme edilmiştir.²⁸⁴ İlk ciltte İnciller ve ilgili metinler, ikinci ciltte Havariler ile ilgili metinler, apokaliptik metinler ve ilgili konular yer almaktadır.²⁸⁵ Bir diğer örnek liste M.R. James'in *The Apocryphal New Testament* eserinin J.K. Elliot tarafından revize edilmiş halinden alınmıştır. Elliot, Schneemelcher gibi Yeni Ahit türlerine göre bir tasnif yapmış ve daha sade bir içerik hazırlamıştır, ancak listesini dördüncü yüzyıla sınırlandırmamış ve tek cildi geçmeyecek bir seçki yapmıştır.²⁸⁶ Elliot son dönem apokrif antolojilerinin Havariler ile ilgili metinleri ve Nag Hammadi metinleri gibi Gnostik eserleri listenin dışında tutma eğilimi gösterdiklerini ifade etmiş ve kendisinin M. R. James

²⁸² Bkz. Peter Kirby <http://www.earlychristianwritings.com/apocrypha.html>

²⁸³ Schneemelcher, **a.g.e.**, 58

²⁸⁴ Buna ek olarak Yeni Ahit apokrif metinlerin tercümelerini içeren, İtalyanca; **Mario Erbetta, Gli Apocrifi del Nuovo Testamento**, 1981, İspanyolca, Aurelio de Santos Otero, **Los Evangelios Apócrifos: Colección de textos griegos y latinos, versión crítica, estudios introductorios y comentarios**, Madrid, 1956.

²⁸⁵ Bkz. **Ek. 1.**

²⁸⁶ Bkz. **Ek. 2.**

versiyonuna ek olarak sonradan keşfedilen metinler ile geleneksel ve Orta Çağa ait apokriflerden de örnekler almıştır. Her iki listede de benzer kitaplar farklı kategoriler altında değerlendirilmiştir.

Bunların yanında Elçilerin İşleri, Esinleme gibi bölümler veya özgün türlere değinilmeden yapılmış çalışmalarda vardır. Bunlar sadece belli bir tür üzerine yoğunlaşp hazırlanmış apokrif listeleridir. H. J. Klauck, Markus Bockmuehl, Paul Foster sadece apokrif İnciller üzerine bir sınıflandırma yapmışlardır.²⁸⁷ Bu alanda birçok eser vermiş bir diğer isim Tony Burke ise kronolojik ya da kanonik sınırlandırma olmaksızın dünden bugüne birçok apokrife çalışmalarında yer vermiştir.²⁸⁸ Dolayısıyla apokriflerin tasnifi hangi amaca hizmet ettiği ile ilgili olarak kronolojik, türlere göre, yazarlara göre veya keşfedildiği yere göre sınıflandırılmış ve isimlendirilmiştir. Ancak genel olarak apokrif türleri Yeni Ahit türleriyle bağdaştırılmıştır.

2.1.Apokrif Metinlerin Türleri

İsa'dan sonra Havariler döneminde her hangi bir kanon ihtiyacı söz konusu değildi. Havariler tanrısal yetki taşıyan güçlü bir sözlü geleneğe sahiptiler. Havarilerden ve müritlerinden sonra sözlü geleneğe olan güvenin azalması, sapkın mezheplerin ortaya çıkması ve her birinin kendi kanonlarını oluşturması, Roma baskısı, kiliseyi bir Kutsal Kitap kanonu oluşturmaya itmiştir. Burada bahsi geçen kilise erken dönemin otoritesi konumundaki proto-ortodoks kilisedir ve nitekim kanon kriterleri de bu kilisenin belirlediği kriterler çerçevesinde şekillenmiştir. İlk iki yüzyılda metinlerin havarisel yetki taşıması ve kilise doktrinlerine

²⁸⁷ Bkz. Paul Foster, **The Apocryphal Gospels: A Very Short Introduction**, New York, 2008, Hans Josef Klauck, **Apocryphal Gospels: An Introduction**, New York 2003. Markus Bockmuehl, **Ancient Apocryphal Gospels**, 2017

²⁸⁸ Bkz. Tony Burke & Brent Landau, “**New Testament Apocrypha**”. Michigan, 2016. Ayrıca, bkz. <http://www.tonyburke.ca/>

uygun olması gözetilirken, üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda erken dönem kilise babalarının kullanımı ve ibadetlerde kullanımı önem arz etmiştir.²⁸⁹ Bu kriterlere uymayan kitaplar apokrif ilan edilmiş, her ne kadar erken dönem babaları bazı apokrifleri şüpheli sınıfta değerlendirseler de nihai kanon listesinde olmayan metinler tüm kiliselerce apokrif kabul edilmektedir. Hristiyan inancı ile örtüşen birçok apokrif metin vardır ancak bunlar erken dönem kilise babalarına göre kendi kanoniklerinin yani “orijinallerinin” bir taklidi niteliğinde, tanrısal yetki taşımayan metinlerdir. Onlara göre apokrifler proto-ortodoks geleneğinin devamı olan, Hristiyanlar için tanrısal ve havariyet yetki taşımayan, tarihsel hatalar ve mitlerle dolu sahte metinlerdir.²⁹⁰ Apokrif kavramı üzerinden incelendiğinde birçok apokrif metin (Thomas İncili, Yahuda İncili, Meryem İncili vb.) İsa’nın halka açıklanmaması gerektiği düşünülen “gizli” öğretilerini ihtiva etmektedir, ancak bazı apokrifler, apokrif kavramının gizli anlamıyla değil ona sonradan yüklenen kanon dışı anlamıyla örtüşmektedir. İçeriklerine bakıldığında gnostik öğeler içermeyen, gizlilik iddiası olmayan, hatta bazıları proto-ortodoks diyebileceğimiz apokrifler vardır. (Çocukluk İncilleri, bazı Yahudi Hristiyan İnciller, Havariler ile ilgili apokrifler)²⁹¹ Dolayısıyla bu seçkinin süreç içinde nasıl yapıldığını söylemek çok kolay değildir. Nitekim kanonlaşma sürecinde bahsedildiği gibi erken dönem kanon listeleri birbirinden farklı kitapları dâhil etmiş veya hariç tutmuşlardır.

Apokrifler yukarda bahsedildiği üzere, çoğunlukla Yeni Ahitle ilişkilendirilmiş ve buradan yola çıkılarak türlere göre sınıflandırmayapılmıştır. Bu nedenle birçok apokrif

²⁸⁹ Corey Keating, “*The Criteria Used for Developing the New Testament Canon in the First Four Centuries of the Christian Church*”2000, s.1.

https://www.ntgreek.org/papers/ChurchHistory/Criteria_for_Development_of_NT_Canon_in_First_Four_Centuries.pdf (11.11.2019)

²⁹⁰ McKowen, *a.g.m.*, s.15.

²⁹¹ Bockmuehl, *a.g.e.*, s.s.38-40.

metnin içeriği ile başlığı örtüşmemektedir. Dolayısıyla apokrif metinlerin ayrı ayrı ele alınması ve Yeni Ahit türleri ile mukayeseli bir sınıflandırmaya tabii tutulmamasının daha doğru olacağını düşünenler bulunmaktadır. Buna rağmen temelde apokrifleri;İnciller, Mektuplar, Havariler ile ilgili literatür (işler, mektuplar kilise babalarının eserleri) veEsinlemeler olarak ayırmak mümkündür.Bunların haricinde bazı özgün türlerde veya Ortaçağdan modern çağılara uzanan hacıografik kabul edilen apokrif metinler de mevcuttur.Ancak bizim çalışmamız burada erken dönem Hristiyanlık dönemine ait Yeni Ahit apokrifleri ile sınırlıdır.

Apokrif İnciller; yaklaşık olarak ikinci yüzyıl civarında yazılmış olduğu tahmin edilen çok sayıda esere işaret etmektedir.Bunlar İsa'nın hayatı, sözleri ve eylemlerini anlatan metinlerdir. Apokrif İnciller Ortaçağa kadar üretilmeye devam edilmiştir, bu da Hristiyanların bir kısmının İsa'ya dair Yeni Ahit'in dışında kalan bilgi ve geleneği yansıtmaya eğiliminin devam ettiğini göstermektedir.²⁹²Apokriflerin bir kısmı kanonik İnciller ile örtüşürken bir kısmı da farklı üslup ve içeriklere sahiptir. Genel olarak; Çocukluk İncilleri, Yahudi Hristiyan İncilleri, Heretik İnciller, İsa'nın ölümü ve yeniden dirilmesi ile ilgili İnciller, Gnostik İnciller vb. şekilde sınıflandırılmaktadır.

Çocukluk İncilleri İsa'nın doğumu ve çocukluğuna dair kanonik İncillerde yer almayan bazı hikâye ve bilgiler içermektedir. Dahası *Yakup'unve Thomas'ın Çocukluk İncilleri*²⁹³, *Arapça Çocukluk İncili*, *Sözde Matta İncili*, Arundel Yazmasının bazı parçaları

²⁹² Bart D. Ehrman, **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**, , New York, 2008, s. 205.

²⁹³ Thomas'ın Çocukluk İncili, en bilinen çocukluk İncillerinden biridir. İçerik olarak İsa'nın beş ila on iki yaş aralığını kapsamaktadır. Buna göre İsa oyun oynarken kızdığı çocukları lanetler ve cezalandırır. Hristiyan dininin İsa figürü ile bağdaşmayan içeriğine

(Arundel 404), *Marangoz Yusuf'un Tarihi*, *Meryem'in Doğuşu İncil'i*vb. bu gruba dâhil edilebilir.²⁹⁴ Kanonik İnciller genel olarak İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişi üzerinde dururlar. İsa'nın çocukluğuna dair bu İncillerde hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Apokrif Çocukluk İncilleri bu anlamda çok sayıda hikâye ve İsa'nın sosyal çevresi ve yaşamına dair bilgiler sunar. Masalsı bir üsluba sahip olan Çocukluk İncilleri ile aynı kategoriye anlatım özelliklerinden dolayı *Nicodemus İncili* ve *Pilatus ile ilgili diğer İnciller* de dâhil edilmektedir.²⁹⁵

Bilindiği üzere Hristiyanlık Yahudiliğin içinde doğmuş bir harekettir. Dolayısıyla ilk Hristiyanlar Yahudi idiler. “Yahudi-Hristiyan” kavramı kullanılırken de dönemin coğrafyasında yaşayan bu halk işaret edilmektedir. İsa'ya inanan, onu takip eden, ancak Yahudi adetlerini ve ritüellerini de uygulayan bir topluluktan söz edilmektedir. Ancak zaman içerisinde bu gruplar birbirini sapkın olmakla suçlamaya başlamışlardır.²⁹⁶ Bunun sonucunda ortaya çıkan ayrılıklar farklı türde ve coğrafyalarda apokrif metinlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Apokrif İbrani-Hristiyan İnciller Gnostisizme karşı olarak Yahudi-Hristiyan geleneğinin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır; *İbrani İncili*²⁹⁷, *Nasırâhlar İncili*, *Ebionitler*

rağmen bu İncil Arapça, Ermenice, Grekçe birçok formda kullanılmıştır. Bkz.

<http://www.tonyburke.ca/infancy-gospel-of-thomas/>

²⁹⁴ Elliot, **a.g.e.**, s.46, Schneemelcher, **a.g.e.**, s. 414-420.

²⁹⁵ Andrew, **a.g.e.**, s.123.

²⁹⁶ Klauck, **a.g.e.**, s. 36.

²⁹⁷ Yahudi-Hristiyan İncillerinin bir dönem Filistin Hristiyanları tarafından kullanıldığına dair deliller mevcuttur. Ancak günümüzde sadece fragmanları bulunmaktadır. Hiçbir orijinal yazmanın bu tarihten günümüze ulaşmadığını var saymamıza rağmen, bu her iki İncil de aynı coğrafyada ortaya çıkmış ve ortak kaynaklara sahip olmuşlardır. Jerome 'un “*Adversus Pelagianos*” adlı eserinde İbrani İncil'den bahseder ve İbrani harfleri kullanılan

İncili bu gruba dâhil edilir. ²⁹⁸Bunlar İsa'nın hayatını konu alan İncillerdir. Mısır'da Yahudi kökenli olmayan Hristiyanlar tarafından kullanılan;*Mısırlıların İncili*, İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişini anlatan ancak Serapion tarafından reddedilen; *Petrus'un İncili*, Mecdeli Meryem ve havarilerin İsa ile ilgili gizli öğretilerini konu alan;*Meryem İncili*, *Marcion İncili*, *Basilides İncili*, *Matta geleneği*, İsa'nın sözlerinden oluşan;*Thomas İncili*, *Gerçekler İncili* gibi İnciller ise Gnostik İnciller sınıfında değerlendirilmektedir. Bunlar erken dönem heretik grupların inanç ve düşüncelerini yansıtmaktadırlar. *Nicodemus İncili*, *Bartholomew İncili*, *Yusuf'un Şehitliği* gibi İnciller ise İsa'nın işleri ve çilesini konu alır. ²⁹⁹ Petrus İncili de bu elemeler İncilleri sınıfına dâhil edilmektedir.

Apokrif İnciller ile ilgili yapılan sınıflandırmalar değişkenlik göstermektedir ve bu nedenle içerik ve tür anlamında kesin bir ayırım yapmak neredeyse imkânsızdır. Mevcut dokümanların çoğunun bir bütünün sadece fragmanları olması, tam metinlerin çevirilerinin devamlı güncellenmesi ve devamlı yeni bir yazmanın bulunması, Ortaçağdan günümüze apokriflerin üretiliyor olması uzmanlara göre bu güçlüğü temel nedenleri olarak zikredilir. Örneğin, Çocukluk İncilleri hem Yahudi- Hristiyan geleneğini hem gnostik öğeleri taşıyor olabilir. ³⁰⁰ Bunların dışında zikredilen *Bardesan İncili*, *Mani İncili*³⁰¹, *Basilides*

aramca yazılan, Nasıralılar tarafından kullanılan bir metinden bahseder. Diğer başlığının da “Havari İncili” olma ihtimali vardır. Bu parçalar Jerome’a göre İbranice Matta İncil’inin bir eşi idi, ancak bu görüş araştırmacılar tarafından pek de makul görülmedi. (Bkz. J.K.Elliot, *The Apocryphal New Testament*, Oxford, 1993, s.4-7.)

²⁹⁸ Elliot, **a.g.e.**, s.4.

²⁹⁹ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.489.

³⁰⁰ Bockmuehl, **a.g.e.**, s.43.

³⁰¹ Mani İncili ile birçok apokrif İncil benzeştirilmektedir. (Thomas İncili, Petrus İncili, On iki Havariler İncili) Turfan Fragmanında geçen bazı ifadeler kanonik ve apokrifleri

İncili, Marcion İncili gibi 2. ve 3. yüzyıllarda yazıldıkları tahmin edilen kanonik türlerden bağımsız, kilise babalarının sapkın kabul ettiği diğer İnciller bulunmaktadır.

İncillerin dışında Havariler ve erken dönem kilise babaları ile ilgili bir apokrif metinler külliyatı bulunmaktadır. Yeni Ahit Apokrifleri sınıfına çoğu zaman dâhil edilmeyen ancak onlarla çağdaş olan yani birinci ve dördüncü yüzyıllarda yazılan metinler mevcuttur. Bunlar Yeni Ahit kanonunda olmayan apostolik babalara, erken dönem kilise babalarına ait apolojik metinlerdir.³⁰² Bunlar bir dönem kiliseler tarafından değer görmüş kanon listelerinde zikredilmiş ancak sonraları gözden düşmüşlerdir. Schneemelcher'in iki ciltten oluşan eserinin ikinci cildi sadece havariyel metinlerden oluşmaktadır. Bazı görüşlere göre bu metinler kanonik Elçilerin İşleri, Mektuplar vb. bölümlerin taklitleridir.³⁰³ Birçok farklı havariye atıfta bulunan bu eserlerin en bilinenleri; *Thecla ve Pavlus'un İşleri*, Thomas'ın Hindistan'daki misyonunu anlatan; *Thomas'ın İşleri*, *Petrus'un İşleri*, *Paul ve Petrus'un İşleri'dir*. Apokrif Mektuplar ise çok azı günümüze ulaşmış havariyel metinlerdir. Havariler ile ilgili apokrif

çağırtırsa da buna dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Bkz. Schneemelcher, **a.g.e.**, s. 401-404., Duncan Greenlees, **The Gospel of Prophet Mani**, 2007, Mohammed Shokri Foumeshi, Mostafa Farhoudi, “*Mani's Living Gospel A New Approach to the Arabic and Classical New Persian Testimonia*” 2014.

http://ri.ur.ac.ir/article_14034_61e0d58cb6e12a91db4a4c289abae4a2.pdf

³⁰² Graham Hammer, “Hidden Gospels: The New Testament Apocrypha” 2007, https://www.academia.edu/26468422/HIDDEN_GOSPELS_the_Apocryphal_New_Testament (25.10.2019)

³⁰³ Andrew, **a.g.e.**, s. 124.

dokümanlar efsanevi ve gerçek üstü olaylarla Havarilerin hayatlarını anlatmışlardır.³⁰⁴ İsa ve Abgarus Mektupları, Pavlus'un Laodikya'lılara Mektupları, Paul ve Seneca Mektupları bu gruptaki apokrif mektuplardır. Havarisel olma iddiasındaki bu mektuplardan kiliselere ulaşan bir apokrif mektup bulunmadığı fakat bunların Havarilerle yakın dönemlerde oluştuğu varsayılmaktadır.³⁰⁵ Kanonik havarisel metinler nasıl içerisinden çıktıkları dini kültürel geleneği yansıtıyorsa apokrifler de aynı şekilde üretildikleri grubun özelliklerini yansıtmaktadırlar. Barnaba'nın Mektubu³⁰⁶ ve İbranilere Mektup Yahudi- Hristiyan

³⁰⁴ W. Muss Arnolt, "The New Testament Apocrypha," *The American Journal of Theology* 9(4) Ekim 1905, s.750-761. <https://www.jstor.org/stable/3154278> (11.02.2019). (rev. Neutestamentliche Apokryphen by Edgar Hennecke)

³⁰⁵ Calvin Ellis Stowe, **Origin of the History of the Books of the Bible: Both Canonical and the Apocryphal**, 1868. <https://archive.org/details/originandhistor01stowgoog> (9.11.2019)

³⁰⁶ Hristiyanlık ortaya çıktığı dönemde diğer bir deyişle Yahudilikten ayrılma sürecinde, Yahudilikle farklı şekillerde ilişki halinde olan erken dönem grupları arasında Yahudilikten tamamen kendini soyutlayarak yeni bir tanrı inancı kabul eden, Yahudi tanrısı ve kutsal yazılarını kabul eden farklı görüşlerde topluluklar mevcuttu. Bunların içinde Yahudi tanrısını tek gerçek tanrı kabul ederek, İsa'yı onun oğlu kabul eden "adopsiyonistler", İsa'yı Yahudi tanrısından tamamen ayrı tutan Marcioncular gibi farklı inanç şekilleri mevcuttu. Barnaba'nın Mektubu da dönemin Yahudiliğe bakışını yansıtan bir eserdir. Mektubun yazarı Yahudiliğin doğru bir din olmadığı, Yahudilerin şeriatı doğru anlamadıklarını ve Eski Ahit'in temelde Hristiyanlığı yansıttığından bahseder. (Bkz. Bart D. Ehrman, **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**, New York, 2008, ss.416-434.) Barnaba'nın mektubu dışında Barnaba'ya atfedilen ancak onun tarafından yazıldığı kesin olmayan, 16. yüzyıla ait bir metin söz konusudur. Bunun daha eski bir kaynağa dayanıp

geleneğini, *Polycarp'ın Şehitliği*, *Ignatius'un Mektubu*, *Petrus I Pagan-Hristiyan* kültürünü, *Yakup*, *Didache*, *Polycarp* ve *I. Clement* gibi metinler ise salt Hristiyan geleneğini yansıtan erken dönem metinleridir.

Bunlardan başka Gnostik öğeler barındıran; *Yuhanna'nın Esini*, proto-ortodoks geleneğe yakınlığı ile tanınan; *Hermas'ın Çobanı*, *Petrus'un Esini* gibi eserler ise Hristiyanlığın ölüm, kıyamet, ahiret gibi kendi inanç esasları etrafında şekillenmiş eserlerdir. Apokrif Esinlemeler (Apocalypses), kanonik apokaliptikler³⁰⁷ gibi Hristiyan

dayanmadığı kesinlik arz etmemekle, birlikte Kilise babalarının eserlerinde zikredildiği ifade edilmektedir. Ancak *Decretum Gelasianum*'da zikredilen metinle, 16. yy'da yazılan bu metnin aynı olup olmadığı da bilinmemektedir. Barnaba İncili ülkemizde ve dünyada birçok tartışmaya konu olmuştur. Ancak bahsi geçen bu metin, Barnaba'nın Mektubu veya Barnaba'nın İşleri ile karıştırılmamalıdır. Bkz. Klauck, **a.g.e.**, 208-220, Osman Cilacı, Barnaba İncili, <https://islamansiklopedisi.org.tr/barnaba-incili>

³⁰⁷ Hristiyanlıkta vahiy, Yunanca “apokalips” veya “apokalipt”, Latince –re, kaldırmak, -velum, örtü, örtmek, kelimelerinin birleşimi olan “revelation” kavramlarıyla ifade edilmektedir. Tanrının kendisini ortaya çıkarması, göstermesi anlamına gelmektedir. Apokalips ile ifade edilen vahiy Tanrı ile ilgili gizli gerçeklerin ilahi yolla ortaya çıkarılması gibi bir anlam taşımaktadır. Hristiyanlık için vahiy İsa'nın kendisi olmakla birlikte, vahiy eksiksiz olarak kitapta değil, İsa ile son evresi gerçekleşmiş bir aşamalar sürecidir. Bkz. M.Alparslan Küçük, **Kutsal Kitap Anlayışı, (Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm Örneği)**, Ankara, 2016. Apokrif (gizli) kelimesinin apokalipt (açığa çıkarma) kelimeleriyle zıt anlamlara karşılık gelmesine rağmen, bazı apokriflerin kurtuluşa dair gizli bilgiler ihtiva etmesi ve metinlerde bunların açığa çıkmış olmasından hareketle birbirleriyle ilişkili kavramlar olarak addedilmesi makul görünmektedir.

kökenli bir tür değil, Yahudi menşeli kabul edilmektedir.³⁰⁸ Esinleme tanım olarak Tanrı ilhamının beşer aracılığı ile yazdırılmış halidir. Dünyanın sonu ile ilgili içeriği nedeniyle kıyamet literatürü olarak da zikredilmektedir. Kanona dâhil edilen Esinleme bölümü havari Yuhanna'ya atfedilmesi dolayısıyla kanona girmiştir, ancak bunun kesinliği kanıtlanamamıştır. Dolayısıyla diğer apokaliptik türlerin neden dışarıda bırakıldığı da belirsizdir.³⁰⁹ Hermas'ın Çobanı, Stephan'ın Esini vb. hariç, apokaliptik apokriflerinde çoğu Havarilere atfedilmiştir. Bundan başka kurtarıcı İsa ile soru cevap şeklinde diyaloglar içeren metinler mevcuttur.³¹⁰ Bu türde yazılan apokrif metinler geçmişte yaşamış peygamberlerin adıyla yazılmışlardır (Daniel, Musa, Âdem vb.). Bu metinlerin içeriklerinin bir takım vizyonlar veya sesler aracılığı ile yazara iletildiği ifade edilir.³¹¹ Havarisel metinler genel olarak 2. ve 4. yüzyıllara aittir. *İsa'nın Göğe Yükselişi*, *Thomas'ın Esini*, *Petrus'un Esini*, *Hristiyan İkizler*, *Paul'un* ve *Petrus'un Kıpti Gnostik Esini* gibi apokrif kitaplar bu türde yazılmış eserlerdir. İkinci yüzyılda yaygın kullanılan *Hermas'ın Çobanı (yol gösteren)* bu literatürde dikkat çeken metinler arasındadır. Roma Piskoposu Pius tarafından yazıldığı iddia edilen bu eser, başta Muratori Kanonu'nda, yer almasına rağmen daha sonra reddedilmiştir. Eusebius ise bu metnin Kiliselerde halka açık bir şekilde okunduğundan ve yaygın olarak

³⁰⁸ Bkz. J. H. Charlesworth, **The Old Testament Pseudepigrapha, Apocalyptic Literature and Testaments**, Londra, 1983

³⁰⁹ Vincent Marino, “New Testament Biblical Apocrypha and the Exclusion of Apocalypses from the Canon”, 2016. <http://fisherpub.sjfc.edu/verbum/vol13/iss2/6> (26.10.2019)

³¹⁰ Elliot, **a.g.e.**, s. 591.

³¹¹ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.545.

kullanıldığından bahsetmiştir.³¹² Tertullian bu eserin kabul edilmesini eleştirmiştir.³¹³ Kanonik Esinleme'nin ilk yüzyıla ait olduğu varsayımıyla, bu metnin en erken ikinci yüzyıla ait olması, kanon kriterlerinden İsa'ya veya Havarilerin yaşadıkları döneme yakın olma özelliğine sahip görülmemesi, Hristiyan doktrinleriyle tam olarak örtüşmemesi³¹⁴ ve kilise babaları tarafından kabul görmemesi (İskenderiyeli Clement) gibi özellikleri dikkate alındığında Muratori listesinde neden yer aldığına, ya da erken dönemde yaygın kullanımı, Sina Kodeksi'nde yer almasına³¹⁵ bakılarak sonradan neden reddedildiğine dair anlamlı bir tablo ortaya çıkmamaktadır. Beş vizyon, on iki emir ve on emsalden oluşan ve kanoniklerle benzeşen *Hermas'ın Çobanı*, erken dönemde otoriteler tarafından kabul görüp sonradan

³¹² <http://www.earlychristianwritings.com/info/shepherd.html> (23.11.2019) Bu eser 8. yüzyılda Milan kütüphanesinde bulunmuş, orijinal metnin ikinci yüzyıla ait olduğu düşünülen, apokaliptik türün klasik anlamı olan esin, açığa çıkma ve kıyamete dair anlamlarından farklı olarak, ahlaki değerlere vurgu yapan Roma piskoposu Pius'un kardeşi Hermas tarafından yazıldığı düşünülen erken dönem Roma Kilisesi tarafından kullanılan bir metindi.

³¹³ Burke & Landeu, **a.g.e.**, s. ix.

³¹⁴ İsa'nın beşer yönü ile Tanrı'nın oğlu İsa'dan yani tanrısal mahiyetinden ayıran adopsiyonist doktrine dair özellikler barındırır. “*Her şeyden önce yaratılmış olan Kutsal Ruh, Tanrı, kendisini memnun ettiği şekilde, seçili bir bedende, içinde durması gereken bir bedene yerleştirdi.*”

<http://www.earlychristianwritings.com/info/shepherd.html> (23.11.2019)

³¹⁵ Bart Ehrman & Zlatko Pleše, **The Apocryphal Gospels, Text and Translation**, New York, 2011, s.47.

heretik ya da şüpheli kabul edilen apostolik metinler arasında³¹⁶, kanonlaşma sürecinin erken dönemde sınırları kesin ve belirli olmadığına dair önemli bir örnektir. Çünkü Muratori fragmanı kanonlaşma süreci için önemli kriterler barındıran bir kanon listesiydi.³¹⁷

Apokrif metinlerin içerisinde proto-ortodoks doktrinle ve bu geleneğin kanon kriterleriyle uyuşmayan apokrifler varsa da bunun tersi örnekler de mevcuttur. Ancak bunların ne gerekçe ile dışarıda bırakıldığı tam olarak bilinmemektedir. Kanon kriterlerinden, yaygın havarisel olma gerekçesi neredeyse tüm erken dönem metinlerinin Havarilere atfedilmesiyle sonuçlanmış ancak kanonik hiçbir metinde Havariler tarafından yazıldığına dair kesin bir kanıt da bulunamamıştır.³¹⁸

2.2. Bazı Yeni Ahit Apokrifleri

Yeni Ahit Apokriflerinin sınıflandırması ile ilgili pek çok farklı bakış açısı bulunmaktadır. Bunlar salt bilgi verme amaçlı veya apokrifler üzerinden belli bir konuya ilişkin bakış açısı sunma amaçlı tasnifler olabilmektedir. Burada ele alacağımız apokrif metin örnekleri ilk yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bazı apokrifler olacaktır. Hristiyanlığa yön veren ve temellerini oluşturan proto-ortodoks grubun kabul ettiği Kutsal Kitap kanonun dışında kalan kitaplardır. Kanoniklerin yazıldığı iddia edilen dönem ile paralel tarihli olan ve dönemin farklı görüşlerini yansıtan bazı apokrif örneklerine yer verilmiştir.³¹⁹ Kanona dâhil

³¹⁶ Didake, I Clement, Polycarp'ın Şehitliği, Barnaba'nın Mektubu gibi eserler bu gruba dâhil edilebilir. Bkz. <http://www.earlychristianwritings.com/churchfathers.html>.

³¹⁷ Ehrman, **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**, s.483.

³¹⁸ Bart D. Ehrman, **Lost Christianities, Battles for Scripture and Faiths We Never Knew**, s.1-11.

³¹⁹ Apokriflerin ve kanoniklerin tarihleri ile ilgili olarak yapılan sınıflandırmalar eldeki kaynaklar üzerinden bir varsayımla yapılmaktadır. Apokriflerin, kanonik Yeni Ahit

edilen kitaplardan sonra yazılan metinlerin olasılık düzeyinde de olsa kanonik kitaplardan etkilenme ihtimali göz önüne alınarak erken dönemde Hristiyanlığın diğer bakış açılarını yansıtmaması bakımından aşağıdaki apokriflerin hakkında bilgi vermeyi ve içeriklerine dair görüşleri nakletmeyi uygun gördük. Bu metinler içerisinde proto-ortodoks inançla uyuşan apokriflerin yanında farklı üslup ve içerikleriyle dikkat çeken apokrifler de mevcuttur. Kanonun son halini aldığı dördüncü yüzyıla kadar olan apokrif metinlere burada yer vermek tezimizin sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle bazı erken dönem Hristiyan grupların kullanmış oldukları iddia edilen metinleri ve otantikliği açısından kanonik metinlerin yazıldığı dönemle paralel olan apokrifleri değerlendirmek daha uygun olacaktır. Aşağıda İsa'nın Bilgeliği ve birkaç fragman dışında tür olarak İncil örnekleri bulunmaktadır. Apokrif işler ve mektuplar çok sonraları yazılmaları ve havarilere atfedilmelerine rağmen havariler döneminden çok sonra tarihlendirilmelerinden ötürü burada yer verilmemektedir. Kanonik kitaplarla paralel dönemde yazılan yanı sıra birinci yüzyılla tarihlendirilen apokriflerden proto-ortodoks bakış açısına yakın; *Didake*, *Barnaba'nın Mektubu*, *I. Clement*, ilk dönem kilisesinde değer görmüş ve ikincil konumda kullanılmıştır.³²⁰ Burada ele alacağımız *Oxyrhynchus Papirüsü* (840-1224), *Petrus İncili*, *Egerton Papirüsü II*, *Thomas İncili*, *Petrus İncili*, *Yakup'un Kitabı*, gibi apokriflere ise kanoniklerle aynı yüzyılda yazıldıkları düşünülmesi ve gnostik, doketik veya proto-ortodoks vb. görüşlere ve farklı türlere örnek olması bakımından değinilmiştir. Yeni Ahit Apokriflerinin söz konusu olması nedeniyle, Yeni Ahit konsepti üzerinden kanonik kitaplarla içerikten ziyade zamansal olarak paralellik arz eden apokriflere bakmak mukayese

metinlerinden sonra yazılması, en eski İncillerin kanonikler olduğunu göstermez. Nitekim apokrif ve kanonik metinlerin istifade ettiği hepsinden eski kayıp kaynaklar olması da muhtemeldir veya kanonik metinlerin de en eski nüshaları yazıldıkları iddia edilen tarihten bir iki yüz yıl sonrasında tarihlendirilmektedir.

³²⁰ Madrigal, **a.g.e.**, s. 575.

açısından daha uygun gözükmetedir. Ancak her ne şekilde olursa olsun dönemin tarihsel, kültürel, dini yapısını daha net analiz edebilmek için erken dönem Hristiyan eserleri adı altında geçen, tüm bu külliyyatının kanon konsepti dışında, tarafsız bir biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.2.1. Thomas İncili

1945 Nag Hammadi keşifleri içerisinde en çok dikkati çeken yazma Kiptî Thomas İncil'idir (Kodeks II).³²¹İsa'nın sözlerinden (logia) oluşan, Thomas İncil'inin üç Yunanca ve bir Kiptî dillerinde yazılmış birbirinden farklı nüshaları bulunmaktadır. “Bunlar yaşayan İsa'nın Didymus Judas Thomas'ın yazdığı gizli sözlerdir. ” cümlesiyle başlayan ve beşinci İncil olarak da anılan bu metnin Yunanca versiyonunun diğerlerine göre daha eski olduğu düşünülmektedir.(M.S. 50-170) ³²²3. yüzyılda yazılmış diğer bir Gnostik Kiptî eser *Pstis Sophia*, İsa'nın hayattayken Thomas'ı sözlerini yazmak üzere görevlendirdiğinden bahseder.³²³ Origen, İskenderiyeli Clement, Hippolytus gibi erken dönem Kilise babaları da eserlerinde Yunanca Thomas İncil'inden söz etmişlerdir.³²⁴Thomas İncili keşfedildiğinde araştırmacılar metnin daha önce 1897-1904 yıllarında Oxrhynchus keşiflerinde ortaya çıkan

³²¹ Kiptî Thomas İncili sıkça Thomas'ın Çocukluk İncili ile karıştırılmaktadır. Thomas'ın Çocukluk İncil'i İsa'nın çocuklu ile ilgili hikâyelere yer veren 140-170 tarihlerinde yazıldığı tahmin edilen Yunanca bir apokrif metindir. Thomas İncili ile ilgili bkz. J. M. Robinson, **The Nag Hammadi Library**, Leiden 1977, 1988, R.M. Grant, **The Secret Sayings of Jesus**, Londra, 1960.

³²² Ehrman, **The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**, s.205

³²³ Schneemelcher, **a.g.e.**, s. 110

³²⁴ Klauck, s. 107.

Logia Iésou adlı çalışmada zikredilen Yunanca parçalarla özdeşliğini fark etmişlerdir. Bunlar Poxy 1, 654-655³²⁵ olarak numaralandırılmıştır.³²⁶J. R. Robinson Nag *Hammadi Library in English* adlı eserinde, Nag Hammadi metinlerini revize ederken on iki parçadan oluşan bir kodeks içinde Sahidik³²⁷ lehçe ile yazılmış, Kıptî Thomas İncili'ni tercüme etmiştir.³²⁸ Bu Yunanca asıl metnin bir tercümesidir ancak bazı farklılıklar içerir. Örneğin Yunanca tercümede bulunan 77. söz, Kıptî versiyonunda 30-31 e tekâmül etmektedir. İçerisinde bulunduğu Kodeks II Thomas İncil'inden başka *Yuhanna'nın Apokrifi*, *Philip İncili* ve muhtelif yazıları da barındırmaktadır.³²⁹Thomas İncili Mısır'da bulunmasına rağmen Suriye'de yazılmış ve değer görmüştür.³³⁰Dolayısıyla Mısırlıların İncili ile Thomas İncili arasında da paralellikler görülmektedir. Bu eserin Didymus (ikiz) diye anılan Thomas Yahuda' a atfedilmiştir ancak bu bilgi kesinlik arz etmemektedir.³³¹İçeriğinde bulunan

³²⁵ Bu metinler Grenfell ve Hunt tarafından Yunanca Thomas İncili parçaları, 1897-1904 yıllarında yayınlanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Stephan J. Pettersen, James R. Robinson, **The Fifth Gospel of Thomas, The Gospel of Thomas Comes of Age**, Çev. Hans Gebhard Bethge, Harrisburg, 1998.

³²⁶ Schneemelcher, s.111.

³²⁷ Sahîdik; Güney Mısır'da bulunan Kıptî lehçesidir. (Bkz. <https://www.yourdictionary.com/sahidic>)

³²⁸ Bart Ehrman & Zlatko Pleše, **The Apocryphal Gospels, Text and Translation**, New York, 2011, s.304.

³²⁹ Ehrman **a.g.e.**, s.305.

³³⁰ Klauck, **a.g.e.**, s.108. Thomas'a atfedilen apokriflerden bir diğeri Thomas'ın İşleri'nin de Suriye'de değer gördüğü bilinmektedir.

³³¹ Ehrman, **Lost Christianities, Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew**, s. 58. Bazı Türkçe kaynaklarda "Didymus Thomas" ifadesi "Didim'li Thomas" olarak

yaklaşık 114 maddelik İsa sözlerinden meydana gelen içeriği ile İsa'nın hayatı ve hikâyelerinden oluşan kanonik İncillerden içerik ve şekil yönüyle ayrılmaktadır. Birçok görüşe göre de Yeni Ahit İncilleri ile Thomas arasında bir paralellik bulunmamaktadır.³³² Ancak eserde geçen bazı sözler Sinoptik İncillerin de dayandığı düşünülen Q metnini³³³ çağrıştırmaktadır. Dahası Thomas İncili'inde geçen 114 sözden 79'u Yeni Ahit İncilleriyle benzeşmektedir. 20. Maddede geçen *“Tanrı'nın Egemenliğini neye benzetelim, nasıl bir benzetmeyle anlatalım? Tanrı'nın Egemenliği, hardal tanesine benzer. Hardal, yeryüzünde toprağa ekilen tüm tohumların en küçüğü olmakla birlikte, ekildikten sonra gelişir, tüm bahçe bitkilerinin boyunu aşar. Öylesine dal budak salar ki, gökte uçan kuşlar gölgesinde barınabilir.”*sözleri kanoniklerle paralellik gösterir.³³⁴Bu da Thomas İncili'ni tamamen

zikredilmiştir. Ancak bu metnin yazarının adı olan Didymus Judas Thomas “ikiz” anlamına gelmektedir. Thomas İncili İsa'nın ikiz kardeşi tarafından yazıldığı iddiasındadır. Didymus; Yunanca, “Thomas” da Semitik dillerde, Aramice, ikiz demektir. Judas ise bu eseri yazdığı iddia edilen kişinin muhtemelen kendi adıdır. Antik Süryani Yuhanna İncili versiyonlarına havari Thomas'tan bahsedilirken Judas Thomas denildiği görülmektedir. Diğer bir apokrif olan Thomas'ın İşleri'nde de eserin yazarı kendi ile İsa ile kan bağı olduğunu iddia etmektedir. Erken dönemde Suriye Hristiyanları İsa'nın Judas isimli bir ikisi olduğu düşünülmekteydi. Ancak İsa'nın Hristiyan inancındaki tanrısal yönü bu düşüncüyü desteklememektir. Ancak İki ikiz kardeşten birinin Tanrı Oğlu birinin Yusuf'un oğlu olması gibi bir durumun Yunan Mitolojisinde benzer birçok örneği (Herkül ve ölümlü kardeşi Iphicles vb.) olduğu ve Suriye Hristiyanlarının bu hikâyelere aşina olduğu düşünüldüğünde ikizlik meselesi anlaşılır bir hal almıştır.

³³² Elliot, s. 124.

³³³ Bkz. s.37

³³⁴ Markos 4:30/31.

Gnostik bir eser olarak tanımlamayı güçleştirmektedir. Burada sözlerin ayrı ayrı maddeler halinde değerlendirilmesi, Gnostik söylemlerle, diğerlerinin ayrılması gerekmektedir. Yunanca versiyonundan ziyade Kiptî versiyonu daha fazla Gnostik izler taşımaktadır. Thomas İncili apokrif kavramının gizli anlamına, umumun anlayamayacağı ancak belirli kimseler tarafından izah edilebilir olan işaret eden ifadeler içermektedir. Metinde yer alan “*Kim bu değişlerin yorumuna ulaşırsa ölümü tatmayacaktır.*” ve “*İsa, ‘Ben her şey üzerinde bulunan ışığım. Her şey olan benim. Her şey benden kaynaklandı ve bana dönecektir. Bir odunu kestiğinizde ben varım, bir taşı kaldırdığınızda beni orada bulacaksınız ’dedi*” gibi ifadeler Thomas İncili’nin bu gnostik yönünü gözler önüne sermektedir.³³⁵ 114. Maddede geçen “İsa dedi ki; Simon Petrus ona, ‘İzin ver de Meryem ayrılsın, çünkü kadınlar yaşamı hak etmezler ’dedi. İsa ‘Bir erkeğe dönüşmesi için ben kendim ona rehberlik edeceğim; öyle ki o da sizin gibi yaşayan bir ruh haline gelsin...’” ifadesi olumsuz yaklaşımlara sebep olmuştur. Buna göre İsa Hristiyanlara göre kusursuz bir saygıyla yaklaşmaktadır ve bu onun deyişleriyle uyuşmamaktadır.³³⁶

Thomas İncili metninde bu türden ifadeler sıkça geçmektedir ve ifadelerin literal anlamından farklı gizli ve farklı anlamları olduğu da varsayılmaktadır. Yani ruhun beden hapisanesinden çıkmasının asıl kurtuluş olacağına dair gnostik bilgiler içermektedir.³³⁷ Kanoniklerin aksine, Thomas İncili İsrail’in Tanrısından, İsa’nın ölümünün kefarete sayılacağından ve kurtuluş getireceğinden bahsetmez. İnsanda tanrıdan gelen ilahi bir eser de vardır, insan gizli öğretilere hâkim olunarak maddesel esaretten kurtulunca hakikati

³³⁵ Ehrman, **a.g.e.**, s.60.

³³⁶ Madrigal, **a.g.e.**, s.581.

³³⁷ Ehrman, **Lost Christianities, Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew**, s. 60-61.

anlayarak gerçek kurtuluşa erişebilir.³³⁸Thomas İncili'nde İsa'nın yeniden dirilişi,kurtuluş gibi konularla alakalı hiçbir ifade yer almadığı düşünülse de doğrudan ifadelerle olmasa da olarak teslis inancı, Kutsal Ruh, aslî günah gibi kavramlar üstü kapalı kıssalarla anlatılmaktadır.³³⁹Metinde geçen İsa sözleri; bilgelik sözleri, peygamberlik sözleri, mecaz ve kıssalar, buyruklar, ağıtlar, deyişler, kanun vb. şekilde sınıflandırılabilir. Thomas İncil'inin Mani kutsal metinlerinde yer aldığı da bilinmektedir.³⁴⁰ Kıptî eser bugün Kahire'de El yazmaları bölümünde muhafaza edilmektedir.Thomas İncili'nin kanonda ne sebeple hariç tutulduğu çok net değildir. En erken kanonik belge olan Pavlus'un mektupları kadar eski tarihli bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhtemelen proto-ortodoks grubun haricinde kullanılıyor olması onu reddedilmeye itmiştir ancak heretik gruplar tarafından kullanılan Luka ve Yuhanna İncillerinin kanona dâhil edilmesi, Thomas İncili'nin neden dışarıda bırakıldığının izahını güçleştirmektedir.³⁴¹

2.2.2. Yakup'un Mektubu

Yakup'un Mektubu (Apocryphon of James) Nag Hammadi koleksiyonunun birinci kodeksinin ilk sayfasını oluşturur. Helmut Koaster'a göre bu metin erken dönem Hristiyan yazmalarının oluşturan önemli İnciller arasındadır. Yunanca'dan İbranice'ye tercüme edilen

³³⁸ Ehrman, **a.g.e.**, s. 64-65.

³³⁹Peter Kirby, <http://www.earlychristianwritings.com/text/thomas-anon.html> (16.11. 2019).

³⁴⁰ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.112. (Kilise babalarından İstanbul'lu Timony, Sicilya'lı Peter, Kudüslü Cyril Thomas İncili'nin Maniheiztler tarafından kullanıldığına işaret etmektedir.) Ayrıca Bkz. J. Kevin Coyle, "The Gospel of Thomas in Manichaesim", s. 123-138, Johannes van Oort & Dylan M. Burns (ed.), *Manichaeism and Its Legacy*, **Nag Hammadi and Manichaeism Studies**, vol. 69, 2009.

³⁴¹ Burke & Landeu, **a.g.e.**, s.xiii.

bu eser üçüncü yüzyıla ilişkilendirilse de genel kanı ilk yüzyıla ait olduğu yönündedir.³⁴²İçeriğinin Matta, Yuhanna ve Korintlilere Mektup I ile örtüşmesi nedeniyle bu metin birinci yüzyılın ikinci yarısına ait gözükmetedir.³⁴³ Bu metin içeriğinde geçen gizlilik vurgusu ve ismiyle özdeş bir apokrif metni sayılabilir. Yakup’a atfedilen bu mektubunkanonun oluşmadığı ve sözlü geleneğin yaygın olduğu ilk yüzyıllarda havarisel yetki iddiasıyla yazılmış metinlerden biri olabileceğine dair görüşler mevcuttur.³⁴⁴Mektup, Yakup tarafından bilinmeyen bir kişiye, Petrus’un kendisine gösterdiği gizli kitabı İbranice yazıp gönderdiğini ve sadece o kişiye ait olup, gizli tutulmasını ima etmesiyle başlamaktadır.³⁴⁵ Bu metnin de Thomas İncili gibi Mısır’da bulunmuş olması ihtilaflı bir konudur, Yeni Ahit metinleriyle benzerlik taşıması Yakup Mektubu’nun Filistin-Suriye coğrafyasına ait olduğunu gösterebilir.³⁴⁶Yakup’un Mektubu’nda “İsa, benden daha iyi olun, kendinizi Kutsal Ruh’un oğulları gibi yapın” ifadesi Matta ve Luka İncillerinde geçen “Öğrencinin öğretmeni gibi, kölenin de efendisi gibi olması yeterlidir” sözü ile benzerliğindeki gibi birçok ifade yer almaktadır. Ancak Yakup’un Mektubu genel hatları ile gnostik öğeler içerir. Eserde Valentin Gnostikliğini çağrıştıran ifadeler barındırır; “*Herkes kendi arzularıyla sürüklenip, yoldan çıkartılır*” ve “*Ruhsuz beden nasıl ölü ise, eylem olmadan iman da ölüdür.*”³⁴⁷

³⁴² Helmut Koaster, **Ancient Christian Gospels, Their History and Development**, Harrisburg, 1990, 187-200.

³⁴³ Schneemelcher, **a.g.e.**, s. 287.

³⁴⁴ Ron Cameron, **The Other Gospels, Non-Canonical Gospels Texts**, 1982

<http://www.earlychristianwritings.com/secretjames.html> (16.11.2019).

³⁴⁵ Elliot, **a.g.e.**, s.673

³⁴⁶ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.288.

³⁴⁷ <http://www.earlychristianwritings.com/text/apocryphonjames.html> (16.11.2019).

2.2.3. Oxyrhynchus 840 ve 1224

Oxyrhynchus 840, 1905 Aralık ayında arkeolog Bernard Grenfell ve Arthur Hunt tarafından Mısır'ın Oxyrhynchus'ta (bugünkü Behnesa) bulunmuştur adı da buradan gelmektedir.³⁴⁸ Grekçe yazılmış, 8.5x7cm. boyutlarındaki bu minyatür metin muhtemelen dönemin Mısırlıları için bir muska olarak yazılmış ve korunmuştur.³⁴⁹ İlk yüzyıllara ait olması muhtemel bu metin Yeni Ahit'te yer almayan, Sinoptik tarzı hikâyeler içerir.³⁵⁰ Her iki yüzü de yazılı olan Oxyrhynchus metninin, büyük bir bölümünü İsa'nın Kudüs'teki tapınağın Ferisi başrahibi (Levi) ile onları dünya ve öteki âlem ile ilgili uyarıları yaptığı konuşmayı içermektedir.³⁵¹ Bu konuşmaya göre rahip mabede gelen İsa ve yanındakileri içeri temizlenerek girmeleri konusunda uyarıyor, İsa buna karşılık iç temizliğin önemini vurguluyor ve konuşma tamamlanmadan parça kopuyor. Bu nedenle metnin tamamı hakkında bütünüyle bir yorum yapmak güçtür. Metin içinde kanonik İncillere benzer ifadeler yer alsa da bunlar retorik etki bırakmak için yazılmış olabilir.³⁵² Matta İncil'inde de yukarıdaki içsel temizlik vurgusuna örnek bir anlatım İsa'nın “*Çünkü kötü düşünceler yürekten kaynaklanır: Adam öldürme, zina, fuhuş, hırsızlık, yalancı tanıklık, sövüp sayma. İnsanı kirleten şeyler işte bunlardır. Yıkanmamış ellerle yemek yemek ise insanı kirletmez.*”³⁵³ ifadeleri ile mevcuttur. Ayrıca İsa dan “kurtarıcı” diye söz edilmesi Luka ve Yuhanna’ da nadir olmakla birlikte diğer

³⁴⁸ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.94.

³⁴⁹ Elliot, **a.g.e.**, s.31, Peter Kirby, <http://www.earlychristianwritings.com/poxy840-intro.html>, (30.09.2019).

³⁵⁰ Elliot, **a.g.e.**, 31

³⁵¹ Schneemelcher, **a.g.e.**, s.94.

³⁵² Peter Kirby, <http://www.earlychristianwritings.com/poxy840-intro.html> (30.09.2019).

³⁵³ Matta, 15:19-20.

kanonik İncillerde rastlanmayan bir kullanımdır.³⁵⁴ Ayrıca metnin hareketleri yukarıda-aşağıda-ortada olmak üzere teşekkül etmiştir, bu da erken dönem Hristiyan yazmalarında pek nadir görülen bir durumdur.³⁵⁵ Sonuç olarak bu fragmanın tarihsel niteliği göz önüne alındığında apokrif listesine bile dâhil olup olamayacağı şaibelidir.³⁵⁶

Oxyrhynchus haricinde hakkında çok az bilgiye sahip olabildiğimiz hayli tahrip olmuş çok kısa dört maddeden oluşan diğer bir Grekçe fragman Oxyrhynchus 1224'tür. Bu belge yine M.S. 50-140 yılları arasında tarihlendirilmiş ait olup, bir önceki parça gibi Hunt ve Greenfell³⁵⁷ tarafından yayınlanmıştır. Metin İsa hadislerini içerir. Yeni Ahit ile paralellikleri mevcut gibi görünse de bu fragmanın değişmediğini söylemek güçtür.³⁵⁸

2.2.4. Egerton Papirüsü II

Egerton Papirüsü, Mısır'da bulunmuş Grekçe kanonik olmayan metinlerin en eskisidir. 1935-1938 yıllarında H. Idris Bell ve Theodore Cressy Skeat tarafından çevrilen bu fragmanlar beş parçadan oluşmaktadır.³⁵⁹ Şu an British Museum ve Köln müzesinde korunan, metin parçalarının birinci veya en geç ikinci yüzyıla ait olup olmadığı üzerine tartışmalar

³⁵⁴ Elliot, **a.g.e.**, s.31, Eski ve Yeni Ahit'te dört İncil dışında "kurtarıcı" ifadesi birçok bölümde sık sık geçmektedir. Elçilerin İşleri 13:23 "Tanrı, verdiği sözü tutarak bu adamın soyundan İsrail'e bir *Kurtarıcı*, İsa'yı gönderdi."

³⁵⁵ Jack Finegan, **Hidden Records of the Life of Jesus**, 2005, s.49.

³⁵⁶ Elliot. **a.g.e.**, s.31

³⁵⁷ Oxford Üniversitesi Papyroloji Profesörleri, *The Oxyrhynchus Papyri*, eserinin yazarlarıdır.

³⁵⁸ Peter Kirby, <http://www.earlychristianwritings.com/oxyrhynchus1224.html> (30.09.2019).

³⁵⁹ <http://www.kchanson.com/ANCDPCS/greek/egerton.html> (30.09.2019).

mevcuttur. Yayıncıları fragmanı M.S. 150 yılına dayandırmaktadırlar. Kanonik İnciller'den önce veya sonra yazılıp yazılmadığı hususundatarihlendirme bu belgeler için çok önemlidir. Bu noktada metin içinde kanoniklerden izler olup olmadığına bakılır. H. Koester'e göre bu metinler dört kanonik İncil'den çok daha önce yazılmıştır ve üslubu sadece Yuhanna İncil'inden izler taşır.³⁶⁰Sinoptik İncillerle aralarında hiçbir bağlantı yoktur. Ancak diğer araştırmacılara göre metinde geçen“cüzzamlıyı iyileştirme”³⁶¹ hadisesi yazarın Sinoptiklerden etkilendiğini gösterir, dahası metinde kanoniklerde geçmeyen, herhangi bir tarihsel veri olmayışı da bu görüşü desteklemektedir.³⁶²Egerton papirüsünün beş parçasından biri çok hasarlıdır ve bir harften oluşur. Birinci parçada ise, İsa yargılayıcı bir halk meclisinde yaptığı konuşmada kendinin Musa şeriatıyla yargılanmaması gerektiğinden ve inandıkları kitabın kendine şahitlik ettiğinden bahseder. Halk onu tutuklayıp taşılayacakken kurtulur ve gider.³⁶³Daha sonra yer verilen bir ifadeye göre, İsa ile seyahat eden kişi onun cüzzamlılarla yemek yerler ve kendisi de cüzzamlı olur, ardından İsa “temiz ol” diyerek şifa verir.³⁶⁴Görüldüğü üzere Egerton İncil'i kanonik İncillerle birçok benzerlik ihtiva eder ancak, hangisinin bir diğerinden etkilendiğini kesin olarak söylemek çok mümkün değildir.

2.2.5. Petrus İncili

1886-7 kışında Mısır Akhmîm'de yapılan bir kazıda birçok fragmanlar çıkarılmıştır. Yunanca Enok I ve Petrus'un Esini ve Petrusİncili bu dokümanlar

³⁶⁰Schneemelcher, **a.g.e.**, s.97. Koester, **a.g.e.**, s. 205.

³⁶¹ Luka 5:12-16, Matta 8:1-4, Markos 1:40-45

³⁶²Schneemelcher, **a.g.e.**, s.97.

³⁶³Klauck,**a.g.e.**, s.24. (Burada da kanonik İncillerde gördüğümüz benzer bir anlatım söz konusudur. Yuhanna 10:37-39, Luka 4:29-30.)

³⁶⁴<http://www.kchanson.com/ANCDPCS/greek/egerton.html> (30.09.2019).

arasındadır. İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişini konu alan Yunanca Petrus İncili yazması sekizinci yüzyıla aittir, ancak kilise babalarının³⁶⁵ referansları bu Petrus İncili'nin çok daha erken bir tarihte oluştuğunu (2.yy) gösterir.³⁶⁶ Oxyrhyncus'ta bulunan diğer bir Petrus İncili fragmanı ise üçüncü yüzyıla ilişkilendirilmiştir. Harnack³⁶⁷ bu İncil'in Justin Martyr tarafından zikredilmesinden hareketle 110-130 yılları arasında oluştuğunu öne sürmüştür ve bu İncil'in kanoniklerden sonra gelen en önemli İncil olduğunu iddia etmiştir.³⁶⁸ 1972 yılında R. A. Coles iki küçük papirüs fragmanı yayınlamıştır. (P Oxy 2949) Grenfall ve Hunt tarafından 1897 yılında bulunan bu fragmanlar Petrus İncili ile ilişkilendirilmiştir. Akhmim fragmanı ile arasında birçok farklılık bulunmasına rağmen bu fragman, Petrus İncili'nin 100-150 yılları arasında tarihlendirilmesine ve Mısır'da kullanıldığına dair kanıt oluşturmıştır.³⁶⁹ İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişini konu alan

³⁶⁵ Schneemelcher, **a.g.e.**, s. 217. Origen "*Commentary on Matthew*" eserinde bazı grupların Yusuf'un ilk evliliğinden olan bir kardeşi olduğunu kabul ettiklerini ve bunların Petrus İncilini kutsal saydıklarını ifade etmiştir.

³⁶⁶ Elliot, **a.g.e.**, s.150.

³⁶⁷ Adolf von Harnack, Alman kilise tarihçisi ve ilahiyatçısıdır. (1851-1930). Bkz.

Apocrypha IV: Die Apokryphen Briefe Des Paulus an Die Laodicener Und Korinther, 1905.

³⁶⁸ Andrews, **a.g.e.**, s.147-148.

³⁶⁹ Klauck, **a.g.e.**, s. 83, Schneemelcher **a.g.e.**, s.218. (Thomas ve Philip İncili gibi Petrus İncili'nin de Mani metinlerinde yer aldığına dair iddialar bulunmaktadır. Turfan Fragmanlarındaki ifadeler Petrus İncili ile benzeşmektedir ancak bu kesinlik göstermez. Maniheizm metinleri ve apokrifler ile ilgili bkz. Johannes van Oort & Dylan M. Burns (ed.), *Manichaeism and Its Legacy*, **Nag Hammadi and Manichaean Studies**, vol. 69, 2009, Duncan Greenlees, **The Gospel of the Prophet**, Mani, 2007.

İncil, M.U. Bauer tarafından transkripsiyonu yapılmış 1892 de basılmıştır, orijinal nüsha bugün Kahire’de Giza Müzesi’nde bulunmaktadır.³⁷⁰

Petrus İncili bulunmadan önce onunla ilgili bilgi Eusebius’un İsa’dan itibaren dördüncü yüzyıla uzanan Kilise tarihini anlattığı ve erken dönem Hristiyanlık metinlerinden geniş alıntılara yer verdiği “*Historia Ecclesiastica*” eserinde geçmiştir. Petrus İncili ile ilgili Antakya piskoposu Serapion’un yaklaşımı önem arz etmektedir. Serapion 199 yılında göreve geldiğinde sadece Antakya değil çevresinden de sorumluydu. Rhossus (Hatay, Arsuz) ziyaret esnasında yöre halkının Petrus İncil’i kullandığını fark etmiş ancak Havari Petrus’a atfedilmiş bir eser olduğundan kullanımına izin vermiştir.³⁷¹ Buradan hareketle diyebiliriz ki o dönem kanon kavramı, ya da sınırları, kriterleri belli bir kutsal kitap fihristi yoktu. Daha sonra danışmanlarının uyarısıyla, Petrus İncili’nin doketik içeriği dolayısıyla Serapion bu eseri heretik olduğunu ve Petrus tarafından yazılmadığını mektubunda ifade etmiştir.³⁷² Grekçe *doceo* “gibi görünmek, benzemek” gibi anlamlar taşımaktadır. Doketizm³⁷³ görüşünü benimseyen Hristiyanlar

³⁷⁰ Isaac H. Hall, “*The Newly Discovered Apocryphal Gospel of Peter, The Biblical World*”, 1(2), Şubat 1893, s. 88-98. <https://www.jstor.org/stable/pdf/3135458.pdf> (18.11.2019) (Ancak bu fragmanın burada kaybolduğuna veya yer ilişkin iddialar mevcuttur. Bkz. Mohr Siebec, **The Gospel of Peter and Early Church Apologetics, Rewriting the Story of Jesus’s Death, Burial and Resurrection**, Germany, 2011.)

³⁷¹ Ehrman, **Lost Christianities, Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew**, s. 14-15.

³⁷² Schneemelcher, **a.g.e.**, s.217.

³⁷³ Diğer bir doketik düşünce de İsa’nın (Jesus) tamamen insan tabiatlı olduğu, ancak Mesih (Christ) ayrı bir varlıktır cennetten inmiştir, tamamen ilahi tabiatlıdır ve acı, ölüm deneyimleyemez. İsa’ya kutsal gücü ile yetki vermiş, İsa ölmeden Mesih onu terk etmiştir.

erken dönemde ortaya çıkan bir akım olarak İsa'nın tabiatı ile ilgili, Ortodoks geleneğin aksine ilahi ve beşer tabiatın bir arada bulunamayacağına ve İsa'nın çarmıha gerilmeden önce kutsal benliğinin beden kabuğundan ayrıldığına inanmaktaydılar.³⁷⁴ Dolayısıyla İsa değil bir görüntü çarmığa gerilmiştir. İsa tamamıyla ilahi tabiatlıdır, ölüm ve acı tadamaz. Petrus İncili'nde geçen “ *Ve Rab'bi iki suçlunun arasında haça gerdiler. Ama o hiçbir acı çekmiyormuş gibiydi.*”³⁷⁵ Bununla birlikte kanoniklerde geçen “Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin”³⁷⁶ ifadesindeki “Tanrı” sözcüğü yerine “güç, kudret” anlamına gelen bir ifade kullanılmıştır.³⁷⁷ Bu şekilde tanrı İsa'nın çektiği acılardan ayrı tutulmuştur. Petrus İncili de kanoniklerle paralel olarak³⁷⁸ İsa'nın son sözlerini “Tanrım, Tanrım beni niçin terk ettin?” ifadesiyle doketiklerin tanrının İsa'dan ayrılıp tekrar cennete yükseldiği, beşer tabiatlı İsa'yı ölüme terk edebileceği görüşü ile uyushmaktadır.³⁷⁹ Fakat metnin genelinde bu iki cümle dışında doketizmi çağrıştıran bir ifade yoktur.³⁸⁰

Proto-ortodoks görüşe göre İsa'nın ölümü aslî günaha bir kefarettir, eğer ölen İsa değilse, İsa'nın ölümü kurtuluşa nasıl vesile olacaktı? Petrus İncili içeriğindeki bazı ifadeler ise Hristiyanlar tarafından kabul görmemiş, uydurma şahıslara ve hikâyelere yer vermekle suçlanmıştır. “*Askerler tanık oldukları olayları anlatır anlatmaz, ikisi bir üçüncü kişiyi taşıyarak mezardan üç kişi çıktığını ve peşlerinden bir haçın onları takip*

³⁷⁴ Foster, **a.g.e.** s.90.

³⁷⁵ Elliot, **a.g.e.**, s.155.

³⁷⁶ Matta 27/46, Markos 15/37.

³⁷⁷ Elliot, **a.g.e.**, s. 155, Petrus İncili 5/19.

³⁷⁸ Sadece Luka İncili'nde bu ifade “ Baba ruhumu senin ellerine bırakıyorum.”

(Luka 15/46) şeklinde geçer.

³⁷⁹ Ehrman, **a.g.e.**, s. 15.

³⁸⁰ Schneemelcher, **a.g.e.**, s. 220.

ettiğini gördüler. Diğerini taşıyan iki adamın başı göklere kadar; taşıdıkları kişinin başı ise göklerden çok ötelere uzanırdı. Uzaklardan bir ses uyuyanlara(ölü olanlara) İncil'i duyurdu mu? diye sordu, Haç "evet" dedi."³⁸¹Buna benzer bir ifade kanonik I. Petrus'ta şöyle geçer; "*Nitekim Müjde ölümlere de bildirildi. Öyle ki, onlar bedence diğer insanlar gibi yargılsınlar, ama ruhça Tanrı gibi yaşasınlar.*"³⁸²

Petrus İncili içeriğindeki Yahudi karşıtlığı dikkat çekmektedir. İsa'nın ölümünden onları sorumlu tutarak Pilatus'un sorumluluğunu göz ardı etme eğilimi ve Pilatus'un İsa'yı savunması ve Yahudi Kral Herod Antipas'ın emrinde İsa'nın ölümüne engel olmaması ile vurgulanır.³⁸³"*Fakat Yahudilerden hiç kimse ne Herod, ne de hâkimlerden biri ellerini yıkamadı. Ve yıkamak istediklerinde Pilatus ayağa kalktı. Ve Kral Herod Rabbin tutuklanmasını emretti ve dedi: Ona yapılmasını emrettiğimi yapın.*" Bunun gibi bazı ifadeler bu savı kanıtlar niteliktedir.³⁸⁴

Petrus İncili metinde kanoniklerin aksine birinci ağızdan ifadeler yer alır. Ancak günümüzde Petrus'un bir kitap yazdığına ya da bu metnin içeriği dolayısıyla Petrus

³⁸¹ Foster, **a.g.e.**,s.92. P.Foster'a göre, bu gibi ifadeleri bir nevi süsleme olarak tanımlamak mümkündür. Kanoniklerde çok karşımıza çıkmasa da Haç'a saygı örneği olarak yorumlanabilir. Geç antik ve erken Orta Çağ metinlerinde konuşan ve yürüyen haç tasvirlerine rastlamaktayız, bu modern zamanlar için yadırganabilir ancak erken dönem Hristiyanlığı için çok tuhaf sayılmayabilirdi.

³⁸² I. Petrus 4/6., Andrews, **a.g.e.**, s. 147.

³⁸³ Foster, **a.g.e.**, s. 92.

³⁸⁴ Matta 27/4, ayrıca bkz. J. Robinson, M.R. James, **The Gospel according to Peter, and the Revelation of Peter: Two lectures on the newly recovered fragments, together with the Greek texts**, Londra, 1892.

tarafından yazıldığına dair bir kanıt yoktur.³⁸⁵Kanoniklerle paralellikler taşımasına rağmen, Petrus İncili kanonik İncillerden farklı olarak İsa'nın mahiyeti, ölümü ve sonrasındaki şahıslar ve diğer bazı detaylarla kanoniklerden özellikle Matta ve Markos'tan ayrılmaktadır.³⁸⁶İsa'nın yargılanması, çarmıha gerilmesi ve yeniden dirilişi ile ilgili bu İncil fragmanlarının devamının olabileceği yani İsa'nın hayatının tümünü ele aldığını ancak bu fragmanlara ulaşamadığına dair görüşler de mevcuttur.³⁸⁷Petrus İncili veya Thomas İncili de var oldukları dönemde kabul görmüş metinlerdir. Arkeolojik buluntulara bakıldığında ise bu dokümanların kanoniklerden daha az olduğuna dair bir kanıt da yoktur. Buradan bakıldığında Petrus İncili'nin Rhossus'da kullanılıyor olması sonrasında Serapion'un bunu heretik sayıp yasaklaması süreci diğer apokriflerin de proto-ortodokslar tarafından aynı engellemeye maruz kaldıklarını gösterebilir. Petrus İncili için de günümüzde kullanılmıyor olmasına ve Serapion'un mektubuna rağmen erken ve ortaçağ kiliselerinde kullanıldığını söylemek mümkündür.³⁸⁸

³⁸⁵ Ehrman, **a.g.e.**, s. 16.

³⁸⁶ Koaster, **a.g.e.**, 220.

³⁸⁷ Ehrman, **a.g.e.**, s. 18.

³⁸⁸ Ehrman, **a.g.e.**, s.22-24.

SONUÇ

Hristiyan dünyasında kutsal metin ile ilgili tartışmalar ilk dönemlerden bugüne süregelmiştir. Hristiyan kutsal metin araştırmacıları Hristiyanlarca kullanılan ya da kabul gören çok sayıda metni hem kaynakları, içerikleri hem de tarihleri, isimlendirilmeleri bakımından kritik etmişlerdir. Bu çalışmalar içinde kilisenin kanonik kabul etmediği kitaplara işaret eden “Apokrifler” adı altında devasa bir külliyat, çeşitli açılardan incelenmekte ve tartışılmaya devam edilmektedir. İlk dönem Hristiyanlarının inanç, düşünce ve hayat tarzlarına ilişkin bilgiler barındıran bu eserler Eski Ahit Apokriflerinden ayrılarak, kanonik Yeni Ahit kitaplarıyla özdeş bazı özelliklerinden dolayı “Yeni Ahit Apokrifleri” olarak tanımlanmıştır.

Birçok farklı yazar tarafından farklı dönemlerde, coğrafyalarda ve peridolarda yazılan çok sayıda kitaptan oluşan Hristiyan Kutsal Kitabı’nın teşekkül süreci, Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönemin çeşitliliği ile etkileşim halinde gelişmiş ve aşağı yukarı dördüncü yüzyılda bu süreç sonuçlanmıştır. Erken dönem kilise babaları bu süreci “kanon” kavramıyla tanımlamışlardır. İsa’dan sonra ona ve havarilerine dair birçok farklı tür ve muhtevada eser yazıya aktarılmıştır. Kanonlaşma sürecinin tamamlanması öncesinde Yahudi Kutsal Kitabı

Tanah ile birlikte; İsa'nın sözlü geleneğini içerdiği, havarisel ve otantik olduğu ve kilisenin inanç esaslarına uygun olduğu düşünülen bazı kitaplar söz konusu sürece dâhil edilmiş ve nihayet Hristiyan Kutsal Kitabı oluşmuştur. Bu listenin dışında kalan veya bırakılan eserler ya kutsal kabul edilmeyen edebi ürünler olarak ya da heretik veya sapkın kabul edilmişlerdir. Kanona dâhil edilmeyen metinler çoğunlukla gnostik akımın temsilcileri tarafından yazıldıkları için gizli öğretiler içerdikleri gerekçesiyle kilise tarafından sapkın olarak addedilmişlerdir. Ne var ki “apokrif” kavramı bu geleneğin temsil ettiği gizli bilgiler ihtiva eden bir literatüre işaret ederken süreç içerisinde kanonik olmayan hatta heretik sayılan kitapları tanımlamak için kullanılır hale gelmiştir. Dolayısıyla apokrif kavramı olumludan olumsuz bir anlama doğru evrilmiştir. Söz konusu kavram, zaman içerisinde 20. yüzyıl Nag Hammadi ve Ölü Deniz gibi erken döneme dair önemli keşiflerle bilim dünyasının apokriflere olan ilgisi artmıştır. Yapılan çalışmalar apokrif kavramının zamanla pejoratif anlamından uzaklaşarak erken dönem Hristiyan toplumunun inançlarını, geleneklerini ve kültürel özelliklerini ihtiva eden kitapları tanımlayan, kanoniklerde geçmeyen konuları ele alması bakımından tamamlayıcı ve seküler bir anlam kazanmıştır.

Kilisenin kanona girecek kitapları tayin etmesi Hristiyanlara göre Kutsal Ruh'un denetiminde yazılmış, zaten belli olan kitapların teyit edilmesidir. Kanona dâhil edilecek kitaplar ve kriterleri ile ilgili kilise babalarının eserleri dışında veri yok denecek kadar azdır. Bu eserler de kanonik kitaplar ile ilgili tam anlamıyla bir fikir birliği olmadığını göstermektedir. Ancak kilise babalarının erken dönemin hangi grubuna dâhil oldukları bize bu konuda bilgi vermektedir. Kanona dâhil edilecek metinler için İsa ve Havarilerinin yaşadıkları döneme yakınlığı, havarisel kaynaklı olması, proto-ortodoks inanç esaslarıyla örtüşmesi ve yaygın kullanılması gibi kanon kriterleri zikredilmektedir. Bu kriterlerin Kilise tarafından uygulanabilirliği tartışmalıdır; havarisellik söz konusu olduğunda neredeyse kanonik veya değil tüm metinler havarilere atfedilmiştir. Dolayısıyla kanonik olmayan

metinler de havarisellik kriterlerini sağlamaktadır. Ancak erken dönem Hristiyanları arasında yaygın kullanımda olan çok sayıda metin kilise doktrinleri ile çelişmektedir. Bu inanç farklılıklarından dolayı apokrif kitapların reddedildiği veya yasaklandığı görüşü genel olarak bilim çevrelerinde kabul görmektedir.

Bu dönemde farklı coğrafyalara yayılmış sayıca çok fazla grup olmasına rağmen İsa sonrası Hristiyan toplumunda kendi gelenekleri ve din anlayışları doğrultusunda metinlere sahip dört grup öne çıkan zikredilebilir. Birincisi; Yahudi geleneğini devam ettiren Filistin coğrafyasında varlıklarını sürdüren İsa'nın Tanrı tarafından oğul olarak seçildiğini kabul eden “adopsiyonist” görüşü benimseyen, “Ebionitler”dir. Bunlar adlandırılan Yahudi-Hristiyan karakterli bir gruptur. Apokrif Yahudi Hristiyan İncilleri bu grubun özelliklerini taşımaktadır. İkincisi; Hristiyanlığın evrenselleşmesinden sonra bu harekete dâhil olan pagan kökenli, Yahudi karşıtı olarak o dönem sapkın ilan edilen ve Pavlus’u takipçisi Marcion’un Eski Ahit’i reddedip, kendi anlayışına uygun kitaplardan bir kanon oluşturma girişiminin Kiliseyi kanonlaşma sürecine ittiği genel kabul gören bir görüştür. Marcioncular Luka İncili’nin farklı bir versiyonunun yanında Pavlus’un Mektupları ve görüşlerini yansıtan bazı yazıları kutsal kabul etmişlerdir. Diğer bir grup olan Gnostik Hristiyanlar ise gerçek kurtuluşun İsa’nın gizli öğretilerinde saklı olduğunu düşünmektedirler. İsa’nın mahiyeti ile ilgili bazı gnostikler, Marcioncular gibi düşünürken bir kısmı da ilahi ve beşerî tabiatın bir arada bulunduğuna inanmaktaydılar. Apokrif literatürün büyük bir kısmı bu gruba aittir. Thomas İncili, Petrus İncili, Meryem İncili, Gerçekler İncili gibi birçok metin Gnostik öğeler taşımaktadır. Dördüncü öne çıkan grup kanonlaşma sürecinden galip çıkan proto-ortodoks Hristiyanlardır. Bunlar bugünkü Hristiyanlığın öncüsü konumunda değerlendirilmektedir. Kendilerini gerçek Hristiyanlar olarak tanımlayan bu grup İsa’yı beşeri ve ilahi tabiatlı kabul ederler. Proto-ortodoks Hristiyanlar kendi inanç esaslarıyla uyuşmayan tüm grupları ve metinleri heretik kabul

etmişlerdir. Ancak kanonik kabul edilen birçok metin de diğer gruplar tarafından sapkın sayılmıştır. Bununla birlikte sapkın sayılan ya da kutsal sayılmayan birçok metin de proto-ortodokslar tarafından kullanılmaktaydı. Kutsal Kitap listesinin belirlenmesi zarureti ortaya çıkınca zaman içerisinde sınırlar belirlenmiş kanon dışında kalan “diğer” kutsal yazılar kaybolmuş gizlenmiş veya önemini yitirmiştir.

İskenderiyeli Athanasius’un 39. Bayram Mektubuyla (367) ifade edilen apokrif kanonik ayrımı, diğer kilise babaları tarafından oluşturulan kanon listelerinde uygulanmıştır. Bu listeler birbirleriyle değişkenlik gösterse de tarihsel süreçte kanonik kitaplar listesi bugünkü halini almıştır. Apokrif olarak nitelendirilen metinler kilise babalarının eserlerinde zikredilmekteydi ancak bunların çoğu 19. ve 20. yüzyıl keşiflerine kadar bilinmemekteydi. Otoritelerden gizlenmek kaydıyla özellikle muhafaza edilmiş, egzotik dillerde yazılmış çok sayıda eser keşfedildi. Bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar apokriflerin kilise babalarının eserlerinde zikredildiği gibi kanoniklerin basit taklitleri olmadığını ortaya koymuştur. Tarihleri birinci yüzyıl ile dördüncü yüzyıl arasında değişen çok sayıda metin, Yeni Ahit konsepti içerisinde değerlendirilmiş ve bu metinler kanonik türlerin başlıkları (İnciller, Elçilerin İşleri, Mektuplar) altında incelenmiştir. Fakat başlıklar ile içerikler çoğu zaman örtüşmemiş, her araştırmacı kendi tasnif metotlarını geliştirmiştir. Bazıları kanonun olduğu dördüncü yüzyıla kadar yazılan apokrifleri konu ve başlıklarına göre tasnif etmiş, bazıları da kronolojik sınıflandırmadan kaçınarak ortaçağa kadar uzanan metinleri ele almıştır. Öte yandan bu metinleri kullanan kutsal kabul eden gruplar açısından tasnif edilen apokrifler de dikkat çekmiştir. Bu durum apokriflerle ilgili terminolojiye de yansımıştır. “Yeni Ahit Apokrifleri” kavramı bahsi geçen eserleri kanoniklerin tarih ve türleri ile sınırlandırması veya bu eserleri kanona girme iddiasında göstermesinden ötürü her ne kadar bilim çevrelerince yeterli bir tanım olarak genel olarak görülme de yaygın olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bazı bilim insanları ise bu eserleri kanon konseptinden çıkararak;

uydurma, sahte anlamlarından dolayı “apokrif” kelimesini ve bu eserlerin kanona girme iddiasında, “taklit” metinler olarak yansıtmamasından dolayı da “Yeni Ahit” kavramını tercih etmeyerek, “Erken Dönem Hristiyan Yazmaları” vb. tanımlamalar kullanmışlardır.

Yeni Ahit Apokrifleri ile ilgili iki farklı bakış açısı öne çıkmaktadır. Bir grup bilim adamı Nag Hammadi keşiflerinin de etkisiyle apokriflerin baskın grup tarafından örtbas edildiği düşüncesiyle diğer Hristiyanların gerçek İsa geleneğinin temsilcileri olup olmadıkları üzerinden bugünkü Hristiyanlığı sorgulayarak apokrifleri tümüyle tarafsız bir gözle ele almaktadırlar. Kuzey Amerikalı bilim çevreleri apokrifleri, kanon ve Yeni Ahit konseptinden çıkararak, objektif bir bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. AELAC gibi kuruluşlar apokrif metinleri orijinal dillerinden tercüme ederek, onları tarihsel birer metin olarak değerlendirmektedirler. Buna yanındabazı uzmanlar apokriflerin kanona girmeye aday olma niyetiyle yazılan sahte birer taklitler olduklarını iddia etmektedirler. Kazanan tarafın diğer grupları domine ederek ellerindeki metinlerin yok edildiği iddiasını reddetmektedirler. Her ne kadar apokrif külliyyatı bu tarz taklit sayılabilecek eserler barındırsa da, otantik ve erken dönemde bazı gruplar tarafından kutsal kabul edilmiş birçok eser de barındırması nedeniyle ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği yönünde görüşler vardır.

Yeni Ahit Apokriflerinin statüsü ile ilgili kiliseler arasında fikir birliği varken, Eski Ahit’in kanona dâhil edilmeyen kitapları farklı kiliselerce farklı şekilde tanımlanmışlardır. Yahudi kanonunda olan ancak Eski Ahit’in Yunanca tercümesinde yer almayan bu kitaplar Protestanlar için apokrif sayılırken, Katolikler bu eserleri deuterokanonik yani ikincil derecede önemli kabul etmişlerdir. Bunlardan başka sözde yazarlar tarafından yazılmış, ezoterik kökenli, Yahudi ve Hristiyanlarca kabul edilmemiş pseudepigrafya olarak tanımlanan Eski Ahit ile ilişkilendirilmiş bir literatür mevcuttur. Dolayısıyla apokrif kavramı Protestanlar için “kanonik olmayan” anlamıyla eş değerdir.

Çalışmamızda Yeni Ahit Apokrifleri ile ilgili genel olarak farklı türlerden ve örneklerinden bahsedilmiş ve beş farklı apokrif metne yer verilmiştir. Bu metinleri seçmemizin nedeni tarih olarak kanoniklerin yazıldığı iddia edilen tarihlere yakın olmalarıdır. Bu ilk bakışta kronolojik bir sınırlama olarak görülse de çalışmamızın kapsamı dâhilinde farklı gelenekleri temsil eden birbirinden farklı tür ve muhtevada metin örneklerine yer verilmiştir. Bu çerçevede Grekçe, Kıptî dilinde, Arapça vb. dillerde yazılmış, çoğu fragman halinde elimize ulaşan çok sayıda metnin tercümelerinden yararlanılmıştır. Örneğin Grekçe kaleme alınan 1224 ve 840 no'lu Oxyrhynchus papirüsleri hem kanoniklerle özdeşlikler taşımaktadır hem de farklılıklar göstermektedir. Beşinci İncil olarak da zikredilen, kanonik türlerden şekil yönüyle ayrılan ve İsa'nın 114 sözünden oluşan gnostik ağırlıklı Thomas İncili ile İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişini farklı bir pencereden aktaran ve doketik öğeler barındıran Petrus İncili bu örnekler arasında öne çıkmaktadırlar. Yakup'un Kitabı ise mektup türünde bir eser olarak gizli öğretiler içermektedir. Bu eserlerin yazılmasından sonra da apokrifler üreilmeye devam edilmiş, hagiografik literatürü de içine alarak modern apokrifler olarak tanımlanmıştır. Bundan başka, Orta Çağ Hristiyan görsel sanatlarında, sözlü geleneğinde, resim ve ikon tasvirlerinde kanonik metinlerden ziyade apokrif metinlerden faydalandığı da aşîkârdır. Apokrifler bu bağlamda da ele alınması gereken önemli tarihsel ve edebi metinlerdir.

Sonuç olarak Yeni Ahit Apokriflerinin büyük bir çoğunluğu kilise tarafından kanona Kutsal Kitap kanonuna alınmamış ancak erken dönemde farklı gruplar tarafından, onların inanç esasları ve gelenekleri doğrultusunda ortaya çıkmış ve kutsal kabul edilmiş metinlerdir. Bazı erken dönem kilise babalarının eserleri kilise geleneği ile uyuşmasına rağmen kanona dâhil edilmedikleri için bazen Yeni Ahit Apokrifleri başlığı altında incelenmiştir. Bazı apokrifler ise proto-ortodoks inanç doğrultusunda yazılarak toplumda nüfuz elde etmek amacıyla kanoniklere öykünerek üretilmiş taklitlerdir. Hristiyanlıkta apokrif kavramı gizli

anlamı ile başta gizli öğretileri ihtiva eden ve belli kimselerce korunan eserlere işaret ederken, zamanla kanon dışına itilen ve diğer erken dönem Hristiyan gruplarına ait eserleri tanımlar hale gelmiştir. “Yeni Ahit Apokrifleri” kavramı kanona dâhil edilmeyen Yeni Ahit ile benzer ancak kilise inanç esaslarıyla örtüşmeyen, şüpheli ve heretik kitaplar için kullanılmıştır. Bu kavramı kullanan bilim çevreleri söz konusu metinleri “Yeni Ahit Konsepti” çerçevesinde değerlendirirken apokrifleri erken dönemdeki diğer grupların kutsal kabul ettiği metinler olarak tanımlayan ve gerçek Hristiyan inancının bu metinlerde zikredilmiş olabileceği üzerinde duran görüşler karşılık arz etmektedir. Bu farklılık Yeni Ahit Apokrifleri terminolojisine de yansımıştır.

Hristiyanlarca kanonik olarak kabul edilen Kutsal Kitap bölümleri dışında kalan metinler erken dönem Hristiyan gruplarının sahip olduğu inanç, düşünce ve gelenekleri yansıtması bakımından ve tamamlayıcılığı bakımından önemli dini ve tarihsel kaynaklardır. Günümüzde erken dönem Hristiyanlığına dair daha geniş bir perspektif sunması açısından bu külliyyatın kanonik kabul edilen metinlerle eşit mesafede incelenmesi gerektiği görüşü büyük ölçüde kabul görmektedir.

Ek. 1

Eski Ahit Apokrifleri (Deuterokanonikleri)

Tobit
Yudit
Ester
Bilgelik
Sirak
Baruk
Yeremya'nın Mektubu
Azarya'nın Duası
Suzanna
Bel ve Ejderha
2 Makabeler
3 Makabeler
Esdras
Ezra
Maneşşe'nin Duası
151. Mezmur
4 Makabeler³⁸⁹

Eski Ahit Pseudepigrafyası

³⁸⁹<https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=3> (17.10.2019)

Adem ve Havva Kitabı (Latin, Grek, Slav, Etiopya versiyonları)
Adem'in Esini
Adem Kitabı
Büyük Seth'in İkinci İncelemesi
1 Enok (Etiopya Apokrifi)
2 Enok(Slav)
Enok (diğer bir versiyonu)
Melkisedek
İbrahim Kitabı
İbrahim İncil'i
İbrahim'in Kıyamet Günü
Asenat'ın Öyküsü
Musa Kitabından Seçmeler
Musa'nın Esini
Musa'nın Varsayımı
İşaya Şehitliği
İşaya'nın Yükselişi
Ezra'nın Esini
Jubile Kitabı
Patriklerin Masalları
Aristeas Mektubu
Baruk
Baruk'un Yunan Apokrifleri
Bir Zadokite eserinin parçaları
Süleyman'ın

vasi³⁹⁰

³⁹⁰pseudepigrapha.com. 2014. <http://www.pseudepigrapha.com/> (11.12.2019)

Ek. 2

Wilhelm Schneemelcher'in listesi³⁹¹

1. İNCİLLER: İSA İLE İLGİLİ KUTSAL KİTAP'A İLİŞKİN OLMAYAN METİNLER

- I. İsa'nın sözleri (agrapha)
- II. Bilinmeyen İncil Parçaları
- III. Kıpti Thomas İncili
- IV. Yahudi-Hristiyan İnciller
 1. Nasıralıların İncili
 2. Ebionitlerin İncili
 3. İbrani İncili
- V. Philip İncili
- VI. Mısırlıların İncili
- VII. Petrus İncili
- VIII. Kurtarıcı ile Diyaloglar
 1. Thomas'ın Kitabı
 2. Bağımsız Kelam
 3. Havarilerin Mektupları
 4. Yakup'un Apokrifi
 5. Kurtarıcı İle Diyalog
 6. Yakup'un Esini I
 7. Yakup'un Esini II
 8. Petrus'un Philip'e Mektubu
- IX. Diğer Gnostik İnciller ve İlgili Literatür
 - A. Genel Başlıklar Altındaki İnciller
 1. Dört Kutsal Bölge İncili
 2. Tekâmül İncili
 3. Gerçekler İncili

³⁹¹ Wilhelm Schneemelcher (ed.) Table of Contents. **New Testament**

B. Eski Ahit Şahsiyetleri Adı Altındaki İnciller

C. İsa'ya İthafen Mevcut, Direk veya Dolaylı İnciller ve Benzer Eserler

1. 'Sophia Jesu Christi'
2. Kurtarıcı ile Diyalog (VIII/5)
3. 'Pistis Sophia'
4. 'Jeu'nun İki Kitabı'

D. Havarilerilere Grup Halinde Olarak Atıfta Bulunan İnciller

1. On İkiler İncili
2. (Kukean)³⁹² On İkiler İncili
3. Havarisel Hatırat
4. (Maniheist) On İki Havari İncili
5. Yetmişler İncili
6. Diğer On İki Havari İncilleri

E. Havari Adı Altındaki İnciller

1. Philip İncili (V)
2. Kıpti Thomas İncili (III)
3. Matta'ya göre İncil, Matta Geleneği
4. Yahuda İncili
5. Yahuda Apokrifi
6. Yahuda ve İsa Diyaloğu Fragmanı
7. Yakup'un Apokrifi (Mektubu)
8. Bartholomeow İncili

F. Kutsal Kadınlar Adı Altında İnciller

1. Meryem'in Sorusu
2. Meryem İncili
3. 'Genne Marias'

G. Heretiklerin Önde Gelenler Atfedilmiş İnciller

1. Cerinthus İncili
2. Basilides İncili
3. Marcion İncili
4. Apelles İncili

³⁹² Edessa'da yaşamış Yahudi-Hıristiyan gnostik bir grup. Bkz. Schneemelcher, **a.g.e.**

5. Bardesanes İncili
6. Mani İncili

H. Kullananlara Atfedilmiş İnciller

X. Çocukluk İncilleri

1. Yakup'un Çocukluk İncili (Protevangelium of James)
2. Thomas'ın Çocukluk Hikâyesi
3. Gnostik Mucizeler
4. Geç Çocukluk İncilleri
 - A) Arapça Çocukluk İncil'inden Seçmeler
 - a) Çocuk İsa'nın Mısır'daki Mucizeleri
 - b) Keçiye Dönüştüren Çocuk
 - B) Sözde Matta İncil'inden Seçmeler
 - a) Ahırdaki Eşek ve Öküz
 - b) İsa'nın Mısırdaki Mucizeleri
 - C) Arundel Yazmalarından Latince Çocukluk İncillerinden Seçmeler
 - D) Serapion'a göre Yuhanna'nın Hayatı'ndan Seçmeler

XI. İsa'nın Akrabaları

XII. İsa'nın Çilesi ve İşleri ile İlgili Eserler

1. Yusuf'un Şahitliği
2. Abgar'ın Mucizesi
3. Nicodemus İncili
4. Bartholomew İncili
 - a) Bartolomew'un Sorusu
 - b) Kıpti Bartolomew Metinleri
5. Gamaliel İncili

B. HAVARİLER İLE İLGİLİ METİNLER

XIII. Sözde Havarisel Metinler

1. Petrus'un Vaazı (Kerigma Petri)
2. Laodikya'lılara Mektup
3. Paul ve Seneca'nın Mektuplaşması
4. Sözde Titus Mektubu

XIV. İkinci ve Üçüncü Yüzyıllardaki Elçilerin İşleri

1. Andreas'ın İşleri
2. Yuhanna'nın İşleri
3. Pavlus'un İşleri
4. Petrus'un İşleri
5. Thomas'ın İşleri

- XV. On İki Havari ve Petrus'un İşleri
XVI. Geç Dönem Havarilerin İşleri
XVII. Sözde Clement ile İlgili

1. Clement Romance
2. Petrus'un Vaazı (Kerygmata Petrou)

C. ESİNLEMELER VE İLGİLİ KONULAR

XVIII. Erken Dönemde Esinleme

1. İsa'nın Göğe Yükselmesi
2. Petrus'un Esini

XIX. Erken Kilisede Peygamberliğe Özgü Esinler

1. Beşinci ve Altıncı Ezra
2. Hristiyan İkizler
3. Elkasai Kitabı

XX. Geç Dönem Esinlemeleri

1. Pavlus'un Kıpti Gnostik Esinlemesi
2. Petrus'un Kıpti Gnostik Esinlemesi
3. Paul'un Esinlemesi
4. Thomas'ın Esinlemesi

J.K.Elliot'un Listesi³⁹³

1. APOKRİF İNCİLLER

KAYIP İNCİLLER

1. Yahudi-Hıristiyan İnciller
 - a) İbranilere Göre İncil
 - b) Nasıralılar İncili
 - c) Ebionitler İncili
2. Mısırlıların İncili
3. Matta Geleneği
4. Petrus'un Vaazı (Kerygma Petrou)
5. Diğer Kayıp İnciller

Agrapha

Papirüs üzerine İncil Parçaları

1. Oxyrhynchus Papirüsü 840
2. Oxyrhynchus Papirüsü 1081
3. Oxyrhynchus Papirüsü 1224
4. Kahire Papirüsü 10735
5. Egerton Papirüsü II
6. Strasburg Fragmanı
7. Belin Papirüsü 11710
8. Fayyum Fragmanı
9. Merton Papirüsü 51

DOĞUM VE ÇOCUKLUK İNCİLLERİ

1. Yakup'un Çocukluk İncili
2. Thomas'ın Çocukluk İncili
3. Sözde Matta İncili
4. Arapça Çocukluk İncili
5. Arundel 404
6. Marangoz Yusuf'un Tarihi

³⁹³J.K.Elliot, Table of Contents, The **Apocryphal New Testament**, Oxford, 1993,

7. Diğer Çocukluk Hikâyeleri

ÇİLE VE VAİZLİK İNCİLLERİ

1. Thomas İncili
2. Gizli Markos İncili
3. Gamaliel İncili
4. Çile İle İlgili Kıpti Hikâyeler

PİLATUS DÜNGÜSÜ

1. Nicodemus İncili
2. Pilatus'un İşleri
3. İsa'nın Göğe Yükselmesi
4. Diğer Pilatus Metinleri
5. Pilatus'un Claudius'a Mektubu
6. Pilatus'un Tiberius'a Mektubu
7. Pilatus Geleneği
8. Pilatus Anaphora
9. Vindicta Salvatoris (Kurtarıcının İntikamı)
10. Pilatus'un Ölümü
11. Aramatya'lı Yusuf'un Hikâyesi
12. Herod ve Pilatus'un Mektupları
13. Tiberius'un Pilatus'a Mektubu

APOKRİF İŞLER

1. Andreas'ın İşleri ve Muadili
2. Yuhanna'nın İşleri ve Muadili
3. Pavlus'un İşleri ve Muadili
4. Petrus'un İşleri
5. Sözde Clement'in Metinleri
6. Thomas'ın İşleri
7. Diğer Apokrif İşler

APOKRİF MEKTUPLAR

1. Kısa Mektuplar
2. İsa ve Abgar'ın Mektupları
3. Lentulus'un Mektubu
4. Laodikyalılara Mektup
5. Pavlus ve Seneca'nın Mektuplaşması
6. İskenderiyelilere Mektup

APOKRİF ESİNLEMELER

1. Petrus'un Esini
2. Kâhinin Kehanetleri
3. Pavlus'un Esini
4. Thomas'ın Esini
5. Bartolomeo'nun Sorusu, İsa'nın Dirilişi
6. Yakup'un Mektubu
7. Diğer Apokrif Esinler

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. **Yahudi Kaynaklarına Göre "Tevrat"**. Ankara: Seba Yayınları, 1997.
- Alathı, Alev. **Batı'ya Yön Veren Metinler I, Kökler ve Orta Çağlar**. Alfa Yayıncılık, 2014.
- Anar, Turgay. **Mekandan Taşan Edebiyat**. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Andrews, H.T. **The Apocryphal Books of The Old and New Testament**. Londra: T.C.&E.C.Jack, 1908.
- Archibald Alexander. *"The Canon of the Old and New Testament Ascertained."*archive.org. The Library Of Congress. 2014.
<https://archive.org/details/canonofoldnewt00alex/page/n7> (erişildi: Mart 11, 2016).
- Arnolt, W. Muss. *"The New Testament Apocrypha."*Jstor. Ekim 1905.
<https://www.jstor.org/stable/3154278> (erişildi: 11 2019, 02).
- Aydın, Mehmet. *"Varoluşçuluk ya da Gnostisim: Bir Tartışmaya Davet."*Doğu-Batı, 2012: 11-27.
- Baker, R.A. How the New Testament Canon was Formed. 2017.
<http://www.churchhistory101.com/docs/New-Testament-Canon.pdf> (erişildi: Aralık 29, 2016).
- Bayraktar, Hakan. *"Giriş."***Osmanlıca Orjinal Kustal Kitap, Deuterokanonik, Eski Ahit Apokrifleri**inde, Alî Ufkî Bey (ed.). 6-7, 2003.
- bibleresarcher. 2014. <http://www.bible-researcher.com/canon2.html> (erişildi: 11 1, 2019).
- Biblical Literature. Encyclopedia Britanica.inc. 18 Ekim 02.
<https://www.britannica.com/topic/biblical-literature/The-Christian-canon#ref597321> (erişildi: 09 18, 12).
- Bock, Darrel L. **The Missing Gospels; Unearthing the Truth Behind the Alternative Christianities**, Nashville:Thomas Nelson, 2006.

Bockmuehl, Markus. **Ancient Apocryphal Gospels**. Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2017.

Bruce, F. F. The Canon Of Scripture. 2008.

https://biblicalstudies.org.uk/pdf/canon_bruce.pdf (erişildi: Şubat 23, 2017)

Bruce, F.F. "Appendix. Note 12. The Council of Jerusalem" Biblical Studies Org. UK. Robert I. Bradshaw . Nisan 2008. https://biblicalstudies.org.uk/pdf/ffb/church-app_bruce.pdf (erişildi: Şubat 12, 2017).

—. **The New Testament Documents: Are They Reliable?** Leicester: Inter-Varsity Press, 2003.

catholic.org. 4 Şubat 2018. <https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=8436> (erişildi: Aralık 21, 2019).

Challaye, Felicien. **Dinler Tarihi**. İstanbul: Varlık Yayınları, 1972.

Charles, Robert Henry. *"The Apocrypha and Pseudepigrapha of th Old Testament in English: With Introductions and Critical and Explanatory Notes to the Several Books."*archive.org. Düzenleyen: Oxford Clarendon Pr. MSN. 1913. <https://archive.org/details/apocryphapseudep01charuoft/page/n13> (erişildi: Ekim 31, 2019).

Charlesworth, James H. *"Introduction."***The Old Testament Pseudepigrapha, Apocalyptic Literature and New Testament** içinde, xxi-xxxiv. New York: Doubleday Comp., 1983.

Dan, Joseph. Apocrypha and Pseudepigrapha. 2019. <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/apocrypha-and-pseudepigrapha> (erişildi: Kasım 1, 2019).

Deutsche Biblegesellschaft. academic-bible.com. 2015. https://www.academic-bible.com/fileadmin/user_upload/Download-Dateien/6039_Textual_Resarch_On_The_Bible_Druckdaten_ohne_Marken_120dpi.pdf (erişildi: Ekim 29, 2019).

Donalt, Lee Martin Mc. *"The Integrity Of The Biblical Canon In Light Of Its Historical Development."*Bulletin For Biblical Research, 1996: 6.

Duygu, Zafer. **İsa, Pavlus, İnciller**. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018.

Dzon, Luis. *"The Bauer Thesis Early Christian Ortodox and Heresy Examining the Bauer."* academia.edu. 2016. www.academia.edu/30900548/The_Bauer_Thesis (erişildi: Kasım 2, 2019).

Ehrman, Bart D. **Lost Christianities, The Battles for Scriptures and Faiths We Never Knew**. New York: Oxford University Press, 2003.

—**Misquoting Jesus; The Story Behind Who Changed the Bible and Why**. New York: HarperOne Publishers, 2005.

—**The New Testament a Historical Introduction to the Early Christian Writings**. New York: Oxford University Press, 2008.

Elliot, J. K., ve David J. Cartlidge. **Art and Christian Apocrypha**. Londra: Routledge , 2001.

Elliott, J. K. **The Apocryphal New Testament**. Oxford: Clerandon Press, 2005.

Elwell, Walter A. **Evangelical Dictionary Of Theology** . A.B.D.: Baker Academic, 2001.

Eroğlu, Ahmet Hikmet. *"Hristiyanlık."* **Dinler Tarihi, El Kitabı** içinde, Baki Adam (ed.), 136-193. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zelot> (Erişildi: Aralık 21, 2019)

Encyclopedia Britannica. 29 Kasım 2019. <https://www.britannica.com/event/First-Council-of-Nicaea-325> (erişildi: Aralık 21, 2019).

Ferguson, Everett. *"Factors leading to the Selection and Closure of the New Testament Canon."* *The Canon Debate* içinde, yazar L. M. McDonald ve J. A. Sanders, 302. Hendrickson Publishers., 2002.

Finegan, Jack. **Hidden Records of the Life of Jesus**. Boston: Pilgrim Yayınları, 2005.

Friedman, Richard Elliot. **Kitabı Mukaddesi Kim Yazdı?** İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.

- Geisler, Norman. **A General Introduction to the Bible**. Chicago: Moody Press, 1986.
- Gottschlich, Jürgen. **İncil Avcısı**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yay., 2011.
- Grant, Robert M. **Gnosticism and Early Christianity**. New York: Harper Torchbooks, 1966.
- Green, William Henry. *"General Introduction to the Old Testament The Canon."* Gordon Faculty Online. Düzenleyen: Ted Hilderbrandt. Gordon Collage. 2006.
https://faculty.gordon.edu/hu/bi/ted_hildebrandt/otesources/00-introduction/text/books/green-canon/green-canon.pdf (erişildi: Ağustos 21, 2018).
- Greenleaf, Simon. **The Testimony of Evangelists**. Baker: Grand Rapids,, 1984.
- Greg Witherow. *"Catholic vs. Protestant Bibles."* 2014.
<http://www.holytrinityparish.net/wp-content/uploads/2014/11/Our-Catholic-Bibles.pdf> (erişildi: 11 5, 2016).
- Güç, Ahmet. **Yahudilik**. Cilt 43, yazan İslam Ansiklopedisi, 212. İstanbul: TDV, 1999.
- Gündüz, Şinasi. **Hristiyanlık**. İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- Güngör, Ali İsmail. *"Apokrif Kavramı ve Hristiyan Kutsal Metinleri Arasındaki Yeri."* Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e Armağan içinde, Ahmet Hikmet Eroğlu (ed.), 289-408. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Güngör, Ali İsmail. **Vatikan, Misyon ve Diyalog**. İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2016.
- Hall, Isaac H. *"The Newly Discovered Apocryphal Gospel of Peter."* JStor. Şubat 1983.
<https://www.jstor.org/stable/pdf/3135458.pdf> (erişildi: Kasım 18, 2019).
- Hamer, Graham. *"Hidden Gospels: The New Testament Apocrypha."* academia.edu. 2007.
https://www.academia.edu/26468422/HIDDEN_GOSPELS_the_Apocryphal_New_Testament (erişildi: Ekim 25, 2019).
- Hanson, K. C. <http://www.kchanson.com/ANCDPCS/greek/egerton.html>. 2004.
(erişildi: 2019).

Harman, Ömer Faruk. *"Ahd-i Atîk. "İslam Ansiklopedisi içinde, 494-501. İstanbul: TDV, 1988.*

Harper, Douglas. Etymology Dictionary. 11 12 2014.
<http://etymonline.com/index.php?term=Apocrypha>.

James, Montague Rhodes. **The Apocryphal New Testament, Being the Apocryphal Gospels, Acts, Epistles, And Apocalypses with other Narratives and Fragments.** Oxford: The Clarendon Press, 1924.

Jankowska, Malgorzata. *"Modern Apocrypha as an Example Of Cultural Memory 'In Action'."* Załącznik Kulturoznawczy, 2016: 10-31.

Jehova's Witnesses. Nisan 2010.
<https://www.jw.org/en/publications/magazines/wp20150401/john-rylands-papyrus-52/> (erişildi: Ağustos 18, 2019).

Jehova's Witnesses. Nisan 2010.
<https://www.jw.org/en/library/magazines/wp20100401/whole-story-about-jesus/> (erişildi: Mart 4, 2017).

Jewish Holy Scriptures. 1998-2019. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-apocrypha-and-pseudepigrapha> (erişildi: 11 1, 2019).

Jones, Robert. *"Apocrypha and Christianity."*sundayschoolcourses. 2014.
<http://www.sundayschoolcourses.com/apocrypha/apocrypha.pdf> (erişildi: Nisan 13, 2015).

Jones, T. Angus. *"Christ and the Pharisees or Christ's Faithfulness in Sabbath Keeping."* Religious Liberty Library. 2016.

Katar, Mehmet. *"Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline geliş Öyküsü)." Journal of Islamic Research, 2007: 330-339.*

Keeating, Corey. *"The Criteria Used for Developing the New Testament Canon."*ntgreek.org. 2017.
https://www.ntgreek.org/papers/ChurchHistory/Criteria_for_Development_of_NT_Canon_in_First_Four_Centuries.pdf (erişildi: 11 11, 2019).

Kirby, Peter. **Early Christian Writings**. 2001-2017.

<http://www.earlychristianwritings.com/> (erişildi: Haziran 22, 2015).

Klauck, Hans Josef. **Apocryphal Gospels**. New York, 2003 .

Koester, Helmut. **Ancient Christian Gospels, Their History and Development**

.Harrisburg: Trinity Press, 1990.

Kutsal Kitap, <https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=3>

Kuzgun, Şaban. **Dört İncil, Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları Ve Çelişkileriyle**.İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008.

Küçük, Abdurrahman, Günay Tümer, ve Mehmet Alparslan Küçük. **Dinler Tarihi**.

Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.

Küçük, M. Alparslan, Kutsal Kitap Anlayışı (Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm Örneği), Ankara; Berikan Yayınevi, 2016.

Mackenzie, Norman Geisler & Ralph. **Roman Catholics and Evangelicals**. ABD: Baker Books, 2004.

Madrigal, Carlos. **Apologia, İncil ve Hristiyanlık Sorgulanıyor**. İstanbul: Dharma Yayınları, 2009.

Marino, Vincent. *"New Testament Biblical Apocrypha and the Exclusion of Apocalypses from the Canon."*fisherpub. Ocak 5 2016.

<http://fisherpub.sjfc.edu/verbum/vol13/iss2/6> (erişildi: Ekim 26, 2019).

Max, Anderson. **30 Days to Understanding the Bible**. A.B.D.: Thomas Nelson, 2004.

McKowen, Paul. *"Which Books Belong in the Bible?"*Journal of American Scientific Affiliation , 1974: 55-60.

Meral, Yasin. *"Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşum Süreci (I-IV. Asırlar)"*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2007.

Meriç, Cemil. **Işık Doğudan Gelir (Ex Orientelux)**. İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.

Metzger, Bruce M. **The Canon Of The New Testament, Its rigin, Development, and Significance**. New York: Clarendon-Oxford University Press, 1987.

- The New Testament, Its Background, Growth and Contend.**Nasville: Abingdon Press, 2013.
- Philip, David. "*Background and History to the Apocrypha.*"archive.churchsociety. 2006. http://archive.churchsociety.org/crossway/documents/Cway_102_ApocryphaBackground.pdf (erişildi: 11 4, 2019).
- Plese, Zlatko, ve Bart D. Ehrman. **The Apocryphal Gospels, Text and Translations.** New York: Oxford University Press, 2011.
- pseudepigrapha.com. 2014. <http://www.pseudepigrapha.com/> (erişildi: 11 2, 2019).
- quora.com. 2017. <https://www.quora.com/Has-anyone-ever-reconstructed-and-published-the-M-L-and-Q-sources-of-the-Christian-gospels> (erişildi: 11 14, 2018).
- Roessli, Jean Michel. "*North American Approaches to the Study of the Christian Apocrypha on the World Stage.*" Düzenleyen: Tony Burke. **Forbidden Texts Western Frontiers Apocrypha From North American Perspectives.** Toronto: Cascade Books, 2013. 19-57.
- Ryle, H. E. **The Canon of the Old Testament.** London: Macmillan, 1892.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. **Diğer İnciller (Apokrif İnciller).** Isparta: Fakülte Yayınevi, 2009.
- Schneemelcher, Wilhelm. **New Testament Apocrypha.** Düzenleyen: Wilhelm Schneemelcher. Çeviren R. McL. Wilson. Cilt 1. 2 cilt. Louisville: Westminster John Knox Press, 2003.
- Shahak, Israel. **Yahudi Tarihi Yahudi Dini.** İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Shepherd, H. William. "*Early Christian Apocrypha:A Bibliographic Essay.*"Theological Librarianship, An Online Journal of the American Theological Library Association, 2010: 40-47.
- Shoemaker, Stephen J. "*Early Christian Apocryphal Literature.*"**The Oxford Handbook Of Early Christian Studies** içinde, yazar Susan Ashbrook Harvey ve David G. Hunter, 521-548. New York: Oxford University Press, 2008.

- Stone, Calvin Ellis. *"Origin of the History of the Books of the Bible: Both Canonical and the Apocryphal."*archive.org. Hartford Pub. Co. 2015.
<https://archive.org/details/originandhistor01stowgoog> (erişildi: 11 2019, 9).
- Şenay, Bülent. *"Merkuniyye."***İslam Ansiklopedisi** içinde, 207-208. Ankara: TDV, 2004.
- Tarakçı, Muhammed. *"Eski Ahit'in Apokrifleri (James H. Charlesworth)."*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12, no. 2 (2003): 385-411.
- Tokarev, Sergei Aleksandrovich. **Dünya Halklarının Dinler Tarihi.** İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006.
- Tony Burke, Brent Landau. *"New Testament Apocrypha More Non-Canonical Scriptures."* Introduction içinde, xx-xivi. Michigan: Grand Rapids, 2016.
- Turro, J. C. History of the Old Testament Canon. Cilt 3, **The New Catholic Encyclopedia** içinde, 24. Washington D.C.: Thomson Gale, 2002.
- Wenz, Gunther. *"Kanonik Bir Kitap ve Hristiyanlığın Kutsal Yazı'sı Olarak İncil."* 2008. http://content.schweitzer-online.de/static/catalog_manager/live/media_files/representation/zd_std_orig__zd_schw_orig/017/389/707/9783170201699_content_pdf_1.pdf (erişildi: Şubat 4, 2017).
- Westcott, Stephen P. *"Codex Sinaiticus."*Reformation International Theological Seminary. British Church Newspaper, 2008.
- William Wake, Jeremiah Jones. **Apocryphal New Testament.** New York: Worthington Company, 1820.
- Wetherow, Greg. *"Catholic vs. Protestant Bibles."*Holytrinityparish.net. 2014.
<http://www.holytrinityparish.net/wp-content/uploads/2014/11/Our-Catholic-Bibles.pdf> (erişildi: 11 3, 2019).
- Wordworth, Christopher. *"On the Canon of the Scriptures of the Old and New Testament and On the Apocrypha."*Archive.org. The Library Of Congress. 2014.
<https://archive.org/details/oncanonofscriptu00word/page/n5> (erişildi: 09 29, 2019).

ÖZET

Apokrif kavramı kelime olarak “gizli” anlamına gelmekte fakat bundan daha fazlasına işaret etmektedir. Apokrif kavramı; Hristiyan Kutsal Kitabının kanonlaşma sürecinde, yani Kutsal Kitap’a dâhil edilecek metinlerin belirlenmesi esnasında listenin dışında tutulan kitapları ifade etmek için kullanılmaktadır. Eski Ahit için kanon dışı literatür, farklı mezhepsel yaklaşımlarla ifade edilirken, Yeni Ahit Apokrifleri çok daha geniş, yeni arkeolojik keşiflerle de genişlemekte olan ve bilim çevrelerinin dikkatini çeken bir külliyata işaret etmektedir. Yeni Ahit Apokrifleri erken dönem Hristiyan toplumunun çok çeşitli gruplara ev sahipliği yapan sosyo-kültürel yapısı ve bu yapı şemsiyesi altında şekillenen farklı inançların ürünleri olmaları nedeniyle dinler tarihi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Hristiyanlıkta apokrif kavramının tarihsel süreçte nasıl algılandığı ve apokrif kelimesinin kavramsal içeriği ele alınmıştır. Buna bağlı olarak Yeni Ahit Apokrifleri ile ilgili terminolojik yaklaşımlara yer verilmiş ayrıca erken dönem Hristiyan dünyasının ürettiği ancak resmî Kutsal Kitap kanonuna giremeyen bu eserlerin neden ve kimler tarafından “apokrif” ilan edildiklerine dair genel bir çerçeve çizilmiştir. Bu çerçevede kanoniklerin yazıldıkları iddia edilen tarihe paralel Yeni Ahit Apokriflerinden bazı metin örnekler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Apokrif, Kanon, Yeni Ahit Apokrifleri, Kutsal Kitap, Erken Dönem Hristiyan Yazmaları.

ABSTRACT

The concept of apocrypha shall mean more than its literal meaning, “the secret”. The concept of apocrypha is used in the canonization process of the Christian Bible in other words to mean books that shall be excluded in the Bible. While the non-canonical literature for the Old Testament is a collection of works that are expressed in various different churches, the New Testament Apocrypha (NTA) indicates collected works that attracts the attention of the scientists while expanding with new archaeological discoveries. NTA are important in terms of history of the religions because they are the products of different beliefs that are formed under this roof and socio-cultural structure of the early Christian society with a base for wide range of groups. In this study, the perception of the concept of Christian apocrypha throughout the historical process and the conceptual attributes of the word of apocrypha has been evaluated. Terminological approaches regarding the NTA were also included and in addition in order to constitute a general framework how was accepted the official canon of the Bible were deemed as “apocrypha” while being created by the early Christianity and some samples of NTA in which is a parallel to the dates that are claimed to be written by the canonicals was also subject to evaluation.

Keywords: Apocrypha, Canon, New Testament Apocrypha, Holy Bible, Early Christian Writings.